Διπλωματική Εργασία

Εκπαιδευτικά προγράμματα για Ευάλωτες Ομάδες του νεανικού κοινού, στην Εποχή του Ψηφιακού Μετασχηματισμού:

Η Περίπτωση του Εθνικού Μουσείου Σύγχρονης Τέχνης και του

προγράμματος Art Therapy in Museums μια συνεργασία του οργανισμού Staatliche Museen zu Berlin με το πανεπιστήμιο **Sigmund Freud PrivatUniversität Berlin**

Επιβλέπουσα Καθηγήτρια

Σαμπανίκου Ευαγγελία

Περίληψη

Η παρούσα διπλωματική εργασία εξετάζει τον ρόλο των συμπεριληπτικών μουσειοπαιδαγωγικών προγραμμάτων στην κοινωνική και πολιτιστική ενδυνάμωση ευάλωτων ομάδων νέων, υπό το πρίσμα του ψηφιακού μετασχηματισμού. Ειδικότερα, η έρευνα επικεντρώνεται στη μελέτη περίπτωσης του Εθνικού Μουσείου Σύγχρονης Τέχνης (ΕΜΣΤ) και των εκπαιδευτικών και κοινωνικών δράσεων που υλοποιούνται στο πλαίσιο του προγράμματος «ΕΜΣΤ χωρίς σύνορα». Παράλληλα, παρουσιάζεται ως δευτερεύον, διεθνές παράδειγμα αναφοράς το πρόγραμμα θεραπείας μέσω της τέχνης που πραγματοποιείται από τον οργανισμό Staatliche Museen zu Berlin σε συνεργασία με το πανεπιστήμιο Sigmund Freud Private University.

Για την υπέρβαση των απαγορεύσεων σύνδεσης στο διαδίκτυο που ισχύουν σε κλειστές δομές (όπως σωφρονιστικά καταστήματα ή κλειστά κέντρα απεξάρτησης), προτείνεται η τεχνολογική αναβάθμιση και ο ψηφιακός μετασχηματισμός του ήδη υπάρχοντος εκπαιδευτικού υλικού του Μουσείου. Το ΕΜΣΤ διαθέτει ήδη τις Μουσειοσκευές «ΕΜΣΤPLAY», οι οποίες λειτουργούν ως κινητά εργαλεία πειραματισμού και παιχνιδιού, προσφέροντας βιωματικές δράσεις κατανόησης της σύγχρονης τέχνης με στόχο τη μάθηση και την ψυχική ευεξία (ΕΜΣΤ, χ.χ.). Στο πλαίσιο αυτό, προτείνεται ο εμπλουτισμός των αντιτύπων της μουσειοσκευής ΕΜΣΤPLAY με φορητό τεχνολογικό εξοπλισμό (όπως tablets ή mini PCs), ο οποίος θα λειτουργεί μέσω ενός τοπικού, κλειστού κυκλώματος δικτύου (Intranet / offline router), χωρίς να απαιτείται εξωτερική σύνδεση στο διαδίκτυο.

Βασικός στόχος της έρευνας είναι η διερεύνηση του τρόπου με τον οποίο ο ψηφιακός μετασχηματισμός μπορεί να λειτουργήσει ενδυναμωτικά στην ανάπτυξη συμπεριληπτικών πολιτιστικών δράσεων, ενισχύοντας την πρόσβαση των ευάλωτων ομάδων στον πολιτισμό και συμβάλλοντας στην κοινωνική τους ένταξη. Η μελέτη εστιάζει στη σχέση μεταξύ σύγχρονης τέχνης, μετασχηματιστικής μάθησης, κοινωνικής συμπερίληψης και ψηφιακών τεχνολογιών, αναδεικνύοντας τον κοινωνικό ρόλο του σύγχρονου μουσείου.

Η έρευνα βασίστηκε στην ποιοτική μεθοδολογία και ειδικότερα στη χρήση δομημένων συνεντεύξεων με στελέχη του ΕΜΣΤ. Τα αποτελέσματα της έρευνας καταδεικνύουν ότι η σύγχρονη τέχνη λειτουργεί ως μέσο μετασχηματιστικής μάθησης

και κοινωνικής ενδυνάμωσης, συμβάλλοντας στην ανάπτυξη της αυτοέκφρασης, της κριτικής σκέψης και της κοινωνικής συμμετοχής των ευάλωτων νέων. Παράλληλα, αναδείχθηκαν οι δυνατότητες των ψηφιακών εργαλείων για την ενίσχυση της συμμετοχικότητας και της πολιτιστικής ορατότητας των ομάδων αυτών. Ωστόσο, η έρευνα ανέδειξε και σημαντικούς περιορισμούς που σχετίζονται με το ψηφιακό χάσμα, τις ελλείψεις τεχνολογικών υποδομών και τους θεσμικούς περιορισμούς που χαρακτηρίζουν κλειστές κοινωνικές δομές, όπως οι φυλακές και οι μονάδες απεξάρτησης.

Τέλος, η εργασία προτείνει την ανάπτυξη υβριδικών και offline ψηφιακών εργαλείων, όπως ψηφιακές μουσειοσκευές και εκπαιδευτικά παιχνίδια, καθώς και την υιοθέτηση ποιοτικών μοντέλων αξιολόγησης που θα αποτυπώνουν ουσιαστικότερα τον κοινωνικό αντίκτυπο των πολιτιστικών δράσεων. Συμπερασματικά, η μελέτη αναδεικνύει ότι ο συνδυασμός σύγχρονης τέχνης, συμμετοχικής μάθησης και ψηφιακού μετασχηματισμού μπορεί να συμβάλει ουσιαστικά στη δημιουργία ενός περισσότερο συμπεριληπτικού και κοινωνικά προσβάσιμου πολιτιστικού περιβάλλοντος.

Λέξεις-κλειδιά : Μουσειακή εκπαίδευση· Σύγχρονη τέχνη· Ευάλωτο νεανικό κοινό· Συμπερίληψη· Ψηφιακός μετασχηματισμός· Εκπαιδευτικά μουσειακά προγράμματα· ΕΜΣΤ χωρίς σύνορα, πρόγραμμα ΕΛΠΙΔΑ,

Abstract

This master's thesis examines the role of inclusive museum education programs in the social and cultural empowerment of vulnerable youth groups, within the context of digital transformation. Specifically, the research focuses on the case study of the National Museum of Contemporary Art (EMST) and the educational and social initiatives implemented under the program 'EMST without borders'. Concurrently, a second, international comparative benchmark is presented: the art therapy program conducted by the Staatliche Museen zu Berlin in collaboration with the Sigmund Freud Private University."

This research aim is to understand the role of digital transformation as a catalyst in promoting inclusive cultural activities, and how it enhances access of vulnerable groups to culture while contributing to their social inclusion. The research is concentrated on the relationship existing between contemporary art, transformative learning and social inclusion through digital technologies, particularly pointing to the social role played by the contemporary museum.

The study was positioned within the qualitative paradigm, specifically through structured interviews conducted with executives of EMST. The findings of this research indicate that contemporary art is a critical source of transformational and transformative learning and social empower, self-expression, critical thinking and for participation in the society by vulnerable young people. At the same time, however, it was pointed out that digital tools can be used to increase their representation and influence in cultures and participation. Yet the study also revealed major limitations linked to the digital divide, device scarcity and indeed institutional challenges that are part and parcel of closed social environments (such as prisons or rehabilitation units).

Finally, the thesis suggests to develop hybrid and offline digital tools (such as digital museum kits or educational games), and to implement qualitative evaluation models that would more accurately grasp the social impact of cultural events. The study concludes that contemporary art, participatory learning and digital transformation can have a significant role in shaping a cultural environment which is more inclusive and socially accessible.

Keywords: Museum education; Contemporary art; Vulnerable young audience; Inclusion; Digital transformation; Educational museum programs; EMST without borders; Educational museum program ELPIDA

.

Περιεχόμενα

1 Εισαγωγή .....**Σφάλμα! Δεν έχει οριστεί σελιδοδείκτης.**

Κεφάλαιο 1: Μουσεία και Ευάλωτο Νεανικό Κοινό 11

1.1 Ο σύγχρονος ρόλος του Μουσείου .**Σφάλμα! Δεν έχει οριστεί σελιδοδείκτης.**

1.2 Ευάλωτες ομάδες του νεανικού κοινού 13

1.3 Η σημασία της διαδικτυακής και δια δραστικής εκπαίδευσης στα μουσεία 15

1.4 Πλατφόρμες ψηφιακής περιήγησης και διαδραστικά εκπαιδευτικά προγράμματα 17

1.5 σημασία της συμπερίληψης στα μουσειακά εκπαιδευτικά προγράμματα 19

Κεφάλαιο 2: Μελέτη Περίπτωσης – «ΕΜΣΤ χωρίς σύνορα» 21

2.1 Παρουσίαση του προγράμματος «ΕΜΣΤ χωρίς σύνορα».....21

2.2 Συνεργασία ΕΜΣΤ με τη γυναικεία κλειστή δομή της μονάδας απεξάρτησης του ΕΟΠΑΕ, στον οποίο πλέον υπάγεται η Μονάδα Απεξάρτησης 18 Άνω......23

2.3. Το πρόγραμμα «#NarcissusMeetsPandora: Τα πορτρέτα των νέων στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης» 25

2.4.Συνεργασία με τις εκπαιδευτικές δομές Κορυδαλλού.....27

Κεφάλαιο 3: Μελέτη Περίπτωσης-Staatliche Museen zu Berlin.....28

3.1.Art Therapy.....28

3.2. «Άνοιγμα νέων χώρων με Θεραπεία μέσω της Τέχνης στα Μουσεία» , ένα πρόγραμμα του Sigmund Freud Private University και του οργανισμού Staatliche Museen zu Berlin.....30

Κεφάλαιο 4: Ερευνητική Προσέγγιση 32

4.1 Μεθοδολογία της Έρευνας 32

4.2 Ερευνητικά Εργαλεία 36

4.3 Ποιοτική Έρευνα 38

4.3.1. Θεματική Ανάλυση των Συνεντεύξεων 38

4.3.2. Βασικοί Θεματικοί Άξονες 40

4.3.3. Πολυπαραγοντική ευαλωτότητα 40

και Κοινωνική Αποστολή του ΕΜΣΤ 44

4.3.4. Η Σύγχρονη Τέχνη ως Μέσο Μετασχηματιστικής Μάθησης 45

4.3.5. Ψηφιακός Μετασχηματισμός και Συμμετοχική Ενδυνάμωση 47

4.3.6. Δομικοί Φραγμοί και Ψηφιακό Χάσμα» 50

4.3.7. Ποιοτική Αξιολόγηση μέσω της Κοινωνικής Νομιμοποίησης 51

4.4 Αξιολόγηση Αποτελεσμάτων 53

Κεφάλαιο 5ο : Συζήτηση 54

5.1 Πολιτισμική Συμπερίληψη, Αισθητική Εμπειρία και Μετασχηματιστική Μάθηση: Η Περίπτωση του Προγράμματος «ΕΜΣΤ Χωρίς Σύνορα» 54

5.2 Δομικά Εμπόδια, Ψηφιακό Χάσμα και η Κοινωνική Αξία της Συμπερίληψης 56

5.3 Προτάσεις για την Άρση των Φραγμών και την Ενίσχυση της Συμπερίληψης 59

5.3.1 Μελέτη Περίπτωσης και Παράδειγμα Πρακτικής Εφαρμογής: Το Project «Σχεδίες και Γέφυρες Έκφρασης» ..... **Σφάλμα! Δεν έχει οριστεί σελιδοδείκτης.**

5.3.2 Ενσωμάτωση Ψηφιακών Εκπαιδευτικών Παιχνιδιών ... **Σφάλμα! Δεν έχει οριστεί σελιδοδείκτης.**

5.3.3 Στρατηγικές Χρηματοδότησης και Βιωσιμότητας ..... **Σφάλμα! Δεν έχει οριστεί σελιδοδείκτης.**

Κεφάλαιο 6ο : Συμπεράσματα 63

6.1 Κύρια Ευρήματα της Έρευνας 63

6.2 Περιορισμοί της Έρευνας 65

6.3 Συνολική Αποτίμηση και Μελλοντικές Προοπτικές 66

Βιβλιογραφία ..... **Σφάλμα! Δεν έχει οριστεί σελιδοδείκτης.**

Παραρτήματα Ι: Ημερολόγιο Ερευνητικής Πορείας & Αναστοχασμού 73

Παράρτημα ΙΙ: Ερωτήσεις Συνέντευξης 76

1.Εισαγωγή

Στη σύγχρονη εποχή, τα μουσεία έχουν υποστεί έναν ουσιαστικό μετασχηματισμό, μεταβαίνοντας από χώρους διατήρησης και παρουσίασης πολιτιστικών αντικειμένων σε δυναμικούς οργανισμούς κοινωνικής, εκπαιδευτικής και πολιτιστικής παρέμβασης. Πλέον τα μουσεία καλούνται να λειτουργούν ως χώροι αναστοχασμού και όχι απλής κατανάλωσης εικόνων .Η μετατόπιση αυτή συνδέεται άμεσα με τις ευρύτερες κοινωνικές, πολιτισμικές και τεχνολογικές εξελίξεις, οι οποίες επαναπροσδιορίζουν τον ρόλο της γνώσης, της εμπειρίας και της συμμετοχής στην πολιτιστική ζωή (Hooper-Greenhill, 2007, p. 154).Η παρούσα έρευνα κινείται στο πνεύμα του νέου ορισμού του οργανισμού ICOM, ο οποίος δίνει έμφαση στην συμπερίληψη, την κοινωνική προσφορά και την βιωσιμότητα, (ICOM, 2022). Στο πλαίσιο αυτό, τα σύγχρονα μουσεία καλούνται να ανταποκριθούν σε νέες απαιτήσεις, όπως η προσβασιμότητα, η συμπερίληψη, η διά βίου μάθηση και η ενεργός συμμετοχή των πολιτών. Καθώς αποτελούν ένα κρίσιμο χώρο κοινωνικής ένταξης στην εποχή του ψηφιακού μετασχηματισμού.

Όσον αφορά την έννοια της προσβασιμότητας στα μουσεία, δεν περιορίζεται πλέον στη φυσική δυνατότητα εισόδου στους εκθεσιακούς χώρους, αλλά επεκτείνεται στη γνωστική, κοινωνική και ψηφιακή διάσταση της εμπειρίας (Weisen, 2020, p. 106). Η προσέγγιση αυτή συνδέεται με τη θεωρία της «συμμετοχικής κουλτούρας», όπου το κοινό δεν αποτελεί παθητικό αποδέκτη, αλλά ενεργό συνδιαμορφωτή της πολιτιστικής εμπειρίας (Simon, 2010).

Σε αντίθεση με την τυπική εκπαίδευση, η μάθηση στο μουσείο βασίζεται στη βιωματική εμπειρία, την αλληλεπίδραση και τον αναστοχασμό, επιτρέποντας στους επισκέπτες να οικοδομούν τη γνώση μέσα από προσωπικές και κοινωνικές διεργασίες (Dewey, 1938· Falk & Dierking, 2013).

Σύμφωνα με τον Sandell (2007), τα μουσεία μπορούν να λειτουργήσουν ως χώροι κοινωνικής αλλαγής, προωθώντας τον διάλογο γύρω από ζητήματα ταυτότητας, διαφορετικότητας και κοινωνικής δικαιοσύνης. Εντάσσοντας στην μουσειακή εκπαίδευση τις ψηφιακές τεχνολογίες, οι πολιτισμικοί οργανισμοί μπορούν να προσφέρουν πολιτισμική πρόσβαση σε ομάδες του πληθυσμού, που παραδοσιακά είναι αποκλεισμένοι από τα μουσεία. Ταυτόχρονα μέσω του ψηφιακού μετασχηματισμού μπορεί να ακουστεί η φωνή των ευάλωτων νέων. Η συμπερίληψη δεν αποτελεί απλός ένα «ρητορικό καθήκον», αλλά μια ουσιαστική ανάγκη για την αντιμετώπιση των ανισοτήτων. Έτσι τα μουσεία ενισχύουν την κοινωνική συνοχή και την πολιτιστική δημοκρατία.

Το Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης, τα τελευταία χρόνια αναπτύσσει μια σειρά καινοτόμων εκπαιδευτικών και κοινωνικών προγραμμάτων, όπως το «#NarcissusMeetsPandora» καθώς και το πρόγραμμα «ΕΛΠΙΔΑ», που εντάσσονται στο σύνολο των προγραμμάτων του «ΕΜΣΤ χωρίς σύνορα» (ΕΜΣΤ, 2014· EMST, 2017). Τα προγράμματα αυτά στοχεύουν στη διεύρυνση της πρόσβασης στον πολιτισμό, στην ενίσχυση της συμμετοχής και στην προώθηση της δημιουργικής έκφρασης, ιδιαίτερα για ομάδες που αντιμετωπίζουν κοινωνικά ή πολιτισμικά εμπόδια.

Η τέχνη προσφέρει ένα πεδίο ελεύθερης έκφρασης, όπου τα άτομα μπορούν να επεξεργαστούν εμπειρίες, να διαμορφώσουν την ταυτότητά τους και να συμμετάσχουν ενεργά στη δημόσια σφαίρα (Belfiore & Bennett, 2008). Επιπλέον, η ενσωμάτωση της ψηφιακής κουλτούρας και των νέων τεχνολογιών στη μουσειακή πρακτική αντανακλά την ανάγκη σύνδεσης των μουσείων με τις σύγχρονες μορφές επικοινωνίας και πολιτισμικής παραγωγής (Buckingham, 2015, p. 24).

Η παρούσα έρευνα εντάσσεται στο πεδίο της μουσειακής εκπαίδευσης και επικεντρώνεται στη διερεύνηση του ρόλου των σύγχρονων μουσειακών προγραμμάτων στην προώθηση της συμπερίληψης, της συμμετοχικότητας και της κοινωνικής ενδυνάμωσης. Η μελέτη εστιάζει σε συγκεκριμένες δράσεις του Εθνικού Μουσείου Σύγχρονης Τέχνης, αναλύοντας τον τρόπο με τον οποίο αυτές συμβάλλουν στη διαμόρφωσή νέων μορφών πολιτιστικής εμπειρίας και μάθησης.

Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι η διερεύνηση, ανάλυση και αξιολόγηση των εκπαιδευτικών μουσειακών προγραμμάτων που απευθύνονται σε ευάλωτες ομάδες του νεανικού κοινού, στο πλαίσιο του σύγχρονου ψηφιακού μετασχηματισμού των

μουσείων. Επιδιώκεται η κατανόηση του τρόπου με τον οποίο τα μουσεία μπορούν να αξιοποιήσουν ψηφιακά εργαλεία, συμπεριληπτικές πρακτικές και καινοτόμες παιδαγωγικές προσεγγίσεις, προκειμένου να ενισχύσουν την πρόσβαση, την ενεργή συμμετοχή και την ενδυνάμωση των ευάλωτων νέων.

Παράλληλα, μέσω της μελέτης περίπτωσης του προγράμματος «ΕΜΣΤ χωρίς σύνορα» και του προγράμματος Opening up new spaces with Art Therapy in Museums στο Βερολίνο, διερευνάται ο βαθμός στον οποίο αντίστοιχες δράσεις συμβάλλουν στην κοινωνική ένταξη, την ανάπτυξη δεξιοτήτων και την καλλιτεχνική έκφραση των συμμετεχόντων. Η εργασία στοχεύει, τέλος, στη διατύπωση προτάσεων για τη βελτίωση και περαιτέρω ανάπτυξη ανάλογων προγραμμάτων στο ψηφιακό περιβάλλον.

Η ερευνητική προσέγγιση που υιοθετείται είναι ποιοτική, καθώς επιδιώκει την εις βάθος κατανόηση των εμπειριών, των αντιλήψεων και των νοημάτων που αποδίδουν οι συμμετέχοντες στις συγκεκριμένες δράσεις. Η ποιοτική έρευνα θεωρείται ιδιαίτερα κατάλληλη για τη μελέτη κοινωνικών και πολιτισμικών φαινομένων, καθώς επιτρέπει την ανάλυση σύνθετων και πολυδιάστατων εμπειριών μέσα στο φυσικό τους πλαίσιο (Creswell, 2014). Μέσω μιας ποιοτικής ερευνητικής προσέγγισης, η παρούσα έρευνα αξιοποιώντας τις συνεντεύξεις, ως μέθοδο συλλογής δεδομένων και την θεματική ανάλυση ως μέθοδο για την ερμηνεία τους, στο πλαίσιο ενός σχεδιασμού μελέτης περίπτωσης, στοχεύει να απαντήσει στο κεντρικό ερευνητικό ερώτημα ,στο πως ο ψηφιακός μετασχηματισμός μπορεί να λειτουργήσει ενδυναμωτικά στην υλοποίηση συμπεριληπτικών μουσείο- παιδαγωγικών προγραμμάτων .

Η σημασία της παρούσας έρευνας έγκειται στο γεγονός ότι συμβάλλει στην κατανόηση του ρόλου των μουσείων ως φορέων κοινωνικής αλλαγής και εκπαίδευσης στη σύγχρονη κοινωνία. Μέσα από την ανάλυση συγκεκριμένων πρακτικών, επιδιώκεται η ανάδειξη των δυνατοτήτων αλλά και των προκλήσεων που αντιμετωπίζουν τα μουσεία στην προσπάθειά τους να ανταποκριθούν στις ανάγκες ενός συνεχώς μεταβαλλόμενου κοινωνικού περιβάλλοντος.

Η παρούσα διπλωματική εργασία εκτείνεται σε έξη κεφάλαια. Στο πρώτο κεφάλαιο αναλύεται ο ρόλος των μουσείων σήμερα και οι προκλήσεις της σύγχρονής εποχής. Στο δεύτερο κεφάλαιο γίνεται αναφορά στο πρόγραμμα «ΕΜΣΤ χωρίς Σύνορα». Στο τρίτο κεφάλαιο προσεγγίζεται ως δευτερεύον διεθνές παράδειγμα, το παράδειγμά της

συνεργασίας του πανεπιστημίου SFU με τον οργανισμό Staatliche Museen zu Berlin για στο πρόγραμμα θεραπεία με της τέχνης. Στη συνέχεια στο τέταρτο κεφάλαιο αναπτύσσεται η ερευνητική προσέγγιση. Στο πέμπτο κεφάλαιο αναπτύσσεται η Συζήτηση. Το έκτο κεφάλαιο περιλαμβάνει τα Συμπεράσματα της διπλωματικής εργασίας. Καταληκτικά καταγράφεται η ελληνική καθώς και η ξενόγλωσση βιβλιογραφία, ενώ παρατίθεται παράρτημα το οποίο περιλαμβάνει, το ερευνητικό ημερολόγιο καθώς και τις ερωτήσεις της συνέντευξης.

Κεφάλαιο 1: Μουσεία και Ευάλωτο Νεανικό Κοινό

1.Ο σύγχρονος ρόλος του Μουσείου

Τα τελευταία χρόνια παρατηρείται ένας ουσιαστικός μετασχηματισμός του παραδοσιακού ρόλου των μουσείων. Συγκεκριμένα από χώροι παθητικής θέασης και φύλαξης πολιτιστικών αγαθών, μετασχηματίζονται σε δυναμικούς κοινωνικούς, εκπαιδευτικούς και πολιτιστικούς οργανισμούς, με έμφαση στην συμμετοχικότητα , την προσβασιμότητα και τη δια βίου μάθηση.

Όσον αφορά την προσβασιμότητα, σύμφωνα με τον Weisen (2020), η έννοια της προσβασιμότητας στα σύγχρονα μουσεία υπερβαίνει την απλή φυσική πρόσβαση στους χώρους. Περιλαμβάνει τη γνωστική, αισθητηριακή, κοινωνική και ψηφιακή προσβασιμότητα, ώστε τα μουσεία να απευθύνονται σε ποικίλα κοινά ανεξαρτήτως ηλικίας, κοινωνικού υπόβαθρου, μορφωτικού επιπέδου ή αναπηρίας. Η χρήση πολυαισθητηριακών εκθεμάτων, ψηφιακών εφαρμογών, απλής γλώσσας και εναλλακτικών μορφών πληροφόρησης ενισχύει τη συμπερίληψη και προάγει την ισότιμη πολιτιστική συμμετοχή.

Σχετικά με τη δια βίου μάθηση, οι Kratz και Merritt (2011) επισημαίνουν ότι τα μουσεία διαδραματίζουν πλέον κρίσιμο ρόλο στο μέλλον της εκπαίδευσης, λειτουργώντας ως άτυπα μαθησιακά περιβάλλοντα. Σε έναν κόσμο ταχείας τεχνολογικής και κοινωνικής αλλαγής, τα μουσεία καλούνται να καλλιεργήσουν δεξιότητες του 21ου αιώνα, όπως η κριτική σκέψη, η δημιουργικότητα, η συνεργασία και η επίλυση προβλημάτων. Μέσα από διαδραστικά προγράμματα, συνεργασίες με

σχολεία και κοινότητες, καθώς και εκπαιδευτικές δράσεις βασισμένες στη διερεύνηση, τα μουσεία συμπληρώνουν και εμπλουτίζουν τη θεσμική εκπαίδευση.

Τέλος, αναφορικά με την προσβασιμότητα οι Bloom και Mintz (2016) υπογραμμίζουν ότι τα σύγχρονα μουσεία υιοθετούν παιδαγωγικές πρακτικές που δίνουν έμφαση στον επισκέπτη ως ενεργό υποκείμενο της μαθησιακής διαδικασίας. Η εμπειρία στο μουσείο δεν περιορίζεται στη μετάδοση γνώσεων, αλλά προσανατολίζεται στη βιωματική μάθηση, την προσωπική ερμηνεία και τη σύνδεση του περιεχομένου με τις εμπειρίες και τα ενδιαφέροντα του κοινού. Έτσι, τα μουσεία λειτουργούν ως «χώροι μάθησης χωρίς τοίχους», όπου η γνώση διαμορφώνεται μέσα από τον διάλογο, την αλληλεπίδραση και την αναστοχαστική εμπειρία.

Όπως ορίζεται από τη νέα καταστατική διατύπωση του ICOM,το Μουσείο είναι ένας μόνιμος μη κερδοσκοπικός οργανισμός, στην υπηρεσία της κοινωνίας, ο οποίος ερευνά, συλλέγει, συντηρεί και εκθέτει τεκμήρια υλικής και άυλης κληρονομιάς . Σύμφωνα με την διεθνή επαγγελματική δεοντολογία των μουσείων, τα μουσεία οφείλουν να είναι ανοιχτά και προσβάσιμα στο κοινό χωρίς αποκλεισμούς, προάγοντας την ποικιλομορφία και την αειφορεία, και να ενισχύσουν τη συμμετοχή των κοινοτήτων προσφέροντας ποικίλες εμπειρίες με σκοπό την εκπαίδευση, την ψυχαγωγία, τον αναστοχασμό και τη διάδοση της γνώσης, (https://www.icom-greece.gr).Ο νέος ορισμός αναδεικνύει ως καίρια σημεία στη σύγχρονη λειτουργία των μουσειακών οργανισμών, την προσβασιμότητα, την ευημερία της κοινότητας και την προστασία του περιβάλλοντος.

Το σύγχρονο μουσείο σύμφωνα με την διευθύντρια του ΕΜΣΤ Κατερίνα Γρέγου βρίσκεται συνεχώς μπροστά σε νέες προκλήσεις, μια από της βασικότερες κατά τα λεγόμενα της είναι , *ο ανταγωνισμός του πληθωρισμού και της ταχύτητας της εικόνας. Έχουμε πια συνηθίσει να βομβαρδιζόμαστε παντού από οθόνες και εικόνες. Το μουσείο καλείται να μας διδάξει να βλέπουμε την εικόνα, αλλά και να στοχαζόμαστε πάνω της κι όχι απλώς να την καταναλώνουμε παθητικά. Να επαναφέρει τη σκέψη μέσα στην πράξη της θέασης,* (*https://www.philenews.com/politismos/prosopa/article/1636959/katerina-gregou-ta-mousia-den-ginonte-me-kopanisto-aera/).*

Σε μια εποχή που η αφηγηματική μορφή γνώσης κατακερματίζεται και η κριτική σκέψη αναιρείται καθημερινά από τα Big Data και την αθροιστική γνώση της AI ,τα σύγχρονα

μουσεία πρέπει να λειτουργούν ως ένα παράθυρο στη φαντασία (Drakontaeidis, 2025). Ακολουθώντας τη βιωματική εμπειρία, που δημιουργεί ερεθίσματα, δίνει τη δυνατότητα μέσα από τα εκθέματα να γεννηθούν νέες αξίες και στάση ζωής.

Κρίνεται απαραίτητο να επισημάνουμε ότι τα μουσειακά ιδρύματα αποτελούν σημεία αναφοράς μέσα στο αστικό τοπίο. Ενώ ταυτόχρονα είναι βασικοί πυλώνες ανάπτυξης της δημιουργικότητας, των ιδεών και των συναισθημάτων, διαμορφώνοντας τις συνδέσεις μεταξύ των κοινωνικών ομάδων (Μούλιου Μ, 2016)., καθορίζοντας τον κοινωνικό ιστό ολόκληρών περιοχών, αναδιαμορφώνοντας την χωροταξία των πόλεων.

Σύμφωνα με τον οργανισμό ICOM τα μουσεία είναι αναγκαίο να ακολουθούν πολιτικές που προάγουν την κοινωνική προσβασιμότητα. Για αυτό το 2010 υιοθετήθηκε η Χάρτα για την Πολιτιστική διαφορετικότητα, ένας δεκάλογος που ορίζει ότι το σύγχρονο μουσείο πρέπει να έχει πολυμορφία, να προωθεί και να προάγει την συμμετοχική δημοκρατία, να υπάρχει συνεργασία και συντονισμός με του διεθνείς οργανισμούς, να προωθεί την ειρήνη και να προάγει την δόμηση της κοινότητας, να ενθαρρύνει την καινοτομία και την έμπνευσή, να στοχεύει στην διεύρυνση της λειτουργική ικανότητας, να ενθαρρύνει την διεύρυνση πόρων, με στόχο την αποτελεσματική πολυμορφία, να ακολουθεί την προτυποποίηση ,να διέπετε από τις αρχές της βιωσιμότητας και της περιβαλλοντικής αειφόρας εστιάζοντας στο πρόβλημα κλιματικής αλλαγής (Mouliou, 2014) και τέλος να κατανοήσει τις διαφορές ανάμεσα στην ψηφιοποίηση, την ψηφιακή πρόσβαση και την ψηφιακή κληρονομιά.

Συνοψίζοντας, τα σύγχρονα μουσεία συνιστούν πολυλειτουργικούς οργανισμούς που συνδυάζουν την πολιτιστική διαχείριση με την εκπαίδευση, την κοινωνική παρέμβαση και την τεχνολογική καινοτομία. Μέσα από αυτή τη σύνθετη λειτουργία, συμβάλλουν ουσιαστικά στη διαμόρφωση μιας πιο συμπεριληπτικής, ενημερωμένης και ενεργής κοινωνίας. Στη συνέχεια γίνεται αναφορά στην έννοια της ευαλωτότητας και τις ευάλωτες ομάδες του νεανικού κοινού.

1.1 Ευάλωτες ομάδες του νεανικού κοινού

Η έννοια της ευαλωτότητας στο νεανικό κοινό αποτελεί σύνθετο και πολυδιάστατο φαινόμενο, το οποίο δεν μπορεί να περιοριστεί σε στατικές ή μονοδιάστατες κατηγοριοποιήσεις. Σύμφωνα με τους Arora et al. (2015), η ευαλωτότητα στους νέους συνδέεται με την αυξημένη πιθανότητα έκθεσης σε κινδύνους που επηρεάζουν

αρνητικά τη σωματική, ψυχική και κοινωνική τους ευημερία. Παράγοντες όπως η φτώχεια, ο κοινωνικός αποκλεισμός, η ανεργία των γονέων, το χαμηλό μορφωτικό επίπεδο, η αναπηρία, η μεταναστευτική ή προσφυγική εμπειρία και τα προβλήματα ψυχικής υγείας συμβάλλουν καθοριστικά στη διαμόρφωση καταστάσεων ευαλωτότητας.

Ωστόσο, όπως επισημαίνουν οι Zarowsky, Haddad και Nguyen (2013), η προσέγγιση των «ευάλωτων ομάδων» αποκλειστικά μέσα από τυποποιημένες κατηγορίες ενέχει τον κίνδυνο απλοποίησης και στιγματισμού. Οι συγγραφείς προτείνουν μια δυναμική θεώρηση της ευαλωτότητας, η οποία λαμβάνει υπόψη τα κοινωνικά, πολιτισμικά και θεσμικά συμφραζόμενα μέσα στα οποία ζουν και δρουν οι νέοι. Υπό αυτή την οπτική, η ευαλωτότητα δεν αποτελεί μόνιμο χαρακτηριστικό ενός ατόμου ή μιας ομάδας, αλλά μεταβαλλόμενη κατάσταση που διαμορφώνεται από σχέσεις εξουσίας, ανισότητες και περιορισμένη πρόσβαση σε πόρους και ευκαιρίες.

Στη σύγχρονη ψηφιακή εποχή, η ευαλωτότητα του νεανικού κοινού αποκτά και νέες διαστάσεις. Οι El Asam και Katz (2018) αναδεικνύουν ότι οι ευάλωτοι νέοι εκτίθενται συχνότερα σε διαδικτυακούς κινδύνους, όπως ο κυβερνοεκφοβισμός, η παραβίαση προσωπικών δεδομένων, η διαδικτυακή παρενόχληση και η έκθεση σε ακατάλληλο περιεχόμενο. Η περιορισμένη ψηφιακή παιδεία, η ανάγκη κοινωνικής αποδοχής και η έλλειψη υποστηρικτικών δικτύων ενισχύουν την πιθανότητα αρνητικών εμπειριών στον ψηφιακό χώρο, οι οποίες συχνά αλληλοεπιδρούν με προϋπάρχουσες κοινωνικές ή ψυχολογικές ευαλωτότητες.

Κατανοώντας την διαθεματικότητα και την πολυπλοκότητα της έννοιας της ευαλωτότητας στους νέους, μπορούμε να προσδιορίσουμε γενικότερα, ως ευάλωτη πληθυσμιακή ομάδα, το πληθυσμιακό εκείνο σύνολο που έχει τα χαρακτηριστικά εκείνα που την καθιστούν εκτεθειμένη σε υψηλότερο κίνδυνο, έτσι ώστε να είναι αναγκαία η παροχή ανθρωπιστικής βοήθειας από τρίτους, καθώς είναι δυνατό να βιώνει τον αποκλεισμό, από τις οικονομικές αλλά και κοινωνικές υπηρεσίες,(Kuran,et al., 2020).

Η ευαλωτότητα των νέων της εποχής μας στης Ελλάδα είναι στενά συνδεδεμένη με την μακρόχρονη οικονομική κρίση της χώρας, καθώς και με την ιστορική συγκυρία της υγειονομικής κρίσης του Covid-19.Ακραία έκφανση αυτής της ευαλωτότητας, είναι ο κοινωνικός αποκλεισμός (Σταθάκου,2025).

Με στόχο την αναίρεση του κοινωνικού αποκλεισμού, τα μουσεία ως δημόσιοι φορείς μέσω των προγραμμάτων τους, μπορούν να επιφέρουν σημαντική επιρροή στην κοινωνική ενσωμάτωση τόσο σε ατομικό όσο και σε συλλογικό επίπεδο. Το άτομο μέσα από την επαφή του με τον χώρο των μουσείων και των προγραμμάτων που πραγματοποιούνται σε αυτά, μπορεί να αποκτήσει περισσότερη αυτοπεποίθηση, να αναπτύξει τον αυτοσεβασμό και τη δημιουργικότητα. Ως σύνολό οι ωφελούμενοι ενισχύουν την συλλογική δράση, θιγούν κοινωνικά ζητήματα που τους απασχολούν και είναι δυνατό να αναπτύξουν σεβασμό για το κοινωνικό σύνολο και τις λειτουργίες του,(Καψάλη,2020) .

Συνεπώς, οι ευάλωτες ομάδες του νεανικού κοινού δεν συγκροτούν ένα ομοιογενές σύνολο, αλλά περιλαμβάνουν νέους με διαφορετικές εμπειρίες, ανάγκες και βαθμούς έκθεσης σε κινδύνους. Η κατανόηση της ευαλωτότητας ως δυναμικής και πολυπαραγοντικής διαδικασίας είναι κρίσιμη για τον σχεδιασμό πολιτικών, εκπαιδευτικών παρεμβάσεων και πολιτιστικών δράσεων, όπως αυτές των μουσείων, που στοχεύουν στην ενδυνάμωση, τη συμπερίληψη και την ενεργό συμμετοχή του νεανικού κοινού. Ακολούθως θα προσεγγίσουμε την σημασία της ψηφιακής εκπαίδευσης στα μουσεία.

1.2 Η σημασία της διαδικτυακής και δια δραστικής εκπαίδευσης στα μουσεία

Η ραγδαία εξέλιξη των ψηφιακών τεχνολογιών έχει επηρεάσει καθοριστικά τον τρόπο με τον οποίο τα μουσεία επιτελούν τον εκπαιδευτικό τους ρόλο, διευρύνοντας τα όρια του φυσικού χώρου και ενισχύοντας τις δυνατότητες πρόσβασης και συμμετοχής. Η διαδικτυακή και διαδραστική εκπαίδευση αποτελεί πλέον βασικό άξονα της σύγχρονης μουσειακής πρακτικής, καθώς ανταποκρίνεται στις ανάγκες ενός πολυποίκιλου και γεωγραφικά διασκορπισμένου κοινού. Το διαδίκτυο είναι δυνατό να λειτουργήσει, ως ο συνδετικός ιστός ανάμεσα στο φυσικό χώρο του μουσείου και του κόσμου ενεργοποιώντας τον επισκέπτη συνδυαστικά. Τελικός στόχος πάντα παραμένει, να καταστούν οι συλλογές και οι δραστηριότητες του μουσείου ελκυστικές και προσβάσιμες, έτσι ώστε ο οργανισμός να διεκδικεί όλο και μεγαλύτερο μερίδιο κοινού, (Μπάμπα, 2024).

Σύμφωνα με την Νικολάου το κύριο ζητούμενο της μουσειοπαιδαγωγικής εμπειρίας παραμένει πάντα το βίωμα μιας ελκυστικής και αξιομνημόνευτης εμπειρίας από τους

επισκέπτες. Η ραγδαία επέκταση και επικράτηση των μέσων κοινωνικής δικτύωσης διαφοροποίησε εντελώς την έννοια της διά δράσης, της συμμετοχής και της αντιληπτικότητας του κοινού, (Νικολάου, 2015).Ο σχεδιασμός κατάλληλων δραστηριοτήτων με τη χρήση της τεχνολογίας επιτρέπει στους μουσειοπαιδαγωγούς να επεκτείνουν την πολιτισμική εμπειρία και να παρέμβουν όπου χρειάζεται, αλλά και να δημιουργούν νέους τρόπους θέασης των πολιτιστικών αντικειμένων (Νικολάου,σ.242,2015).

Σύμφωνα με τον Abd El Wareath (2022), τα εκπαιδευτικά μουσεία διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στη συνολική ανάπτυξη της εκπαίδευσης, ιδίως όταν αξιοποιούν ψηφιακά μέσα και διαδικτυακές πλατφόρμες. Η ενσωμάτωση της τεχνολογίας επιτρέπει τη διαφοροποίηση της μαθησιακής εμπειρίας, καθιστώντας τη γνώση πιο προσιτή, ελκυστική και προσαρμοσμένη στα ενδιαφέροντα και τις ανάγκες των εκπαιδευόμενων. Μέσα από εικονικές περιηγήσεις, ψηφιακά αρχεία και εκπαιδευτικό υλικό εξ αποστάσεως, τα μουσεία συμβάλλουν ουσιαστικά στη δια βίου μάθηση και στη δημοκρατικοποίηση της γνώσης.

Ιδιαίτερη σημασία έχει η χρήση προηγμένων τεχνολογιών σε διαδικτυακά εικονικά μουσεία. Οι Sylaiou et al. (2017) αναδεικνύουν τον εκπαιδευτικό αντίκτυπο τεχνολογιών όπως η εικονική και επαυξημένη πραγματικότητα, τα τρισδιάστατα εκθέματα και τα διαδραστικά πολυμέσα. Οι τεχνολογίες αυτές ενισχύουν τη βιωματική μάθηση, επιτρέποντας στους χρήστες να αλληλεπιδρούν ενεργά με το περιεχόμενο, να εξερευνούν πληροφορίες με τον δικό τους ρυθμό και να αναπτύσσουν βαθύτερη κατανόηση των εκθεμάτων. Η ενεργή συμμετοχή του επισκέπτη μετατρέπει τη μάθηση από παθητική πρόσληψη πληροφοριών σε δυναμική και αναστοχαστική διαδικασία.

Παράλληλα, οι Chong και Smith (2017) εστιάζουν στη σημασία των διαδραστικών μαθησιακών ενοτήτων στους ιστότοπους των μουσείων. Τέτοιες ενότητες, που περιλαμβάνουν δραστηριότητες, παιχνίδια, ερωτήσεις, πολυμεσικό υλικό και σενάρια διερεύνησης, ενισχύουν τη δέσμευση του κοινού και προάγουν την ενεργό μάθηση, ιδιαίτερα για παιδιά και νέους. Επιπλέον, επιτρέπουν την προσαρμογή της εκπαιδευτικής εμπειρίας σε διαφορετικά μαθησιακά στυλ και επίπεδα γνώσεων, συμβάλλοντας στη συμπερίληψη και στην ισότιμη συμμετοχή.

Στην μετά Covid εποχή η χρήση των ψηφιακών μέσων στην δημιουργία μουσειοεκπαιδευτικών προγραμμάτων διευρύνεται συνεχώς, καθώς οι συμμετέχοντες

αποδεσμεύονται την ανάγκη της φυσικής παρουσίας, το μουσείο διατηρεί την δυνατότητα συνεχούς διεύρυνσης του κοινού του. Ο ωφελούμενος αυτών των προγραμμάτων μπορεί μέσω των εφαρμογών του μουσείου, να συμμετέχει σε παιχνίδια γνώσεων, μέσα από μια ομάδα ή οικογενειακά εργαστήρια, να περιηγηθεί σε εκθέσεις και εκθέματα, χωρίς όλες αυτές οι δράσεις, να μειώνουν τη σημασία της φυσικής παρουσίας του επισκέπτη στο μουσείο (Ζαβογιάννη, 2022).

1.3 Πλατφόρμες ψηφιακής περιήγησης και διαδραστικά εκπαιδευτικά προγράμματα

Το μουσείο σήμερα αντιμετωπίζει την πρόκληση να βρει την ισορροπία ανάμεσα στη επαφή του επισκέπτη με τα φυσικά εκθέματα και τον ψηφιακό κόσμο. Σύμφωνα με την Lou Bardon (2004), ο ψηφιακός κόσμος έχει θέσει απίστευτα ψηλά τον πήχη της εμπλοκής του κοινού, αλλά ταυτόχρονα αυτό είναι και μια τεράστια ευκαιρία για τους πολιτιστικούς οργανισμούς. Δύσκολο εγχείρημα για τα μουσεία αποτελεί, η διατήρηση της ισορροπίας της κοινής μουσειακής εμπειρίας, αφού σε πολλές περιπτώσεις τα εργαλεία τεχνητής νοημοσύνης προάγουν την εξοταμίσκευση της εμπειρίας αυτής (Κιτσώνης & Δεκούλου, 2026)

Παρόλα αυτά τα εργαλεία τεχνητής νοημοσύνης είναι δυνατό να βοηθήσουν δραστικά στην άρση των τεχνολογικών και γνωστικών φραγμών που σε πολλές περιπτώσεις αποκλείουν ευάλωτες ομάδες από την επίσκεψη σε ένα μουσείο, (Κιτσώνης & Δεκούλου, 2026).

Αρκετοί μουσειακοί οργανισμοί έχουν εντάξει την παιχνιδοποίηση στα προγράμματα και στις ψηφιακές τους πλατφόρμες. Η παιχνιδοποίηση ως διαδικασία αναπτύσσει το στοιχείο της σύνδεσης με τα εκθέματα και το μουσείο, καθώς και με κοινό όλων των ηλικιών. Μέσα από τη δια δραστική μάθηση και την ψυχαγωγία τα μουσεία γίνονται ελκυστικά σε μερίδα του νεανικού κοινού .Η ανάπτυξη πλατφορμών ψηφιακής περιήγησης και διαδραστικών εκπαιδευτικών προγραμμάτων αποτελεί βασικό πυλώνα του σύγχρονου ψηφιακού μετασχηματισμού των μουσείων. Οι πλατφόρμες αυτές αξιοποιούν καινοτόμες παιδαγωγικές προσεγγίσεις και ψηφιακά εργαλεία, με στόχο τη δημιουργία πλούσιων, ευέλικτων και συμμετοχικών μαθησιακών εμπειριών που εκτείνονται πέρα από τα όρια του φυσικού χώρου (Κουκιανάκη, 2023)

Οι Kumbo, Mero και Hayuma (2023) επισημαίνουν ότι η αποτελεσματική ενσωμάτωση της τεχνολογίας στην εκπαίδευση προϋποθέτει την υιοθέτηση καινοτόμων

παιδαγωγικών μοντέλων, τα οποία ευνοούν την ενεργό μάθηση, τη διερεύνηση και την αυτονομία του εκπαιδευόμενου. Στο μουσειακό πλαίσιο, οι ψηφιακές πλατφόρμες περιήγησης λειτουργούν ως «ψηφιακά μαθησιακά οικοσυστήματα», συνδυάζοντας πολυμεσικό περιεχόμενο, αφηγηματικές δομές, διαδραστικές δραστηριότητες και μηχανισμούς ανατροφοδότησης.

Αντίστοιχα, οι Parsons, et al (2019) τονίζουν ότι η μάθηση σήμερα διαμορφώνεται μέσα από τη διασύνδεση φυσικών και εικονικών κόσμων. Οι ψηφιακές μουσειακές πλατφόρμες επιτρέπουν στους χρήστες να πλοηγούνται μεταξύ φυσικών εκθεμάτων και ψηφιακών αναπαραστάσεων, ενισχύοντας τη συνέχεια της μαθησιακής εμπειρίας πριν, κατά τη διάρκεια και μετά την επίσκεψη στο μουσείο. Η υβριδική αυτή προσέγγιση διευκολύνει τη βαθύτερη κατανόηση του περιεχομένου και ενισχύει τη βιωματική μάθηση.

Η «ψηφιακή μαθησιακή επανάσταση», όπως περιγράφεται από τους Jindal και Kumar (2024), χαρακτηρίζεται από τη χρήση διαδραστικών, εξατομικευμένων και τεχνολογικά υποστηριζόμενων εκπαιδευτικών εμπειριών. Στο πλαίσιο των μουσείων, τα διαδραστικά εκπαιδευτικά προγράμματα αξιοποιούν εργαλεία όπως εικονικές περιηγήσεις, παιχνίδια μάθησης, σενάρια ρόλων και προσομοιώσεις, τα οποία ενισχύουν τη συμμετοχή, τη δέσμευση και το κίνητρο των χρηστών, ιδιαίτερα των παιδιών και των νέων.

Ιδιαίτερη σημασία έχει και η χρηστικότητα των εκπαιδευτικών ψηφιακών πλατφορμών. Οι Vlasenko et al. (2023) υπογραμμίζουν ότι η επιτυχία των διαδικτυακών εκπαιδευτικών περιβαλλόντων εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από την ευχρηστία, τη σαφή δομή, τη γνωστική προσβασιμότητα και την αισθητική συνοχή. Στο μουσειακό περιβάλλον, η καλή σχεδίαση των ψηφιακών πλατφορμών διευκολύνει την πλοήγηση, μειώνει το γνωστικό φορτίο και επιτρέπει στους χρήστες να επικεντρωθούν στο μαθησιακό περιεχόμενο.

Παράλληλα, η ανάπτυξη ψηφιακών δεξιοτήτων και ανθεκτικότητας καθίσταται κρίσιμη, ιδίως για τους νέους χρήστες. Οι Naeem και Mushibwe (2025) επισημαίνουν ότι η πλοήγηση σε ψηφιακά περιβάλλοντα απαιτεί όχι μόνο τεχνικές δεξιότητες, αλλά και στρατηγικές κριτικής σκέψης, αυτορρύθμισης και ψηφιακής ανθεκτικότητας. Τα μουσειακά ψηφιακά προγράμματα μπορούν να συμβάλουν ουσιαστικά στην

καλλιέργεια αυτών των δεξιοτήτων, προσφέροντας ασφαλή, παιδαγωγικά δομημένα και υποστηρικτικά ψηφιακά περιβάλλοντα.

Τέλος, οι Steriu και Stănescu (2023) αναδεικνύουν ότι η ψηφιοποίηση της εκπαίδευσης δεν αποτελεί απλώς τεχνολογική καινοτομία, αλλά στρατηγική επιλογή για το μέλλον της μάθησης. Στο πλαίσιο των μουσείων, οι πλατφόρμες ψηφιακής περιήγησης και τα διαδραστικά εκπαιδευτικά προγράμματα ενισχύουν τον κοινωνικό και εκπαιδευτικό τους ρόλο, προάγοντας τη συμπερίληψη, τη δια βίου μάθηση και την ενεργό πολιτιστική συμμετοχή. Κατωτέρω θα καταγραφεί η σημασία της συμπερίληψής

1.4 σημασία της συμπερίληψης στα μουσειακά εκπαιδευτικά προγράμματα

Η συμπερίληψη αποτελεί θεμελιώδη αρχή της σύγχρονης μουσειακής εκπαίδευσης, αντανακλώντας τη μετατόπιση των μουσείων προς έναν κοινωνικά ευαίσθητο και δημοκρατικό ρόλο. Τα μουσειακά εκπαιδευτικά προγράμματα καλούνται πλέον να ανταποκρίνονται στις ανάγκες ενός ετερογενούς κοινού, διασφαλίζοντας την ισότιμη πρόσβαση στη γνώση, την πολιτιστική έκφραση και τη μαθησιακή εμπειρία.

Σύμφωνα με τον Abd El Wareath (2022), τα εκπαιδευτικά προγράμματα στα μουσεία διαδραματίζουν κρίσιμο ρόλο στην ανάπτυξη της εκπαίδευσης, όταν υιοθετούν συμπεριληπτικές πρακτικές που λαμβάνουν υπόψη τις διαφορετικές μαθησιακές ανάγκες, ικανότητες και πολιτισμικά υπόβαθρα των επισκεπτών. Η συμπερίληψη δεν περιορίζεται στη φυσική προσβασιμότητα των χώρων, αλλά επεκτείνεται στον σχεδιασμό του εκπαιδευτικού περιεχομένου, των μεθόδων διδασκαλίας και των μέσων επικοινωνίας.

Οι Anderson και Mileham (2020) τονίζουν τη σημασία της αντιπροσώπευσης και της ένταξης στη μουσειακή αξιολόγηση, επισημαίνοντας ότι τα μουσεία οφείλουν να επανεξετάζουν κριτικά τον τρόπο με τον οποίο παρουσιάζουν αφηγήσεις, ταυτότητες και κοινωνικές ομάδες. Η συμπεριληπτική μουσειακή εκπαίδευση προϋποθέτει την αναγνώριση της πολυφωνίας και την αποφυγή αποκλειστικών ή στερεοτυπικών αναπαραστάσεων, ενισχύοντας την αίσθηση του «ανήκειν» για όλα τα μέλη του κοινού.

Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στον ρόλο των εκπαιδευτικών ως διαμεσολαβητών μεταξύ σχολείου και μουσείου. Οι Vemi και Kanari (2008) υπογραμμίζουν ότι οι εκπαιδευτικοί αποτελούν καθοριστικό παράγοντα για την ενίσχυση του συμπεριληπτικού χαρακτήρα των μουσείων, καθώς μπορούν να υποστηρίξουν την προσαρμογή των μουσειακών

προγραμμάτων στις ανάγκες διαφορετικών μαθητών και να ενθαρρύνουν την ενεργό συμμετοχή όλων. Η συνεργασία μουσείων και σχολείων συμβάλλει στη δημιουργία μαθησιακών εμπειριών που είναι προσβάσιμες, ευέλικτες και παιδαγωγικά ουσιαστικές.

Σύμφωνα με την Ειρήνη Ράπτη (2024) τα μουσεία είναι οργανισμοί στην υπηρεσία της κοινωνίας που αναπτύσσονται μαζί της και οι επισκέπτες αποτελούν κεντρικό άξονα των μουσειακών δραστηριοτήτων. Το μουσείο οφείλει να αποτελεί βασικό πυλώνα κοινωνικών αλλαγών, κοινωνικής πολυμορφίας, συμπερίληψης, βιωματικών εμπειριών και καινοτομίας. Ως θεσμός το μουσείο έχει χρέος να προασπίζεται ενεργά το δικαίωμα όλων των ανθρώπων για πρόσβαση στον πολιτισμό, να προωθεί και να συμβάλλει στην άρση όλων των μορφών κοινωνικού αποκλεισμού (Ράπτη, 2024).

Επίσης σύμφωνα με τον Γκαζιά οι πολιτιστικοί οργανισμοί πρέπει να λειτουργούν έχοντας ως κεντρικό τους στόχο το δημόσιο συμφέρον, τις αξίες της ηθικής, την ατομική ευθύνη και του δημοκρατικούς μηχανισμούς της συμμετοχικής ελευθερίας, έτσι ώστε να διαμορφώσουν τις διαδικασίες παραγωγής, προώθησης και προβολής των πολιτιστικών αγαθών (Γκαντζιάς, 2020)

Η αξιοποίηση των Τεχνολογιών Πληροφορίας και Επικοινωνιών (ΤΠΕ) διαδραματίζει επίσης σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση συμπεριληπτικών μουσειακών περιβαλλόντων. Οι Llamazares De Prado και Arias Gago (2023) επισημαίνουν ότι οι ψηφιακές τεχνολογίες μπορούν να άρουν τα εμπόδια συμμετοχής, προσφέροντας εναλλακτικούς τρόπους πρόσβασης στο περιεχόμενο, όπως προσαρμοσμένες επαφές, με πολυαισθητηριακά μέσα και εξατομικευμένες μαθησιακές διαδρομές. Με τον τρόπο αυτό, τα μουσεία καθίστανται πιο φιλικά προς άτομα με αναπηρίες και άλλες ευάλωτες ομάδες.

Τέλος, η μελέτη της Zakaria (2023) αναδεικνύει τόσο τις προκλήσεις όσο και τις δυνατότητες που αντιμετωπίζουν τα μουσεία στην ανάπτυξη συμπεριληπτικών προγραμμάτων για μαθητές με αναπηρίες. Η έλλειψη εξειδικευμένου προσωπικού, πόρων και κατάλληλης επιμόρφωσης συνιστά σημαντικό εμπόδιο, ωστόσο η υιοθέτηση καλών πρακτικών, η θεσμική υποστήριξη και η στρατηγική δέσμευση στη συμπερίληψη μπορούν να μετατρέψουν τα μουσεία σε χώρους ουσιαστικής μάθησης και κοινωνικής ενδυνάμωσης.

Συνεπώς, τα μουσεία είναι κατεξοχήν χώροι επικοινωνίας της γνώσης και της βιωματικής μάθησης. Όπως αναφέρεται και προηγουμένως τα μουσεία οφείλουν να λειτουργούν κάτω από τις αρχές της πολιτιστικής προσβασιμότητας, έτσι ώστε όλοι οι άνθρωποι να έχουν ισότιμη πρόσβαση στον πολιτισμό. Σύμφωνα με την Χήτα (2025), το επικοινωνιακό μοντέλο

που μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως εργαλείο επικοινωνίας αναμεσά στον οργανισμό του μουσείου και τους επισκέπτες, είναι Συμπεριληπτικό Σημειωτικό Μοντέλο Επικοινωνίας. Το Συμπεριληπτικό Σημειωτικό Μοντέλο εργασίας βοηθάει στην ανάπτυξη στρατηγικών επικοινωνίας, που προσαρμόζονται στην πολυμορφία των επισκεπτών. Τα μηνύματα του μουσείου μεταφέρονται στους επισκέπτες μέσω διαφορετικών μέσων και σημείων επικοινωνίας, με στόχο την ικανοποίηση των αναγκών των διαφορετικών ομάδων (Χήτα 2025). Στο τμήμα που ακολουθεί θα αναφερθούμε σε προγράμματα από την Ελλάδα αλλά και σε ένα πρόγραμμα που υλοποιήθηκε στην Γερμανία και πιο συγκεκριμένα στο Βερολίνο.

Κεφάλαιο 2: Μελέτη Περίπτωσης – «ΕΜΣΤ χωρίς σύνορα»

2.1 Παρουσίαση του προγράμματος «ΕΜΣΤ χωρίς σύνορα»

Το πρόγραμμα «ΕΜΣΤ χωρίς σύνορα» αποτελεί μία από τις σημαντικότερες κοινωνικές και εκπαιδευτικές πρωτοβουλίες του Εθνικού Μουσείου Σύγχρονης Τέχνης, η οποία εγκαινιάστηκε το 2009 με στόχο τη διεύρυνση της πρόσβασης στον πολιτισμό και την ενίσχυση της κοινωνικής συμμετοχής μέσω της τέχνης (ΕΜΣΤ, 2014). Η πρωτοβουλία αυτή εντάσσεται στο ευρύτερο πλαίσιο του μετασχηματισμού των σύγχρονων μουσείων σε οργανισμούς κοινωνικής παρέμβασης και πολιτιστικής δημοκρατίας (Sandell, 2007).

Στο πλαίσιο του προγράμματος, το μουσείο ανέπτυξε ένα εκτεταμένο δίκτυο συνεργασιών με κοινωνικούς, εκπαιδευτικούς και θεραπευτικούς φορείς, επιδιώκοντας τη δημιουργία δράσεων προσαρμοσμένων στις ανάγκες διαφορετικών κοινωνικών ομάδων. Μεταξύ αυτών περιλαμβάνονται η θεραπευτική κοινότητα 18ΑΝΩ, η Ανωτάτη Σχολή Καλών Τεχνών, σχολεία διαπολιτισμικής εκπαίδευσης, καθώς και το Γυμνάσιο–Λύκειο του Ειδικού Καταστήματος Κράτησης Νέων Αυλώνα (ΕΜΣΤ,

2015). Οι συνεργασίες αυτές αντανακλούν τη σύγχρονη τάση των μουσείων να λειτουργούν ως δίκτυα κοινωνικής αλληλεπίδρασης και συμπερίληψης (Simon, 2010).

Κεντρική επιδίωξη του προγράμματος είναι η άρση των κοινωνικών και πολιτισμικών φραγμών που περιορίζουν την πρόσβαση στην τέχνη, προωθώντας την ισότιμη συμμετοχή όλων των πολιτών (ΕΜΣΤ, 2014). Η φιλοσοφία αυτή συνάδει με τη σύγχρονη μουσειολογική προσέγγιση, σύμφωνα με την οποία η πολιτιστική συμμετοχή αποτελεί θεμελιώδες κοινωνικό δικαίωμα (Hooper-Greenhill, 2007). Στο πλαίσιο αυτό, η σύγχρονη τέχνη αξιοποιείται ως μέσο επικοινωνίας, αυτογνωσίας και ενδυνάμωσης, ιδιαίτερα για άτομα που βιώνουν κοινωνικό αποκλεισμό (Sandell, 2007).

Οι δράσεις του προγράμματος περιλαμβάνουν εκπαιδευτικά εργαστήρια, συμμετοχικές καλλιτεχνικές δραστηριότητες, επισκέψεις σε εκθέσεις και συνεργασίες με καλλιτέχνες και εκπαιδευτικούς (ΕΜΣΤ, 2013). Οι συμμετέχοντες ενθαρρύνονται να συμμετέχουν ενεργά στη δημιουργική διαδικασία, μεταβαίνοντας από τον ρόλο του παθητικού θεατή σε αυτόν του συνδημιουργού. Η προσέγγιση αυτή ενισχύει τη βιωματική μάθηση και συνδέεται με θεωρίες μάθησης όπως η εμπειρική μάθηση του Dewey και η κριτική παιδαγωγική του Freire (Dewey, 1938· Freire, 1970).

Ιδιαίτερη σημασία έχει η εφαρμογή της τέχνης ως θεραπευτικού εργαλείου. Η συνεργασία με την κοινότητα 18ΑΝΩ ανέδειξε τη συμβολή της καλλιτεχνικής δημιουργίας στη διαδικασία προσωπικής ενδυνάμωσης και κοινωνικής επανένταξης (ΕΜΣΤ, 2014). Η τέχνη λειτουργεί ως μέσο έκφρασης και επεξεργασίας εμπειριών, ενισχύοντας την αυτογνωσία και την κοινωνική ταυτότητα των συμμετεχόντων (Belfiore & Bennett, 2008).

Η σημασία και η καινοτομία του προγράμματος αναγνωρίστηκαν και σε διεθνές επίπεδο, καθώς το 2012 διακρίθηκε από την επιτροπή CECA του International Council of Museums για καλές πρακτικές στη μουσειακή εκπαίδευση (ΕΜΣΤ, 2014). Η διάκριση αυτή επιβεβαιώνει τον πρωτοποριακό χαρακτήρα του προγράμματος και τη συμβολή του στη διαμόρφωση νέων προτύπων κοινωνικά προσανατολισμένων μουσείων.

Παράλληλα, το πρόγραμμα συνδέεται άμεσα με την έννοια της πολιτιστικής δημοκρατίας, όπως αυτή αναλύεται από τη Μυρσίνη Ζορμπά, η οποία τονίζει ότι η δημοκρατία στον πολιτισμό δεν αφορά μόνο την πρόσβαση, αλλά και τη δυνατότητα συμμετοχής στη δημιουργία πολιτιστικού νοήματος (Ζορμπά, 2016). Μέσα από

δράσεις όπως το «ΕΜΣΤ χωρίς σύνορα», προωθείται η ενεργός συμμετοχή των πολιτών και η συνδιαμόρφωση της πολιτιστικής εμπειρίας.

Συνεπώς, το πρόγραμμα συμβάλλει στην αντιμετώπιση της πολιτιστικής ανισότητας και του κοινωνικού αποκλεισμού, προωθώντας ένα μοντέλο συμπεριληπτικής και συμμετοχικής μουσειακής εκπαίδευσης (Simon, 2010). Το Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης αναδεικνύεται έτσι ως ένας οργανισμός που υπηρετεί το δημόσιο συμφέρον, ενισχύοντας τη δημοκρατική διάσταση του πολιτισμού και συμβάλλοντας στη διαμόρφωση μιας πιο ισότιμης και ενεργής κοινωνίας.

2.2 Συνεργασία ΕΜΣΤ με τη γυναικεία κλειστή δομή της μονάδας απεξάρτησης του ΕΟΠΑΕ, στον οποίο πλέον υπάγεται η Μονάδα Απεξάρτησης 18 Άνω.

Μία από τις πιο χαρακτηριστικές και κοινωνικά ουσιαστικές συνεργασίες που αναπτύχθηκαν στο πλαίσιο του προγράμματος «ΕΜΣΤ χωρίς σύνορα» είναι αυτή μεταξύ του Εθνικού Μουσείου Σύγχρονης Τέχνης και της θεραπευτικής κοινότητας απεξάρτησης 18 Άνω, η οποία πλέον εντάσσεται στον ΕΟΠΑΕ. Η συνεργασία αυτή αποτελεί ένα ιδιαίτερα σημαντικό παράδειγμα διασύνδεσης της τέχνης με θεραπευτικές πρακτικές, προσωπική ενδυνάμωση και κοινωνική επανένταξη, επιβεβαιώνοντας τον διευρυμένο κοινωνικό ρόλο των σύγχρονων μουσείων (ΕΜΣΤ, 2014· Sandell, 2007).

Στο πλαίσιο αυτής της συνεργασίας, το μουσείο λειτουργεί ως χώρος φιλοξενίας, έκφρασης και ορατότητας για τα μέλη της θεραπευτικής κοινότητας. Από το 2009 και έπειτα, με αφορμή την Παγκόσμια Ημέρα κατά των Ναρκωτικών, διοργανώνονται στο μουσείο εκθέσεις που παρουσιάζουν έργα φωτογραφίας και βίντεο, τα οποία προκύπτουν από τη δημιουργική διαδικασία των συμμετεχόντων στο εργαστήριο φωτογραφίας της μονάδας (ΕΜΣΤ, 2014). Οι εκθέσεις αυτές δεν αποτελούν απλώς καλλιτεχνικά γεγονότα, αλλά και πράξεις κοινωνικής παρέμβασης, καθώς προσφέρουν στα άτομα τη δυνατότητα να εκφράσουν βιώματα, να επαναπροσδιορίσουν την ταυτότητά τους και να διεκδικήσουν ενεργό ρόλο στον δημόσιο χώρο (Belfiore & Bennett, 2008).

Η συνεργασία αυτή δεν περιορίζεται μόνο στην παρουσίαση έργων, αλλά επεκτείνεται σε ενεργά συμμετοχικά προγράμματα, τα οποία ενσωματώνουν σύγχρονες παιδαγωγικές και θεραπευτικές προσεγγίσεις. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το πρόσφατο συμπεριληπτικό πρόγραμμα που υλοποιήθηκε στο πλαίσιο της

περιοδικής έκθεσης *Why Look at the Animals? Δικαιοσύνη για τη μη ανθρώπινη ζωή*. Σε συνεργασία με τη Μονάδα Απεξάρτησης Γυναικών και Μητέρων εσωτερικής διαμονής του ΕΟΠΑΕ, το ΕΜΣΤ οργάνωσε εργαστήριο stop-motion animation, το οποίο πραγματοποιήθηκε από τον Δεκέμβριο έως τον Μάρτιο του 2026 (ΕΜΣΤ, 2026).

Κατά τη διάρκεια του προγράμματος, παρουσιάστηκαν έργα σύγχρονης τέχνης που στόχευαν στην ενεργοποίηση της κριτικής σκέψης γύρω από ζητήματα όπως η σχέση ανθρώπου και μη ανθρώπινης ζωής, η ηθική διάσταση της συμβίωσης και η έννοια της δικαιοσύνης. Οι συμμετέχουσες, μέσα από τη συνεργασία και τη συλλογική δημιουργική διαδικασία, παρήγαγαν ένα ομαδικό έργο animation, το οποίο ενσωμάτωνε προσωπικά βιώματα, συμβολισμούς και καλλιτεχνικές αναζητήσεις (ΕΜΣΤ, 2026).

Η ίδια η διαδικασία δημιουργίας λειτούργησε ως ένα ισχυρό εργαλείο ενδυνάμωσης. Μέσα από τη συμμετοχή σε μια συλλογική καλλιτεχνική εμπειρία, οι γυναίκες είχαν την ευκαιρία να αναπτύξουν δεξιότητες συνεργασίας, να ενισχύσουν την αυτοπεποίθησή τους και να βιώσουν την αίσθηση της δημιουργικής ολοκλήρωσης. Η τέχνη, σε αυτή την περίπτωση, δεν λειτουργεί μόνο ως μέσο αισθητικής έκφρασης, αλλά και ως εργαλείο θεραπευτικής διεύρυνσης και κοινωνικής σύνδεσης (Belfiore & Bennett, 2008· Sandell, 2007).

Σκοπός του προγράμματος ήταν πολλαπλός. Αφενός, επιδίωκε να καταστήσει την τέχνη μέσο προσωπικής έκφρασης και επεξεργασίας εμπειριών. Αφετέρου, στόχευε στην ενίσχυση της προσβασιμότητας ευάλωτων κοινωνικών ομάδων στον πολιτισμό, προάγοντας την ισότιμη συμμετοχή. Παράλληλα, η ανάπτυξη ενός συλλογικού καλλιτεχνικού έργου συνέβαλε στην ανάδειξη της δημιουργικότητας των συμμετεχουσών και στην ενίσχυση της ορατότητάς τους στον δημόσιο χώρο (ΕΜΣΤ, 2026).

Ιδιαίτερη σημασία έχει και η αξιοποίηση των ψηφιακών μέσων, καθώς το παραγόμενο υλικό δύναται να προβληθεί σε ηλεκτρονικές πλατφόρμες, διευρύνοντας το κοινό και ενισχύοντας την κοινωνική απήχηση του έργου. Μέσα από αυτή τη διαδικασία, ενισχύεται η κοινωνική ένταξη των συμμετεχουσών, ενώ παράλληλα συμβάλλει στην αποδόμηση στερεοτύπων και προκαταλήψεων που συνδέονται με την εξάρτηση (ΕΜΣΤ, 2026).

Συνοψίζοντας, η συνεργασία μεταξύ του Εθνικού Μουσείου Σύγχρονης Τέχνης και του ΕΟΠΑΕ αναδεικνύει με σαφήνεια τον μεταβαλλόμενο ρόλο των μουσείων ως φορέων κοινωνικής ένταξης και πολιτιστικής δημοκρατίας. Η τέχνη μετατρέπεται σε μέσο ενδυνάμωσης, θεραπείας και κοινωνικού διαλόγου, επιβεβαιώνοντας ότι τα σύγχρονα μουσεία μπορούν να συμβάλουν ουσιαστικά στη διαμόρφωση μιας πιο συμπεριληπτικής και δίκαιης κοινωνίας.

2.3. Το πρόγραμμα «#NarcissusMeetsPandora: Τα πορτρέτα των νέων στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης»

Το πρόγραμμα «#NarcissusMeetsPandora: Young People's Portraits on Social Media» αποτέλεσε μια σημαντική ευρωπαϊκή εκπαιδευτική δράση, η οποία υλοποιήθηκε στο πλαίσιο του προγράμματος Erasmus+ με στόχο τη διερεύνηση της σχέσης των νέων με την αυτοαναπαράσταση, την ταυτότητα και τη δημόσια εικόνα στο περιβάλλον των μέσων κοινωνικής δικτύωσης. Στην υλοποίηση του έργου συμμετείχε ενεργά το Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης, το οποίο ανέλαβε τον σχεδιασμό και την υλοποίηση εκπαιδευτικών εργαστηρίων που συνέδεαν τη σύγχρονη καλλιτεχνική πρακτική με τη βιωμένη ψηφιακή εμπειρία των νέων (EMST, 2017).

Η βασική ιδέα του προγράμματος στηρίχθηκε σε μια συμβολική και εννοιολογική προσέγγιση, αντλώντας αναφορές από δύο εμβληματικές μορφές της ελληνικής μυθολογίας: τον Νάρκισσο και την Πανδώρα. Ο μύθος του Νάρκισσου λειτουργεί ως αλληγορία της σύγχρονης εμμονής με την αυτοεικόνα και την προβολή του εαυτού, χαρακτηριστικό που ενισχύεται από τη χρήση των μέσων κοινωνικής δικτύωσης. Αντίστοιχα, η Πανδώρα συμβολίζει τις απρόβλεπτες και συχνά ανεξέλεγκτες συνέπειες που μπορεί να επιφέρει η διάδοση της ψηφιακής εικόνας, ιδίως σε ένα περιβάλλον όπου η πληροφορία αναπαράγεται και διαχέεται ταχύτατα. Μέσα από αυτή τη διπλή συμβολική αναφορά, το πρόγραμμα επιδίωξε να καλλιεργήσει τον αναστοχασμό των νέων γύρω από την κατασκευή της ψηφιακής τους ταυτότητας (EMST, 2017).

Στο πλαίσιο του προγράμματος, οργανώθηκαν εκπαιδευτικά εργαστήρια, δημιουργικές συναντήσεις και βιωματικές δραστηριότητες, που στόχευαν στην ενεργό συμμετοχή των νέων. Οι συμμετέχοντες είχαν τη δυνατότητα να διερευνήσουν έννοιες όπως η ψηφιακή ταυτότητα, η αυτοπαρουσίαση, η επιτελεστικότητα της εικόνας και ο ρόλος των μέσων κοινωνικής δικτύωσης στη διαμόρφωση της κοινωνικής αντίληψης

(European Commission, 2014). Μέσα από τη χρήση φωτογραφίας, βίντεο και άλλων ψηφιακών μέσων, οι νέοι δημιούργησαν προσωπικά και συλλογικά καλλιτεχνικά πορτρέτα, ενσωματώνοντας στοιχεία της καθημερινής τους ψηφιακής εμπειρίας.

Η εκπαιδευτική προσέγγιση του προγράμματος βασίστηκε σε αρχές της βιωματικής και συμμετοχικής μάθησης, ενθαρρύνοντας τους νέους να λειτουργήσουν όχι ως παθητικοί δέκτες πληροφορίας αλλά ως ενεργοί δημιουργοί περιεχομένου. Μέσα από τη δημιουργική διαδικασία, καλλιεργήθηκαν δεξιότητες όπως η κριτική σκέψη, η οπτική παιδεία (visual literacy), η αυτογνωσία και η ικανότητα ανάλυσης των ψηφιακών εικόνων (Burn & Durran, 2007· Buckingham, 2015). Παράλληλα, το πρόγραμμα συνέβαλε στην ανάπτυξη μιας πιο συνειδητής και υπεύθυνης στάσης απέναντι στη χρήση των κοινωνικών δικτύων.

Ιδιαίτερα σημαντική ήταν και η διαπολιτισμική διάσταση του προγράμματος, καθώς υλοποιήθηκε μέσω συνεργασίας οργανισμών από διαφορετικές ευρωπαϊκές χώρες που δραστηριοποιούνται στους τομείς της τέχνης, της εκπαίδευσης και της έρευνας. Η συνεργασία αυτή επέτρεψε την ανταλλαγή καλών πρακτικών και την ανάδειξη κοινών προβληματισμών σχετικά με τον τρόπο με τον οποίο η ψηφιακή κουλτούρα επηρεάζει τη συγκρότηση της ταυτότητας των νέων σε διαφορετικά κοινωνικά και πολιτισμικά περιβάλλοντα (European Commission, 2014).

Τα αποτελέσματα του προγράμματος παρουσιάστηκαν μέσω εκθέσεων, παρουσιάσεων και δημόσιων δράσεων που πραγματοποιήθηκαν στο Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης, προσφέροντας στους συμμετέχοντες τη δυνατότητα να μοιραστούν το έργο και τις εμπειρίες τους με το ευρύ κοινό. Μέσα από αυτές τις δράσεις, αναδείχθηκε ο ρόλος των μουσείων ως χώρων εκπαίδευσης, κοινωνικού διαλόγου και κριτικής προσέγγισης της σύγχρονης ψηφιακής πραγματικότητας (Hooper-Greenhill, 2007).

Τέλος, το πρόγραμμα «#NarcissusMeetsPandora» αποτελεί ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα σύγχρονης μουσειακής εκπαίδευσης που συνδέει την τέχνη με τις εμπειρίες των νέων και ανταποκρίνεται στις προκλήσεις της ψηφιακής εποχής. Μέσα από τη σύνδεση της καλλιτεχνικής δημιουργίας με την ψηφιακή κουλτούρα, το μουσείο συμβάλλει ενεργά στη διαμόρφωση κριτικά σκεπτόμενων και πολιτισμικά ενεργών πολιτών.

2.4.Συνεργασία με τις εκπαιδευτικές δομές Κορυδαλλού

Σε συνεργασία με τις εκπαιδευτικές δομές που λειτουργούν στο σωφρονιστικό κατάστημα του Κορυδαλλού, το τμήμα εκπαιδευτικών προγραμμάτων του ΕΜΣΤ προχώρησε στην υλοποίηση του προγράμματος #Narcissus Meets Pandora.Τα εργαστήρια έλαβαν χώρα από τον Φεβρουάριο μέχρι τον Ιούνιο του 2023 και τα παρακολουθήσαν κρατούμενοι μαθητές και σπουδαστές.

Σκοπός των εργαστηρίων ήταν η εξοικείωση των ωφελούμενων με την έννοια του πορτρέτου, μέσα στην ιστορία της σύγχρονης τέχνης την δημιουργία κριτικής σκέψης σχετικά με το ζήτημα της ταυτότητας και της αυτοαναπαράστασης εντός και εκτός των μέσων κοινωνικής δικτύωσής, αλλά και η διαχείριση του ζητήματος του απορρήτου στο διαδίκτυο. Οι ωφελούμενοι του προγράμματος δημιούργησαν τα δικά τους πορτρέτα για προσωπική και διαδικτυακή χρήση, (https://www.emst.gr/emst-xoris-synora/synergasia-me-tis-ekpaideytikes-domes-sofronistikoy-katastimatos-korydalloy).

Η πρωτοβουλία αυτή εντάσσεται στη γενικότερη στρατηγική του μουσείου για την προώθηση της πολιτιστικής συμμετοχής και της ισότιμης πρόσβασης στην τέχνη, ιδιαίτερα για κοινωνικές ομάδες που βρίσκονται σε συνθήκες κοινωνικού αποκλεισμού ή περιορισμένης πρόσβασης σε πολιτιστικές δραστηριότητες.

Οι εκπαιδευτικές δομές που λειτουργούν εντός των σωφρονιστικών καταστημάτων – όπως το Σχολείο Δεύτερης Ευκαιρίας Κορυδαλλού και άλλες μορφές τυπικής και μη τυπικής εκπαίδευσης κρατουμένων– έχουν ως βασικό στόχο την ενίσχυση των μορφωτικών δεξιοτήτων των συμμετεχόντων και τη διευκόλυνση της κοινωνικής τους επανένταξης μετά την αποφυλάκιση. Στο πλαίσιο αυτό, η συνεργασία με πολιτιστικούς οργανισμούς, όπως το ΕΜΣΤ, συμβάλλει στη διεύρυνση των εκπαιδευτικών εμπειριών των κρατουμένων και στην ανάπτυξη δημιουργικών δεξιοτήτων που υπερβαίνουν το στενό πλαίσιο της τυπικής εκπαίδευσης (Υπουργείο Παιδείας, 2018).

Η συμμετοχή σε τέτοιου είδους δράσεις μπορεί να συμβάλει σημαντικά στην ενίσχυση της αυτοεκτίμησης και της δημιουργικότητας των συμμετεχόντων, ενώ παράλληλα προσφέρει ένα πλαίσιο έκφρασης και επικοινωνίας που συχνά απουσιάζει από το περιβάλλον των σωφρονιστικών ιδρυμάτων. Μέσα από τη δημιουργική διαδικασία, οι συμμετέχοντες έχουν τη δυνατότητα να επεξεργαστούν προσωπικές εμπειρίες, να

αναπτύξουν νέες δεξιότητες και να καλλιεργήσουν μια διαφορετική σχέση με τον πολιτισμό και την τέχνη.

Παράλληλα, οι δράσεις αυτές συμβάλλουν στη δημιουργία ενός διαλόγου ανάμεσα στον πολιτιστικό χώρο και τις κοινωνικές δομές εκπαίδευσης, αναδεικνύοντας τον ρόλο των μουσείων ως ενεργών φορέων κοινωνικής παρέμβασης. Η συνεργασία με τις εκπαιδευτικές δομές του Κορυδαλλού αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα της προσπάθειας του μουσείου να λειτουργήσει ως ανοιχτός πολιτιστικός οργανισμός που απευθύνεται σε ευρύτερα κοινωνικά στρώματα και επιδιώκει να ενισχύσει τη συμμετοχή ομάδων που βρίσκονται στο περιθώριο της πολιτιστικής ζωής.

Συνολικά, η πρωτοβουλία αυτή αναδεικνύει τον σημαντικό ρόλο που μπορούν να διαδραματίσουν τα μουσεία στην ενίσχυση της κοινωνικής ένταξης και της πολιτιστικής δημοκρατίας. Μέσα από τη συνεργασία με εκπαιδευτικούς και κοινωνικούς φορείς, τα πολιτιστικά ιδρύματα έχουν τη δυνατότητα να δημιουργήσουν δράσεις που συμβάλλουν όχι μόνο στην πολιτιστική εκπαίδευση αλλά και στην κοινωνική ενδυνάμωση των συμμετεχόντων.

Κεφάλαιο 3: Μελέτη Περίπτωσης-Staatliche Museen zu Berlin

3.1.Art Therapy

Σύμφωνα με τους θεραπευτές και ερευνητές του Sigmund Freud Private University στο Βερολίνο θεραπεία μέσω τέχνης, είναι μια θεραπευτική μέθοδος που χρησιμοποιεί την τέχνη ως γέφυρα μεταξύ της εσωτερικής εμπειρίας και του εξωτερικού κόσμου, (https://ptw.sfu-berlin.de/en/research/research-projects/). Η τέχνη σύμφωνα με την Κατερίνα Μάτσα, *λειτουργεί ως καταλύτης για την επίτευξη του κεντρικού θεραπευτικού στόχου της «επιμέλειας εαυτού», όπως ορίζεται στην σκέψη του Φούκο (https://hestafta.org/journal/systemic-thinking-psychotherapy/issue/6/poiitiki-leitourgia-psyxotherapeia-texni-sthn-apeksartisi).*

Η αξιοποίηση της τέχνης ως μέσου θεραπευτικής υποστήριξης και κοινωνικής ενδυνάμωσης αποτελεί μία από τις σημαντικότερες σύγχρονες προσεγγίσεις στον χώρο της πολιτιστικής εκπαίδευσης και των μουσειακών πρακτικών. Στο πλαίσιο αυτό, οι πολιτιστικοί οργανισμοί διεθνώς αναπτύσσουν δράσεις που αξιοποιούν την θεραπεία

μέσω της τέχνης (art therapy), ως εργαλείο ψυχοκοινωνικής υποστήριξης, δημιουργικής έκφρασης και ενίσχυσης της ευημερίας των συμμετεχόντων. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα τέτοιων πρακτικών αποτελεί το δίκτυο των μουσείων Staatliche Museen zu Berlin, το οποίο έχει αναπτύξει δράσεις που συνδέουν τη σύγχρονη τέχνη με θεραπευτικές και εκπαιδευτικές πρακτικές.

Η θεραπεία μέσω της τέχνης βασίζεται στην ιδέα ότι η δημιουργική διαδικασία μπορεί να λειτουργήσει ως μέσο έκφρασης συναισθημάτων και εμπειριών που συχνά είναι δύσκολο να διατυπωθούν με λόγια. Μέσα από τη ζωγραφική, τη φωτογραφία, τη γλυπτική ή άλλες μορφές καλλιτεχνικής δημιουργίας, οι συμμετέχοντες μπορούν να διερευνήσουν προσωπικά βιώματα, να αναπτύξουν νέες μορφές επικοινωνίας και να ενισχύσουν την ψυχική τους ανθεκτικότητα. Η προσέγγιση αυτή χρησιμοποιείται συχνά σε θεραπευτικά και εκπαιδευτικά πλαίσια για την υποστήριξη ατόμων που έχουν βιώσει τραυματικές εμπειρίες, κοινωνικό αποκλεισμό ή ψυχολογικές δυσκολίες.

Σύμφωνα με την Krueger (2023), η σύγχρονη art therapy συνδέεται στενά με ζητήματα κοινωνικής δικαιοσύνης και κοινωνικής ένταξης. Η δημιουργική διαδικασία μπορεί να λειτουργήσει ως εργαλείο ενδυνάμωσης για άτομα ή ομάδες που αντιμετωπίζουν κοινωνικές ανισότητες, δίνοντάς τους τη δυνατότητα να εκφράσουν εμπειρίες και αφηγήσεις που συχνά παραμένουν αόρατες στο δημόσιο πεδίο. Στο πλαίσιο αυτό, τα μουσεία μπορούν να λειτουργήσουν ως χώροι που προωθούν τον διάλογο, τη συμμετοχή και την κοινωνική ευαισθητοποίηση μέσω της τέχνης.

Παράλληλα, η έρευνα έχει δείξει ότι οι καλλιτεχνικές θεραπευτικές πρακτικές μπορούν να έχουν σημαντικό ρόλο και στον χώρο της εκπαίδευσης. Σύμφωνα με τους Bacia, Kortum, Koch και Klingemann (2025), οι καλλιτεχνικές θεραπείες διαθέτουν σημαντικά προληπτικά οφέλη για τους νέους, ιδιαίτερα στο σχολικό περιβάλλον. Μέσα από δημιουργικές δραστηριότητες οι συμμετέχοντες μπορούν να αναπτύξουν δεξιότητες αυτοέκφρασης, συνεργασίας και συναισθηματικής διαχείρισης, συμβάλλοντας στην ενίσχυση της ψυχικής υγείας και της κοινωνικής συνοχής.

Η αποτελεσματικότητα της θεραπείας μέσω της τέχνης έχει επίσης, συσχετιστεί σε σχέση με την αντιμετώπιση τραυματικών εμπειριών. Συγκεκριμένα σε μια συστηματική ανασκόπηση της σχετικής βιβλιογραφίας, οι Schouten, de Niet, Knipscheer, Kleber και Hutschemaekers (2015) διαπίστωσαν ότι η θεραπεία μέσω της τέχνης μπορεί να συμβάλει θετικά στην επεξεργασία τραυματικών εμπειριών και στη

μείωση συμπτωμάτων που σχετίζονται με το τραύμα. Η δημιουργική διαδικασία επιτρέπει στους συμμετέχοντες να εξωτερικεύσουν δύσκολα συναισθήματα και να αναπτύξουν νέους τρόπους κατανόησης των εμπειριών τους.

Η Τέχνη δεν αποτελεί απλώς ένα ακόμα εργαλείο με θεραπευτικό χαρακτήρα, αλλά είναι ένας δυναμικός παράγοντας αλλαγής. Ένα ταξίδι, όπως αναφέρει η Κατερίνα Μάτσα, σε ένα *κόσμο συγκίνησης και γνώσης, ταυτόχρονα με την ψυχοθεραπεία είναι ένα εργαλείο αναδόμησης της ταυτότητας και μεταμόρφωσης του ατόμου σε κοινωνικό υποκείμενο, ικανό να λειτουργήσει την ποίηση της δημιουργίας σε όλα τα επίπεδα,* (https://hestafta.org/journal/systemic-thinking-psychotherapy/issue/6/poiitiki-leitourgia-psyxotherapeia-texni-sthn-apeksartisi)

Στο πλαίσιο των μουσείων, η art therapy συχνά συνδυάζεται με εκπαιδευτικές και κοινωνικές δράσεις που επιδιώκουν να προσεγγίσουν διαφορετικές κοινωνικές ομάδες, όπως νέους, άτομα με ψυχικές δυσκολίες, πρόσφυγες ή άτομα που βιώνουν κοινωνικό αποκλεισμό. Μέσα από εργαστήρια καλλιτεχνικής δημιουργίας, ξεναγήσεις με θεραπευτική προσέγγιση και συμμετοχικά προγράμματα, τα μουσεία μπορούν να συμβάλουν στην ενίσχυση της ψυχικής ευημερίας και της κοινωνικής συμμετοχής των επισκεπτών.

Η εμπειρία των μουσείων του Βερολίνου δείχνει ότι οι πολιτιστικοί οργανισμοί μπορούν να διαδραματίσουν σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη καινοτόμων πρακτικών που συνδυάζουν την τέχνη με την κοινωνική υποστήριξη και την εκπαίδευση. Μέσα από τέτοιες δράσεις, τα μουσεία δεν λειτουργούν μόνο ως χώροι έκθεσης έργων τέχνης, αλλά και ως χώροι κοινωνικής αλληλεπίδρασης, δημιουργικής έκφρασης και ψυχοκοινωνικής ενδυνάμωσης.

3.2. «Άνοιγμα νέων χώρων με Θεραπεία μέσω της Τέχνης στα Μουσεία» , ένα πρόγραμμα του Sigmund Freud Private University και του οργανισμού Staatliche Museen zu Berlin

Η έννοια της αξιοποίησης της τέχνης ως μέσου θεραπευτικής και κοινωνικής ενδυνάμωσης έχει αποκτήσει ιδιαίτερη σημασία τα τελευταία χρόνια στον χώρο της μουσειολογίας και της πολιτιστικής εκπαίδευσης. Στο πλαίσιο αυτό αναπτύχθηκαν πρωτοβουλίες που επιδιώκουν να δημιουργήσουν νέους χώρους διαλόγου μεταξύ τέχνης, ψυχολογίας και κοινωνικής φροντίδας. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα

αποτελεί το πρόγραμμα «Άνοιγμα νέων χώρων με θεραπεία μέσω της τέχνης στα μουσεία», το οποίο υλοποιήθηκε μέσω συνεργασίας μεταξύ του Sigmund Freud Private University και του δικτύου μουσείων Staatliche Museen zu Berlin.

Η δράση πραγματοποιήθηκε από τον Ιανουάριο του 2024 έως και τον Μάρτιο του 2025, στους χώρους των Altes Museum και Neues Museum, από τους μεταπτυχιακούς φοιτητές του πανεπιστημίου SFU. Η μελέτη διερεύνησε τις θεραπευτικές προσεγγίσεις μέσω της τέχνης και στο πλαίσιο της πραγματοποιήθηκε σειρά εργαστηρίων.

Η πρωτοβουλία αυτή βασίστηκε στην ιδέα ότι τα μουσεία μπορούν να λειτουργήσουν όχι μόνο ως χώροι παρουσίασης καλλιτεχνικών έργων, αλλά και ως χώροι ψυχοκοινωνικής εμπειρίας και δημιουργικής μεταμόρφωσης. Στο πλαίσιο του προγράμματος σχεδιάστηκαν δράσεις που συνδύαζαν την καλλιτεχνική δημιουργία με στοιχεία ψυχαναλυτικής σκέψης και θεραπευτικής πρακτικής. Οι δράσεις αυτές στόχευαν στη δημιουργία ενός ασφαλούς περιβάλλοντος όπου οι συμμετέχοντες μπορούσαν να εκφράσουν συναισθήματα, να επεξεργαστούν προσωπικές εμπειρίες και να αναπτύξουν νέες μορφές δημιουργικής επικοινωνίας. Την ομάδα επέβλεπαν θεραπευτές, που ερευνούν την συνύπαρξη καλλιτεχνικής εκπαίδευσης και θεραπείας, στους χώρους των μουσείων .Στη διάρκεια των συναντήσεων αυτών, μέσω του ανοιχτού διαλόγου με τα έργα τέχνης, οι συμμετέχοντες δημιουργήσαν ερεθίσματα και συνειρμούς που μοιράστηκαν με την ομάδα και τους θεραπευτές,(. https://www.sfu-berlin.de/en/outpatient-clinic/prevention-courses/opening-up-new-spaces-with-art-therapy-in-museums/).

Η θεωρητική βάση τέτοιων προσεγγίσεων συνδέεται με την ψυχαναλυτική παράδοση και ιδιαίτερα με τις ιδέες του Sigmund Freud σχετικά με τον ρόλο της δημιουργικότητας στη διαχείριση των ψυχικών εμπειριών. Η σύνδεση μεταξύ καλλιτεχνικής δημιουργίας και ψυχολογικής διεργασίας έχει αναδειχθεί σε πολλές μελέτες, οι οποίες υποστηρίζουν ότι η τέχνη μπορεί να λειτουργήσει ως ένας «μεταβατικός χώρος» στον οποίο το άτομο μπορεί να επεξεργαστεί συναισθηματικά βιώματα και να αναπτύξει νέες μορφές αυτοκατανόησης (Dreifuss-Kattan & Lightweaver, 2018).

Στο πλαίσιο των μουσείων, η προσέγγιση αυτή μεταφράζεται σε δράσεις που ενθαρρύνουν τη συμμετοχική εμπειρία των επισκεπτών. Μέσα από εργαστήρια δημιουργικής έκφρασης, συζητήσεις και βιωματικές δραστηριότητες, οι συμμετέχοντες

καλούνται να συνδέσουν τα έργα τέχνης με προσωπικές εμπειρίες και συναισθήματα. Με αυτόν τον τρόπο το μουσείο μετατρέπεται σε έναν χώρο όπου η καλλιτεχνική εμπειρία συνδυάζεται με τη διαδικασία προσωπικού στοχασμού και ψυχικής ενδυνάμωσης.

Η αναδιαμόρφωση μουσείων που σχετίζονται με την ψυχανάλυση, όπως το Sigmund Freud Museum Vienna, έχει επίσης συμβάλει στην ανάπτυξη νέων μουσειολογικών πρακτικών που συνδέουν τη μνήμη, την ιστορία και την ψυχική εμπειρία του επισκέπτη. Σύμφωνα με τους Finzi και Pessler (2023), η αναδιαμόρφωση του μουσείου του Freud στη Βιέννη ανέδειξε τη σημασία της δημιουργίας εκθεσιακών χώρων που επιτρέπουν στον επισκέπτη να βιώσει τη μνήμη και την ιστορία με έναν πιο προσωπικό και βιωματικό τρόπο.

Παράλληλα, η ανάπτυξη ερευνητικών και θεραπευτικών ιδρυμάτων που συνδέονται με την ψυχαναλυτική παράδοση έχει συμβάλει στην ενίσχυση της διεπιστημονικής προσέγγισης μεταξύ τέχνης, ψυχολογίας και κοινωνικών επιστημών. Η ιστορική εξέλιξη οργανισμών όπως το Sigmund Freud Institute δείχνει τη συνεχή προσπάθεια σύνδεσης της ψυχαναλυτικής έρευνας με ευρύτερες κοινωνικές και πολιτιστικές πρακτικές (Leuzinger-Bohleber & Plänkers, 2019). Στο επόμενο στάδιο της ερευνητικής εργασίας θα καταγραφή η μεθοδολογία της ερευνάς που ακολουθήθηκε, καθώς και η θεματική ανάλυση συνεντεύξεων.

Κεφάλαιο 4: Ερευνητική Προσέγγιση

4.1 Μεθοδολογία της Έρευνας

Στην ενότητα που ακολουθεί παρουσιάζεται η μεθοδολογία που ακολουθήθηκε για την υλοποίηση της παρούσας έρευνας, το βασικό ερευνητικό ερώτημα που αποτέλεσε τον κεντρικό άξονα της μελέτης, καθώς και οι λόγοι που οδήγησαν στην επιλογή των συγκεκριμένων ερευνητικών εργαλείων και τεχνικών συλλογής δεδομένων. Η μεθοδολογική προσέγγιση μιας έρευνας καθορίζει τόσο τον τρόπο διερεύνησης του υπό μελέτη φαινομένου όσο και τη διαδικασία ανάλυσης και ερμηνείας των δεδομένων που συλλέγονται.

Σύμφωνα με τους Ίσαρη και Πουρκό, η μεθοδολογία αναφέρεται στη συνολική στρατηγική και στο σχέδιο δράσης που ακολουθεί μια έρευνα, καθώς και στη χρήση

συγκεκριμένων ερευνητικών εργαλείων σε συνάρτηση με τα επιδιωκόμενα αποτελέσματα. Οι τεχνικές συλλογής και ανάλυσης δεδομένων συνδέονται άμεσα με το ερευνητικό ερώτημα και επιλέγονται με βάση τους στόχους και τη φύση της μελέτης (Ίσαρη & Πουρκός, 2016, σσ. 15–16).

Στον χώρο των κοινωνικών επιστημών έχουν διαμορφωθεί δύο βασικές μεθοδολογικές προσεγγίσεις: η ποσοτική και η ποιοτική έρευνα. Όπως αναφέρει ο Τσιώλης, η ποσοτική έρευνα βασίζεται στη συλλογή μεγάλου όγκου δεδομένων μέσω δειγματοληπτικών διαδικασιών και αποσκοπεί στην καταγραφή γενικών τάσεων και προτύπων που χαρακτηρίζουν τα κοινωνικά φαινόμενα. Τα δεδομένα που προκύπτουν είναι μετρήσιμα και αναλύονται με στατιστικές και αριθμητικές μεθόδους, ώστε να εξεταστούν οι μεταξύ τους συσχετίσεις και συνδιακυμάνσεις (Τσιώλης, 2011, σσ. 1–3). Βασικός στόχος της ποσοτικής προσέγγισης είναι η παραγωγή έγκυρων, αξιόπιστων και αντικειμενικών συμπερασμάτων.

Αντίθετα, η ποιοτική έρευνα επικεντρώνεται στην κατανόηση και ερμηνεία των ανθρώπινων εμπειριών, αντιλήψεων και κοινωνικών πρακτικών. Σύμφωνα με τους Denzin και Lincoln, η ποιοτική έρευνα αποτελεί μια πλαισιοθετημένη δραστηριότητα που τοποθετεί τον ερευνητή μέσα στον κοινωνικό κόσμο και μετατρέπει την κοινωνική πραγματικότητα σε ένα σύνολο αναπαραστάσεων, όπως συνεντεύξεις, συνομιλίες, σημειώσεις πεδίου, φωτογραφίες και οπτικοακουστικό υλικό (Denzin & Lincoln, 2000, σ. 3). Μέσα από αυτή τη διαδικασία καθίσταται δυνατή η διερεύνηση σύνθετων πτυχών της ανθρώπινης συμπεριφοράς και εμπειρίας, οι οποίες δεν μπορούν να αποτυπωθούν αποκλειστικά μέσω στατιστικών δεδομένων. Όπως σημειώνει και ο Γαλάνης (2017, σ. 834), η ποιοτική προσέγγιση συμβάλλει στην κατανόηση των πεποιθήσεων, στάσεων, εμπειριών και γνώσεων των ατόμων, προσφέροντας βαθύτερη ερμηνεία των κοινωνικών φαινομένων.

Η ποιοτική έρευνα αποτελεί ένα από τα βασικότερα εργαλεία διερεύνησης στις κοινωνικές επιστήμες και ιδιαίτερα στον χώρο της εκπαίδευσης και της πολιτιστικής έρευνας. Κεντρικό ερευνητικό εργαλείο της ποιοτικής προσέγγισης αποτελούν οι συνεντεύξεις, μέσω των οποίων ο ερευνητής επιδιώκει να κατανοήσει σε βάθος τις εμπειρίες, τις αντιλήψεις και τα κίνητρα των συμμετεχόντων αναφορικά με συγκεκριμένα κοινωνικά ή εκπαιδευτικά ζητήματα. Σύμφωνα με την Παρασκευοπούλου-Κόλλια, οι συνεντεύξεις διακρίνονται σε δομημένες και

ημιδομημένες, ενώ στην ποιοτική έρευνα συχνά πραγματοποιούνται σε ομάδες ατόμων που σχετίζονται άμεσα με το αντικείμενο της μελέτης.

Στην παρούσα ερευνητική εργασία, έπειτα από την κατανόηση των δυνατοτήτων κάθε μεθοδολογικής προσέγγισης και λαμβάνοντας υπόψη τη φύση και την ιδιαιτερότητα του θέματος, επιλέχθηκε η ποιοτική μεθοδολογία έρευνας. Η επιλογή αυτή κρίθηκε καταλληλότερη, καθώς η έρευνα επικεντρώνεται στη διερεύνηση εκπαιδευτικών και πολιτιστικών πρακτικών που σχετίζονται με ευάλωτες κοινωνικές ομάδες, τη συμμετοχική εμπειρία και τον ρόλο του ψηφιακού μετασχηματισμού στη μουσειοπαιδαγωγική διαδικασία. Όπως επισημαίνει ο Τσιώλης (2020, σσ. 612–614), η ποιοτική έρευνα στην εκπαίδευση επικεντρώνεται στην κατανόηση του εννοιολογικού περιεχομένου των ερευνητικών δεδομένων και στην ερμηνεία των εμπειριών των δρώντων υποκειμένων μέσα στο πλαίσιο της εκπαιδευτικής διαδικασίας.

Λόγω της εστίασης της μελέτης σε συγκεκριμένα εκπαιδευτικά προγράμματα πολιτιστικών οργανισμών, επιλέχθηκε ως ερευνητική στρατηγική η μελέτη περίπτωσης. Η μελέτη περίπτωσης αποτελεί μια ποιοτική ερευνητική προσέγγιση που επικεντρώνεται στη σε βάθος διερεύνηση ενός ατόμου, μιας ομάδας ή ενός συγκεκριμένου κοινωνικού πλαισίου (Ίσαρη & Πουρκός, 2016, σ. 63). Στην παρούσα εργασία η μελέτη περίπτωσης επικεντρώνεται στις εκπαιδευτικές και κοινωνικές δράσεις του Εθνικού Μουσείου Σύγχρονης Τέχνης και των Staatliche Museen zu Berlin, με στόχο τη διερεύνηση του τρόπου με τον οποίο τα μουσεία αξιοποιούν τη σύγχρονη τέχνη και τις ψηφιακές τεχνολογίες για την ενίσχυση της κοινωνικής ένταξης και της πολιτιστικής συμμετοχής ευάλωτων ομάδων.

Η μορφή των συνεντεύξεων που χρησιμοποιήθηκαν στην παρούσα έρευνα ακολουθεί τη δομημένη μορφή συνέντευξης. Στις δομημένες συνεντεύξεις ο ερωτώμενος καλείται να απαντήσει σε ένα σύνολο προκαθορισμένων ερωτήσεων, των οποίων τόσο ο αριθμός όσο και το περιεχόμενο παραμένουν σταθερά για όλους τους συμμετέχοντες, γεγονός που διευκολύνει τη συγκριτική ανάλυση των δεδομένων και ενισχύει την αξιοπιστία της ερευνητικής διαδικασίας (Παρασκευοπούλου-Κόλλια, 2008, σσ. 72–78). Η επιλογή της συγκεκριμένης μορφής συνέντευξης κρίθηκε κατάλληλη για την παρούσα μελέτη, καθώς επέτρεψε τη συστηματική διερεύνηση των απόψεων των συμμετεχόντων γύρω από κοινές θεματικές ενότητες που σχετίζονται με τα

εκπαιδευτικά προγράμματα του Εθνικού Μουσείου Σύγχρονης Τέχνης και τον ρόλο του ψηφιακού μετασχηματισμού στη συμπεριληπτική πολιτιστική εκπαίδευση.

Παράλληλα, ιδιαίτερη σημασία δόθηκε στον ρόλο του ερευνητή κατά τη διαδικασία της συνέντευξης. Όπως επισημαίνουν οι Ίσαρη και Πουρκός (2016, σ. 105), ο ερευνητής ή ο διαμεσολαβητής της συνέντευξης οφείλει να ακούει προσεκτικά τους συμμετέχοντες, να επιδεικνύει στάση αποδοχής και θετικής αναγνώρισης και να αποφεύγει την άσκηση κριτικής ή την έκφραση προσωπικών διαφωνιών απέναντι στις απόψεις που διατυπώνονται. Η ουδέτερη στάση του ερευνητή είναι ιδιαίτερα σημαντική στην ποιοτική έρευνα, καθώς συμβάλλει στη δημιουργία ενός ασφαλούς και υποστηρικτικού πλαισίου επικοινωνίας, μέσα στο οποίο οι συμμετέχοντες μπορούν να εκφράσουν ελεύθερα τις εμπειρίες και τις αντιλήψεις τους.

Οι ερωτήσεις της συνέντευξης σχεδιάστηκαν με γνώμονα τη διερεύνηση του κεντρικού ερευνητικού ερωτήματος της μελέτης. Σύμφωνα με τους Creswell και Creswell (2018, σσ. 129–130), το ερευνητικό ερώτημα αποτελεί τον βασικό άξονα κάθε έρευνας και λειτουργεί ως «διερευνητική πυξίδα» που καθοδηγεί την ερευνητική διαδικασία. Οι ίδιοι επισημαίνουν ότι στην ποιοτική μεθοδολογία τα ερωτήματα πρέπει να διατυπώνονται με ανοικτό τρόπο, χωρίς αυστηρούς περιορισμούς, ώστε να επιτρέπουν στους συμμετέχοντες να εκφράσουν ελεύθερα τις εμπειρίες, τις αντιλήψεις και τις προσωπικές τους οπτικές.

Αντίστοιχα, οι Malhotra και Birks (2006, σσ. 30–31) υπογραμμίζουν ότι ο σαφής καθορισμός του ερευνητικού ερωτήματος αποτελεί το σημαντικότερο στάδιο της ερευνητικής διαδικασίας, καθώς επηρεάζει ά

μεσα την επιλογή των κατάλληλων μεθοδολογικών εργαλείων και τεχνικών συλλογής δεδομένων. Υιοθετώντας τις παραπάνω θεωρητικές προσεγγίσεις, το βασικό ερευνητικό ερώτημα της παρούσας μελέτης διαμορφώθηκε ως εξής:

«Πώς μπορεί ο ψηφιακός μετασχηματισμός να λειτουργήσει ενδυναμωτικά στην υλοποίηση συμπεριληπτικών μουσειοπαιδαγωγικών προγραμμάτων, ενισχύοντας την πρόσβαση ευάλωτων κοινωνικών ομάδων σε πολιτιστικές δράσεις και συμβάλλοντας παράλληλα στην ορατότητα και την κοινωνική τους ένταξη;»

Με άξονα το παραπάνω ερευνητικό ερώτημα διαμορφώθηκαν οι επιμέρους ερωτήσεις της δομημένης συνέντευξης, οι οποίες απευθύνθηκαν στα στελέχη και στους

συμμετέχοντες των εκπαιδευτικών προγραμμάτων. Οι ερωτήσεις αυτές οργανώθηκαν γύρω από θεματικές που αφορούν την κοινωνική αποστολή των μουσείων, τη χρήση της σύγχρονης τέχνης ως εργαλείου ενδυνάμωσης, τις δυνατότητες και τους περιορισμούς του ψηφιακού μετασχηματισμού, καθώς και τον κοινωνικό αντίκτυπο των πολιτιστικών δράσεων στις ευάλωτες ομάδες.

4.2 Ερευνητικά Εργαλεία

Όπως αναφέρθηκε στο προηγούμενο κεφάλαιο, η συνέντευξη αποτελεί ένα από τα βασικότερα ερευνητικά εργαλεία της ποιοτικής έρευνας, καθώς επιτρέπει τη σε βάθος διερεύνηση εμπειριών, αντιλήψεων και πρακτικών των συμμετεχόντων. Στην παρούσα έρευνα επιλέχθηκε η δομημένη μορφή συνέντευξης, ώστε να διασφαλιστεί η ομοιομορφία των ερωτημάτων και η δυνατότητα συγκριτικής ανάλυσης των απαντήσεων. Σύμφωνα με την Κυριαζή, η δομημένη συνέντευξη αποτελεί ένα τυποποιημένο εργαλείο συλλογής δεδομένων, το οποίο βασίζεται σε προκαθορισμένο σύνολο ερωτήσεων και συμβάλλει στην ενίσχυση της αξιοπιστίας της ερευνητικής διαδικασίας, καθώς όλοι οι συμμετέχοντες καλούνται να απαντήσουν στο ίδιο πλαίσιο ερωτημάτων. Στην περίπτωση αυτή, ο ρόλος του ερευνητή περιορίζεται κυρίως στην ουδέτερη παρουσίαση και ανάγνωση των ερωτήσεων, χωρίς να επηρεάζεται η διατύπωση των απαντήσεων από προσωπικές παρεμβάσεις ή ερμηνείες (Κυριαζή, 2011, σσ. 214–216).

Τα ερωτήματα της συνέντευξης σχεδιάστηκαν με στόχο τη διερεύνηση της λειτουργίας των εκπαιδευτικών προγραμμάτων του Εθνικού Μουσείου Σύγχρονης Τέχνης που απευθύνονται σε ευάλωτες κοινωνικές ομάδες, καθώς και την αποτύπωση των δυνατοτήτων επέκτασης και εξέλιξής τους μέσα από τις πρακτικές του ψηφιακού μετασχηματισμού. Ιδιαίτερη έμφαση δόθηκε στην κατανόηση του κοινωνικού και εκπαιδευτικού ρόλου των προγραμμάτων, της χρήσης της σύγχρονης τέχνης ως μέσου συμμετοχικής και μετασχηματιστικής μάθησης, αλλά και των προκλήσεων που συνδέονται με την πρόσβαση ευάλωτων ομάδων σε πολιτιστικές και ψηφιακές δράσεις.

Η επιλογή των συμμετεχόντων βασίστηκε στη θέση ευθύνης και στον ενεργό ρόλο που κατέχουν στον σχεδιασμό, τον συντονισμό και την υλοποίηση των συγκεκριμένων εκπαιδευτικών προγραμμάτων. Η εμπειρία και η άμεση εμπλοκή των συνεντευξιαζόμενων στις δράσεις του μουσείου συνέβαλαν ουσιαστικά στη συλλογή εξειδικευμένων πληροφοριών και στην πληρέστερη κατανόηση του τρόπου

λειτουργίας των προγραμμάτων. Οι απαντήσεις που δόθηκαν παρείχαν σημαντικά δεδομένα για την εκπλήρωση των ερευνητικών στόχων και συνέβαλαν στην αποτύπωση τόσο των δυνατοτήτων όσο και των περιορισμών των συγκεκριμένων πολιτιστικών πρακτικών.

Παράλληλα με τις συνεντεύξεις, και ακολουθώντας τη λογική της ποιοτικής ανάλυσης περιεχομένου, μελετήθηκε και το καλλιτεχνικό υλικό που δημιουργήθηκε από τους ωφελούμενους των προγραμμάτων. Ειδικότερα, εξετάστηκε το υλικό του προγράμματος «#NarcissusMeetsPandora», το οποίο επικεντρώνεται στη σύγχρονη έννοια του πορτρέτου και της αυτοαναπαράστασης στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, καθώς και οπτικοακουστικό υλικό από το πρόγραμμα «ΕΛΠΙΔΑ», το οποίο δημιουργήθηκε από τις συμμετέχουσες του προγράμματος. Η ανάλυση του υλικού αυτού συνέβαλε στην καλύτερη κατανόηση του τρόπου με τον οποίο η καλλιτεχνική δημιουργία λειτουργεί ως μέσο έκφρασης, κοινωνικής ορατότητας και ενδυνάμωσης των συμμετεχόντων.

Ένα από τα κύρια ερευνητικά εργαλεία στην ποιοτική ερευνά είναι το ερευνητικό ημερολόγιο. Κατά την Corrine Glesne το ερευνητικό ημερολόγιο, μπορεί να αποδοθεί ως ένα ερευνητικό αναστοχαστικό εργαλείο καταγραφής. Σύμφωνα με την ίδια, το ερευνητικό ημερολόγιο είναι ένας τρόπος να παρατηρεί ο ερευνητής τις δικές του αντιδράσεις και τα εμπόδια και να τα μετατρέπει σε εργαλεία, (Glesne, C. (2017), σσ.95-97). Ακολουθώντας τον παραπάνω ορισμό, κατά την περίοδο των συνεντεύξεων καταγράφηκε ένα μικρό ερευνητικό ημερολόγιο. Το ημερολόγιο αυτό βοήθησε στον επαναπροσδιορισμό της ερευνάς, αφού παρουσιάστηκαν εμπόδια, τα οποία και αντιμετωπίστηκαν, με δομικές αλλαγές στον κορμό της ερευνητικής διαδικασίας. Αρχικά αναφέρουμε ότι στης 10/03/2026 πραγματοποιήθηκε η πρώτη επικοινωνία με την κυρία Μαρίνα Τσέκου, υπεύθυνη των εκπαιδευτικών εργαστηρίων του ΕΜΣΤ.Η βοήθεια της κυρίας Τσέκου υπήρξε καταλυτική, για την ολοκλήρωση της ερευνητικής μας εργασίας.

Στη συνέχεια θα προχωρήσουμε στη θεματική ανάλυση των συνεντεύξεων της ποιοτικής ερευνάς. Σύμφωνα με τους Braun & Clarke η θεματική ανάλυση είναι μια διαδικασία εντοπισμού, ανάλυσης και αναφοράς πρότυπων θεμάτων μέσα στα ερευνητικά δεδομένα, (Braun & Clarke, 2006, σελ. 79) . Δηλαδή είναι ένα εργαλείο εντοπισμού, περιγραφής, αναφοράς και <<θεματοποίησης>> επαναλαμβανόμενων

νοηματικών μοτίβων, τα οποία προέρχονται από τα ερευνητικά δεδομένα,(Ίσαρη, Φ., & Πουρκός, Μ. (2016).σ.σ.116-117).

Σύμφωνα με τους Braun και Clarke η θεματική ανάλυση ακολουθεί έξι συγκεκριμένα βήματα, το οποία δεν ακολουθούν απαραίτητα μια γραμμική κίνηση αλλά, ακολουθούν μια διαδικασία κινητικής επαναφοράς ή κυκλικότητας, (Ίσαρη & Πουρκός, 2016, σ.σ.117). Στο αρχικό στάδιο της ανάλυσης είναι απαραίτητη η εξοικείωση του ερευνητή με τα δεδομένα, ακολούθως το δεύτερο στάδιο περιλαμβάνει την κωδικοποίηση των συνεντεύξεων. Εν συνεχεία η ανάλυση στο τρίτο στάδιο εστιάζει στην αναζήτηση. Θεματικών μοτίβων. Κατά το τέταρτο στάδιο της θεματικής ανάλυσης γίνεται η επεξεργασία των θεμάτων, ακολούθως στο πέμπτο στάδιο έχει διαμορφωθεί ο θεματικός χάρτης των ερευνητικών δεδομένων και ο ερευνητής ορίζει και μπορεί να ονοματίσει τα θέματα. Στο έκτο και καταληκτικό στάδιο ο ερευνητής πραγματοποιεί την τελική ανάλυση και τη συγγραφή των ευρημάτων (Ίσαρη & Πουρκός, 2016, σ.σ.117-120) .

4.3 Ποιοτική Έρευνα

4.3.1. Θεματική Ανάλυση των Συνεντεύξεων

Λόγω του στοχευμένου θέματος της έρευνας οδηγηθήκαμε στην χρήση της σκόπιμης δειγματοληψίας, εστιάζοντας στις συνεντεύξεις των δύο στελεχών του ΕΜΣΤ που εργάστηκαν πάνω στο μουσείο- παιδαγωγικό πρόγραμμα Ελπίδα. Σύμφωνα με τον Patton, (2014,σ.σ.264), στην στρατηγική της σκόπιμης δειγματοληψίας το ενδιαφέρον εστιάζεται σε περιπτώσεις που μας δίνουν «πλούσιο πληροφοριακό υλικό» , έτσι ώστε να κατανοηθούν σε βάθος σε βάθος όλες οι συνιστώσες των απαντήσεων, που απαντούν στο κεντρικό ερευνητικό ερώτημα. Ταυτόχρονα καταβλήθηκε προσπάθεια επικοινωνίας με τον ειδικό θεραπευτή του προγράμματος, αλλά αυτή στάθηκε αδύνατη.

Όπως προαναφέρθηκε, η παρούσα ερευνητική εργασία θα ακολουθήσει την θεματική ανάλυση των συνεντεύξεών. Στο σημείο αυτό είναι απαραίτητο να αναφέρουμε, ότι ο ερευνητής οφείλει να είναι ακριβής σχετικά με το τι έχει ως στόχο να μάθει, αλλά και τι αντικατοπτρίζουν τα θέματα που έχει εντοπίσει κατά τη διαδικασία της ανάλυσης (Ίσαρη & Πουρκός, 2016.σ.117).

Στην παρούσα ερευνά λάβαμε δύο συνεντεύξεις, από τα δύο στελέχη του ΕΜΣΤ που σχεδίασαν το μουσείο εκπαιδευτικό πρόγραμμα ΕΛΠΙΔΑ. Την κυρία Μαρίνα Τσέκου

επιμελήτρια εκπαίδευσης στο ΕΜΣΤ και τον κύριο Δημήτρη Καννά εμψυχωτή, εικαστικό και επιμελητή των εκπαιδευτικών προγραμμάτων του ΕΜΣΤ .Οι συνεντεύξεις ακολούθησαν την δομημένη μορφή. Η κυρία Τσέκου υπήρξε ευγενική και εξυπηρετική, ενώ καταλυτική στάθηκε η βοήθειά της στην επικοινωνία μου με τον κύριο Καννά. Οι απαντήσεις στις ερωτήσεις της συνέντευξής προτιμήθηκε από τους ίδιους, (μετά από τηλεφωνική επικοινωνία που είχα μαζί τους), να μου αποσταλούν γραπτώς, λόγω του μεγάλου φόρτου εργασίας στο μουσείο.

Με στόχο την εγκυρότερη και αντικειμενικότερη εξαγωγή συμπερασμάτων ακολουθήθηκαν να έξη βήματα που προτείνουν οι Braun &Clarke, για την ερμηνεία, την ανάλυση ,την εξαγωγή δεδομένων και συμπερασμάτων από τις συνεντεύξεις, (Braun & Clarke, 2025, σ.σ.40-50).

Όπως προαναφέραμε, κατά τη διάρκεια της ανάγνωσης και ανάλυσης των συνεντεύξεων παρατηρήθηκε, ότι οι απαντήσεις των στελεχών του ΕΜΣΤ συνέκλιναν, σχεδόν ταυτίζονταν, αυτό είχε ως αποτέλεσμα να αναδειχθεί ένα κεντρικό μοτίβο απαντήσεων. Το εύρημα αυτό καταδεικνύει πρωτίστως ότι, το Μουσείο ως δημόσιος φορέας ακολουθεί συγκεκριμένη θεσμική πολιτική, η οποία εκφράζεται μέσα από τα στελέχη του. Εκφράζοντας ισχυρή θεσμική ομοφωνία εντός του θεσμού που υπηρετούν, τα στελέχη του μουσείου μοιράζονται την ίδια κουλτούρα , τις ίδιες αξίες, την ίδια αντίληψή και δημιουργούν μέσα από τη συνεργατικότητα κοινούς στόχους. Η ανάγκη ενσωματώσης των υφιστάμενων θεσμικών πρακτικών, έτσι όπως αυτοί ορίζονται από τον οργανισμό ICOM, από τα θεσμικά μουσεία και τους εργαζομένους τους, οδηγεί τα μουσεία και τους εργαζομένους, να έχουν κοινές πρακτικές και κοινούς θεσμικούς στόχους, το φαινόμενο αυτό συναντάται στην βιβλιογραφία, ως θεσμικός ισομορφισμός, (DiMaggio & Powell, 1983, p. 149).

Αξίζει να επισημανθεί ότι, στο πλαίσιο της έρευνας καταβλήθηκε προσπάθεια επικοινωνίας με τις ωφελούμενες του μουσείο εκπαιδευτικού προγράμματος ΕΛΠΙΔΑ, που διαμένουν σε κλειστή δομή του ΕΟΠΑΕ. Καταρτίστηκε ερωτηματολόγιο, το οποίο στάλθηκε στον ειδικό θεραπευτή , αλλά η επικοινωνία δεν κατέστη εφικτή, λόγω της περιορισμένης πρόσβασης των ωφελούμενων στον διαδίκτυο και του κλειστού τύπου στης δομής, που ακολουθεί αυστηρά πρωτόκολλά δεοντολογίας, με στόχο την προστασία των ευαίσθητων προσωπικών δεδομένων των γυναικών. Οι περιορισμοί αυτοί απέκλεισαν τη δυνατότητα τριγωνοποίησης των ερευνητικών δεδομένων, η

οποία θα ήταν δυνατή μετά την λήψη των συνεντεύξεων των ωφελούμενων του προγράμματος. Με τον όρο τριγωνοποίηση εννοούμε τη χρήση πάνω από μιας ερευνητικής τεχνικής στη μελέτη του ίδιου ερευνητικού πεδίου (Ευαγγέλου, 2015, σ.σ.113). Το γεγονός αυτό είχε ως αποτέλεσμά το ερευνητικό πεδίο να επικεντρωθεί στους δύο μουσειοπαιδαγωγούς του ΕΜΣΤ, που λειτούργησαν ως «πληροφορητές - κλειδιά». Σύμφωνα με τον Patton οι «πληροφορητές κλειδιά» είναι άτομα με βαθιά γνώση και εμπειρία του θέματος που ερευνάται και λειτουργούν, ως ο σύνδεσμος του ερευνητή με κλειστά περιβάλλοντα, που είναι δύσκολο έως αδύνατο να ερευνηθούν, Patton, 2014, σ.σ.426-431).

4.3.2. Βασικοί Θεματικοί Άξονες

Οι γραπτές συνεντεύξεις που πραγματοποιήθηκαν με στελέχη του Εθνικού Μουσείου Σύγχρονης Τέχνης οργανώθηκαν γύρω από συγκεκριμένους θεματικούς άξονες, οι οποίοι προέκυψαν τόσο από το θεωρητικό πλαίσιο της έρευνας όσο και από τους βασικούς στόχους της μελέτης. Οι άξονες αυτοί αποσκοπούν στη διερεύνηση του τρόπου με τον οποίο τα εκπαιδευτικά και κοινωνικά προγράμματα του μουσείου συμβάλλουν στην πολιτιστική συμμετοχή και την κοινωνική ενδυνάμωση ευάλωτων ομάδων, ιδιαίτερα στο πλαίσιο του ψηφιακού μετασχηματισμού.

Παράλληλα, εξετάζονται ζητήματα που σχετίζονται με τη χρήση της σύγχρονης τέχνης ως μέσου μετασχηματιστικής μάθησης, τις δυνατότητες και τους περιορισμούς των ψηφιακών εργαλείων, καθώς και τον κοινωνικό αντίκτυπο των δράσεων του μουσείου. Οι θεματικές αυτές λειτουργούν ως βασικό πλαίσιο ανάλυσης των συνεντεύξεων και συμβάλλουν στην κατανόηση της σχέσης μεταξύ πολιτισμού, κοινωνικής συμπερίληψης και ψηφιακής εποχής.

Πίνακας 1: Θεματικοί Άξονες

Θεματικός Άξονας	**Περιγραφή / Περιεχόμενο**
1. Πολυπαραγοντική Ευαλωτότητα & Κοινωνική Αποστολή	Ο άξονας αυτός εστιάζει στον τρόπο με τον οποίο το Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης αντιλαμβάνεται την έννοια της ευαλωτότητας και διαμορφώνει δράσεις που απευθύνονται σε κοινωνικές ομάδες με αυξημένο κίνδυνο αποκλεισμού. Εξετάζεται η κοινωνική αποστολή

Θεματικός Άξονας	Περιγραφή / Περιεχόμενο
	του μουσείου και ο ρόλος του ως φορέα πολιτιστικής συμπερίληψης και κοινωνικής παρέμβασης.
2. Η Σύγχρονη Τέχνη ως Μέσο Μετασχηματιστικής Μάθησης	Ο συγκεκριμένος θεματικός άξονας διερευνά τον τρόπο με τον οποίο η σύγχρονη τέχνη αξιοποιείται ως εργαλείο προσωπικής έκφρασης, αυτογνωσίας και κοινωνικής ενδυνάμωσης. Μέσα από τις δράσεις του μουσείου αναδεικνύεται η δυνατότητα της τέχνης να λειτουργεί μετασχηματιστικά για τα άτομα που συμμετέχουν στα προγράμματα.
3. Ψηφιακός Μετασχηματισμός & Συμμετοχική Ενδυνάμωση	Ο άξονας αυτός επικεντρώνεται στη χρήση ψηφιακών εργαλείων, διαδικτυακών πλατφορμών και υβριδικών μορφών εκπαίδευσης στο πλαίσιο των προγραμμάτων του μουσείου. Εξετάζεται ο βαθμός στον οποίο ο ψηφιακός μετασχηματισμός μπορεί να ενισχύσει τη συμμετοχή, την προσβασιμότητα και την ενεργή εμπλοκή ευάλωτων κοινωνικών ομάδων.
4. Δομικοί Φραγμοί & το «Ψηφιακό Χάσμα»	Στον θεματικό αυτό άξονα αναλύονται οι δυσκολίες και οι περιορισμοί που αντιμετωπίζουν οι συμμετέχοντες ως προς την πρόσβαση σε πολιτιστικές και ψηφιακές δράσεις. Ειδικότερα εξετάζονται ζητήματα όπως η έλλειψη ψηφιακών δεξιοτήτων, η περιορισμένη πρόσβαση σε τεχνολογικό εξοπλισμό, καθώς και οι κοινωνικές και οικονομικές ανισότητες που ενισχύουν το ψηφιακό χάσμα.

Θεματικός Άξονας	Περιγραφή / Περιεχόμενο
5. Ποιοτική Αξιολόγηση μέσω της Κοινωνικής Νομιμοποίησης	Ο τελευταίος άξονας αφορά την αξιολόγηση των εκπαιδευτικών προγραμμάτων μέσα από την κοινωνική τους απήχηση και τον αντίκτυπό τους στις συμμετέχουσες ομάδες. Διερευνάται ο τρόπος με τον οποίο οι δράσεις του μουσείου συμβάλλουν στην ευαισθητοποίηση του κοινού, στη μείωση στερεοτύπων και στην κοινωνική αποδοχή των ευάλωτων ομάδων.

Στον παρακάτω πίνακα παρουσιάζεται η συσχέτιση των ερωτήσεων με τις παραπάνω θεματικές ενότητες.

Πίνακας 2: Συγκεντρωτικός Κωδικοποιημένος Πίνακας (Coding Matrix)

Θεματικός Άξονας	Αρχικοί Κωδικοί (Codes)	Χαρακτηριστικά Αποσπάσματα (Quotes)
1. Πολυπαραγοντική Ευαλωτότητα & Κοινωνική Αποστολή του ΕΜΣΤ	• Πολυπαραγοντικός αποκλεισμός • Δυσκολία πρόσβασης • Μουσείο-Γέφυρα • Κοινωνική επανένταξη	• *«...δυσκολία πρόσβασης στην εκπαίδευση, την συμμετοχή στα πολιτιστικά δρώμενα, σε κοινωνικά δίκτυα... λόγω προσωπικών οικονομικών, κοινωνικών ή πολιτισμικών παραγόντων...»* • *«...να γίνει ένα σκεπτόμενο μουσείο, που... μας ωθεί να δούμε και να κατανοήσουμε την πραγματικότητα και τις συνθήκες της ζωής μας διαφορετικά...»*
2. Η Σύγχρονη Τέχνη ως Μέσο Μετασχηματιστικής Μάθησης	• Κριτικός στοχασμό • Καλλιέργεια ενσυναίσθησης • Βιωματική εμπειρία • Τεχνολογία ως καλλιτεχνικό υλικό	• «Φέρνουμε τις/τους συμετέχουσες/οντες σε επαφή με την σύγχρονη τέχνη, ώστε να εμπνευστούν, να στοχαστούν...» • «...μέσα από τη συμπερίληψη, την

		ομαδικότητα, την καλλιέργεια της ενσυναίσθησης.» • «...αξιοποιώντας τα νέα μέσα τεχνολογίας... ως μέσο καλλιτεχνικής δημιουργίας, υλικά που αξιοποιούν και οι σύγχρονοι καλλιτέχνες.»
3. Ψηφιακός Μετασχηματισμός & Συμμετοχική Ενδυνάμωση	• Ψηφιακή κοινότητα/φωνή • Συν-δημιουργία δράσεων • Συλλογική νοημοσύνη ομάδας • Προστασία δεδομένων	• «Η δυνατότητα ανταλλαγής απόψεων μεταξύ κυρίως των νέων που εντάσσονται στις ευάλωτες ομάδες και του Μουσείου.» • «...δημιουργία μιας κοινότητας όπου οι συμμετέχοντες/ουσες... θα περνάνε δημιουργικά και θα ανακαλύψουν νέα ενδιαφέροντα.» • «...δημιουργία ομάδων που θα μπορούν να αλληλοσυμπληρώνουν τις ελλείψεις που μπορεί να έχουν σε δεξιότητες...»
4. Δομικοί Φραγμοί & το «Ψηφιακό Χάσμα»	• Θεσμικοί περιορισμοί • Υλικοτεχνικές ελλείψεις • Χωροχρονικοί περιορισμοί • Δομικό ψηφιακό χάσμα	• «Δεν ξέρω πώς θα μπορούσε να λειτουργήσει στο πλαίσιο ομάδων όπως κλειστές μονάδες απεξάρτησης ή φυλακές όπου η πρόσβαση στο Internet είναι περιορισμένη.» • «Ο χρόνος που έχουμε για τα εργαστήρια πολλές φορές περιορίζεται σε ένα 2ωρο...» • «...ο χώρος... στον οποίο μπορεί να μην υπάρχει η δυνατότητα ύπαρξης διαδικτύου ή η παροχή βασικών υλικών...»
5. Ποιοτική Αξιολόγηση μέσω της Κοινωνικής Νομιμοποίησης	• Απουσία ποσοτικών δεικτών • Ποιοτική ανατροφοδότηση	• «Αν και δεν έχουμε φόρμες αξιολόγησης οι οποίες να καταγράφουν στατιστικά στοιχεία...»

	• Κοινωνική νομιμοποίηση • Διαρκής ζήτηση φορέων	• «...η εμπειρία μας από την ανατροφοδότηση που παίρνουμε από τους φορείς και τους/τις συμμετέχοντες/ουσες είναι το λιγότερο θετική.» • «Αυτό φαίνεται και από το γεγονός ότι έχουμε διαρκώς αιτήματα για συνεργασίες με τέτοιου είδους ομάδες...»

4.3.3. Πολυπαραγοντική ευαλωτότητα και Κοινωνική Αποστολή του ΕΜΣΤ

Τόσο η κ. Τσέκου όσο και ο κ. Καννάς επισήμαναν μέσα από τις συνεντεύξεις ότι η ευαλωτότητα των νέων αποτελεί ένα ιδιαίτερα σύνθετο και πολυπαραγοντικό κοινωνικό φαινόμενο. Σύμφωνα με τις τοποθετήσεις τους, οι παράγοντες που οδηγούν στον κοινωνικό αποκλεισμό ή στη δυσκολία συμμετοχής των νέων στην πολιτιστική και εκπαιδευτική ζωή δεν περιορίζονται μόνο σε οικονομικές δυσκολίες, αλλά συνδέονται με ένα ευρύτερο πλέγμα κοινωνικών, πολιτισμικών και θεσμικών συνθηκών.

Πιο συγκεκριμένα, οι συνεντευξιαζόμενοι υπογράμμισαν ότι η ευαλωτότητα μπορεί να σχετίζεται με κοινωνικές ανισότητες, πολιτισμικά εμπόδια, περιορισμένη πρόσβαση στην εκπαίδευση και τον πολιτισμό, αλλά και με ειδικές συνθήκες ζωής που δυσχεραίνουν τη συμμετοχή των νέων στη δημόσια και πολιτιστική σφαίρα. Η δυσκολία πρόσβασης σε πολιτιστικούς οργανισμούς, η κοινωνική απομόνωση, οι αποκλεισμοί λόγω αναπηρίας ή γεωγραφικής απομάκρυνσης, καθώς και οι εμπειρίες κοινωνικού στιγματισμού αποτελούν βασικές διαστάσεις αυτής της πολυπαραγοντικής ευαλωτότητας.

Στο πλαίσιο αυτό, το Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης αναπτύσσει συνεργασίες με διαφορετικές κοινωνικές και εκπαιδευτικές δομές, επιδιώκοντας να προσεγγίσει ομάδες νέων που βρίσκονται σε συνθήκες αυξημένου κοινωνικού αποκλεισμού. Όπως προέκυψε από τις συνεντεύξεις, οι δράσεις του μουσείου απευθύνονται σε νέους που συμμετέχουν σε κλειστές δομές απεξάρτησης, σε σχολεία δεύτερης ευκαιρίας, σε ειδικά σχολεία, αλλά και σε σχολικές μονάδες απομακρυσμένων περιοχών, όπου οι δυνατότητες πρόσβασης σε πολιτιστικές δράσεις είναι συχνά περιορισμένες.

Μέσα από αυτές τις συνεργασίες, ο ρόλος του μουσείου φαίνεται να επαναπροσδιορίζεται σημαντικά. Το μουσείο δεν λειτουργεί πλέον αποκλειστικά ως χώρος έκθεσης έργων τέχνης, αλλά ως ένας ενεργός κοινωνικός και εκπαιδευτικός οργανισμός που επιδιώκει να ενισχύσει τη συμπερίληψη και την κοινωνική συμμετοχή. Μέσα από τα εκπαιδευτικά του προγράμματα, το μουσείο μετατρέπεται σε έναν χώρο ανοιχτό στη διαφορετικότητα, ο οποίος επιδιώκει να προσφέρει ίσες δυνατότητες πρόσβασης στον πολιτισμό και να δημιουργήσει συνθήκες πολιτιστικής και κοινωνικής ενδυνάμωσης για τις ευάλωτες ομάδες νέων.

Η κοινωνική αποστολή του μουσείου συνδέεται, επομένως, με την προσπάθεια άρσης των αποκλεισμών και τη δημιουργία ενός πολιτιστικού περιβάλλοντος που προάγει την αποδοχή, τη συμμετοχή και την ισότιμη πρόσβαση. Μέσα από τη σύγχρονη τέχνη και τις συμμετοχικές εκπαιδευτικές πρακτικές, οι ωφελούμενοι αποκτούν τη δυνατότητα να εκφραστούν δημιουργικά, να αναπτύξουν νέες δεξιότητες και να ενισχύσουν την αίσθηση του ανήκειν σε μια ευρύτερη κοινωνική και πολιτιστική κοινότητα.

Οι συνεντεύξεις ανέδειξαν ότι η προσέγγιση αυτή αποτελεί βασικό στοιχείο της φιλοσοφίας του μουσείου και συνδέεται άμεσα με τη σύγχρονη αντίληψη για τον κοινωνικό ρόλο των πολιτιστικών οργανισμών. Το μουσείο αντιμετωπίζεται ως ένας χώρος κοινωνικού διαλόγου και πολιτιστικής δημοκρατίας, ο οποίος συμβάλλει ουσιαστικά στην κοινωνική και πολιτισμική ένταξη ομάδων που βρίσκονται στο περιθώριο της πολιτιστικής ζωής.

4.3.4. Η Σύγχρονη Τέχνη ως Μέσο Μετασχηματιστικής Μάθησης

Από τις συνεντεύξεις της κ. Τσέκου και του κ. Καννά αναδείχθηκε ότι η επαφή με τη σύγχρονη τέχνη αποτελεί τον βασικό πυρήνα των εκπαιδευτικών δράσεων του Εθνικού Μουσείου Σύγχρονης Τέχνης. Η σύγχρονη τέχνη δεν αντιμετωπίζεται απλώς ως αισθητικό αντικείμενο ή μέσο καλλιτεχνικής έκφρασης, αλλά ως ένα εργαλείο μετασχηματιστικής μάθησης που μπορεί να ενεργοποιήσει τη φαντασία, τον στοχασμό και τη δημιουργική σκέψη των συμμετεχόντων. Μέσα από τη βιωματική εμπειρία της επαφής με τα έργα τέχνης, οι συμμετέχοντες ενθαρρύνονται να προσεγγίσουν την πραγματικότητα με νέους τρόπους και να αναπτύξουν νέες μορφές προσωπικής και κοινωνικής έκφρασης.

Χαρακτηριστικά, η κ. Τσέκου αναφέρει:

«Φέρνουμε τις/τους συμμετέχουσες/οντες σε επαφή με τη σύγχρονη τέχνη, ώστε να εμπνευστούν, να στοχαστούν, να ερεθιστεί η φαντασία τους μέσα από τη συμπερίληψη, την ομαδικότητα, την καλλιέργεια της ενσυναίσθησης. Την ανάπτυξη δεξιοτήτων.»

Η παραπάνω τοποθέτηση αναδεικνύει τον πολυδιάστατο ρόλο της σύγχρονης τέχνης στην εκπαιδευτική διαδικασία. Η τέχνη λειτουργεί ως μέσο καλλιέργειας της δημιουργικότητας, της ενσυναίσθησης και της συνεργατικότητας, ενώ παράλληλα συμβάλλει στην ανάπτυξη προσωπικών και κοινωνικών δεξιοτήτων. Μέσα από αυτή τη διαδικασία, οι συμμετέχοντες αποκτούν τη δυνατότητα να εκφράσουν σκέψεις, συναισθήματα και βιώματα σε ένα περιβάλλον αποδοχής και συμπερίληψης.

Παράλληλα, τα μουσειοπαιδαγωγικά προγράμματα του μουσείου βασίζονται σε βιωματικές μορφές μάθησης, οι οποίες ενθαρρύνουν τους συμμετέχοντες να αναπτύξουν νέους τρόπους κατανόησης της κοινωνικής πραγματικότητας. Όπως επισημαίνει ο κ. Καννάς, σύμφωνα με τη γενικότερη αποστολή του μουσείου:

«Στόχος μας είναι ένα "σκεπτόμενο μουσείο" που μας ωθεί να αντιληφθούμε την πραγματικότητα με νέους τρόπους.»

Η έννοια του «σκεπτόμενου μουσείου» συνδέεται με μια πιο ενεργητική και συμμετοχική προσέγγιση της μάθησης, όπου το μουσείο δεν λειτουργεί αποκλειστικά ως χώρος παρουσίασης έργων τέχνης, αλλά ως πεδίο διαλόγου, προβληματισμού και κοινωνικής αλληλεπίδρασης. Μέσα από τις δράσεις αυτές, οι συμμετέχοντες ενθαρρύνονται να επανεξετάσουν στερεότυπα, να καλλιεργήσουν την κριτική σκέψη και να αναπτύξουν μια πιο ουσιαστική σχέση με τον πολιτισμό και την κοινωνία.

Η επαφή με τη σύγχρονη τέχνη φαίνεται επίσης να συμβάλλει στην ενίσχυση της ομαδικότητας, της συμπερίληψης και της ελευθερίας έκφρασης. Η κ. Τσέκου επισημαίνει χαρακτηριστικά:

«Φέρνουμε τις/τους συμμετέχουσες/οντες σε επαφή με τη σύγχρονη τέχνη, ώστε να εμπνευστούν, να στοχαστούν, να ερεθιστεί η φαντασία τους μέσα από τη συμπερίληψη, την ομαδικότητα, την καλλιέργεια της ενσυναίσθησης. Την ανάπτυξη δεξιοτήτων. Αφήνοντας ελευθερία στην έκφραση, μέσα από τη βιωματική εμπειρία που προσφέρουν τα εκπαιδευτικά προγράμματα του ΕΜΣΤ.»

Η συγκεκριμένη αναφορά αναδεικνύει τη σημασία της ελεύθερης καλλιτεχνικής έκφρασης ως βασικού στοιχείου της μετασχηματιστικής μάθησης. Οι συμμετέχοντες δεν καλούνται απλώς να παρακολουθήσουν μια εκπαιδευτική δράση, αλλά να εμπλακούν ενεργά σε μια δημιουργική διαδικασία που προάγει τη συνεργασία, την αποδοχή της διαφορετικότητας και την ανάπτυξη συλλογικών εμπειριών.

Ταυτόχρονα, ιδιαίτερη σημασία δίνεται και στην αξιοποίηση των νέων τεχνολογιών ως σύγχρονων καλλιτεχνικών εργαλείων. Το μουσείο ενσωματώνει στα εκπαιδευτικά του εργαστήρια ψηφιακά μέσα, όπως tablets, εξειδικευμένα λογισμικά και εφαρμογές, προσφέροντας στους νέους τη δυνατότητα να πειραματιστούν με σύγχρονες μορφές καλλιτεχνικής δημιουργίας. Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά ο κ. Καννάς:

«Στο επίπεδο των εργαστηρίων, εντάσσουμε τις νέες τεχνολογίες (όπως tablets, εξειδικευμένα λογισμικά και εφαρμογές) ως σύγχρονα καλλιτεχνικά εργαλεία, αντίστοιχα με αυτά που χρησιμοποιούν οι δημιουργοί της εποχής μας.»

Η αξιοποίηση των ψηφιακών τεχνολογιών στο πλαίσιο των εργαστηρίων συνδέεται με την προσπάθεια του μουσείου να προσαρμόσει τις εκπαιδευτικές του πρακτικές στις σύγχρονες μορφές πολιτιστικής παραγωγής και επικοινωνίας. Μέσα από τη χρήση ψηφιακών εργαλείων, οι συμμετέχοντες αποκτούν νέες δεξιότητες και εξοικειώνονται με σύγχρονες καλλιτεχνικές πρακτικές, ενισχύοντας παράλληλα τη δημιουργικότητα και τη συμμετοχική τους εμπλοκή στη μαθησιακή διαδικασία.

4.3.5. Ψηφιακός Μετασχηματισμός και Συμμετοχική Ενδυνάμωση

Πέρα από τη δυνατότητα προβολής των δράσεων του μουσείου μέσω των μέσων κοινωνικής δικτύωσης, ο ψηφιακός μετασχηματισμός του Εθνικού Μουσείου Σύγχρονης Τέχνης φαίνεται να συνδέεται και με τη μελλοντική δημιουργία μιας αυτόνομης διαδικτυακής κοινότητας (online community), η οποία θα λειτουργεί ως χώρος δημιουργικής έκφρασης, αλληλεπίδρασης και συμμετοχής των ωφελούμενων ομάδων. Σύμφωνα με τις συνεντεύξεις, η προοπτική ανάπτυξης μιας τέτοιας ψηφιακής πλατφόρμας αντιμετωπίζεται ως ένα σημαντικό εργαλείο ενδυνάμωσης της συμμετοχικότητας και της πολιτιστικής ορατότητας των ευάλωτων ομάδων.

Η κ. Τσέκου επισημαίνει χαρακτηριστικά:

«Η δυνατότητα δημιουργίας συμμετοχικών δράσεων και η παρουσίασή τους μέσα από αυτήν.»

και συμπληρώνει:

«Η δυνατότητα δημιουργίας μιας κοινότητας όπου οι συμμετέχοντες/ουσες σε αυτήν θα περνάνε δημιουργικά και θα ανακαλύψουν νέα ενδιαφέροντα.»

Οι παραπάνω τοποθετήσεις αναδεικνύουν ότι η προτεινόμενη ψηφιακή πλατφόρμα δεν αντιμετωπίζεται απλώς ως μέσο προβολής του μουσείου, αλλά ως ένας δυναμικός χώρος επικοινωνίας και δημιουργικής αλληλεπίδρασης. Η δημιουργία μιας τέτοιας διαδικτυακής κοινότητας θα μπορούσε να λειτουργήσει ως σημείο ελεύθερης έκφρασης για τους νέους από ευάλωτες κοινωνικές ομάδες, ενισχύοντας παράλληλα τη συμμετοχή τους σε συνεργατικές καλλιτεχνικές και εκπαιδευτικές δράσεις.

Αντίστοιχα, ο κ. Καννάς υπογραμμίζει τη σημασία της αμφίδρομης επικοινωνίας και της ενεργού συμμετοχής των νέων στη διαμόρφωση των δράσεων:

«Κρίσιμη θεωρείται η λειτουργία που θα επιτρέπει τον αμφίδρομο διάλογο και την ανταλλαγή απόψεων ανάμεσα στο Μουσείο και τους νέους από ευάλωτες ομάδες. Επίσης, η δυνατότητα σχεδιασμού συμμετοχικών δράσεων και η ψηφιακή τους προβολή.»

Η αναφορά αυτή αναδεικνύει ότι ο ψηφιακός μετασχηματισμός δεν περιορίζεται μόνο στην τεχνολογική αναβάθμιση των δράσεων, αλλά συνδέεται άμεσα με την ενίσχυση της συμμετοχικής κουλτούρας και της ενεργού εμπλοκής των ωφελούμενων στη δημιουργική διαδικασία. Μέσα από τη δυνατότητα αμφίδρομης επικοινωνίας, οι συμμετέχοντες δεν παραμένουν παθητικοί αποδέκτες πολιτιστικού περιεχομένου, αλλά αποκτούν ενεργό ρόλο στη διαμόρφωση και την προβολή των δράσεων.

Παράλληλα, η ανάπτυξη μιας ψηφιακής κοινότητας εκτιμάται ότι μπορεί να ενισχύσει σημαντικά την κοινωνική ορατότητα ευάλωτων ομάδων και να δημιουργήσει νέες δυνατότητες πολιτιστικής συμμετοχής για άτομα που συχνά αποκλείονται από τη δημόσια πολιτιστική ζωή. Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά η κ. Τσέκου:

«Μια ψηφιακή κοινότητα θα μπορούσε να λειτουργήσει ενδυναμωτικά για κάποιες ομάδες όπως πρόσφυγες, ομάδες επανένταξης, ομάδες απομακρυσμένων σχολείων ή ομάδες ατόμων με αναπηρίες.»

Η παραπάνω τοποθέτηση υπογραμμίζει ότι η χρήση των ψηφιακών μέσων μπορεί να συμβάλει στη διεύρυνση της πρόσβασης στον πολιτισμό και να λειτουργήσει ως εργαλείο κοινωνικής ένταξης για ομάδες που αντιμετωπίζουν γεωγραφικούς, κοινωνικούς ή θεσμικούς περιορισμούς.

Σύμφωνα με τις συνεντεύξεις, ιδιαίτερη σημασία αποδίδεται και στην ανάπτυξη βασικών ψηφιακών δεξιοτήτων από τους συμμετέχοντες. Οι δεξιότητες αυτές αφορούν όχι μόνο τη χρήση ψηφιακών εργαλείων και εφαρμογών, αλλά και ζητήματα που σχετίζονται με την προστασία και διαχείριση προσωπικών δεδομένων. Ο κ. Καννάς επισημαίνει χαρακτηριστικά:

«Ιδιαίτερα σημαντική είναι επίσης η γνώση γύρω από τη διαχείριση προσωπικών δεδομένων.»

Η αναφορά αυτή αποκτά ιδιαίτερη σημασία στο πλαίσιο της συμμετοχής ευάλωτων ομάδων σε ψηφιακές πλατφόρμες, καθώς η ασφάλεια και η προστασία των προσωπικών δεδομένων αποτελούν βασικές προϋποθέσεις για την ασφαλή και ισότιμη συμμετοχή τους στο ψηφιακό περιβάλλον.

Τέλος, ιδιαίτερη βαρύτητα δίνεται από τους μουσειοπαιδαγωγούς στην έννοια της συνεργατικότητας και της ομαδικότητας. Σύμφωνα με τις συνεντεύξεις, η συλλογική εργασία και η αλληλοϋποστήριξη μεταξύ των συμμετεχόντων αποτελούν βασικά στοιχεία για την επιτυχία των προγραμμάτων και για την ενίσχυση της κοινωνικής ένταξης των ωφελούμενων ομάδων. Ο κ. Καννάς αναφέρει χαρακτηριστικά:

«Πέρα από τα τεχνικά, όμως, πιστεύω πως η κυριότερη δεξιότητα είναι η διάθεση για συνεργασία. Η συγκρότηση ομάδων όπου τα μέλη αλληλοσυμπληρώνονται είναι το κλειδί: κάποιοι μπορεί να κατέχουν το τεχνικό σκέλος (μοντάζ ήχου, εικόνας, βίντεο), ενώ άλλοι να συνεισφέρουν με τη θεωρητική κατάρτιση που απαιτείται για τον σχεδιασμό και την υποστήριξη ενός προγράμματος.»

Η παραπάνω τοποθέτηση αναδεικνύει ότι η συμμετοχική ενδυνάμωση δεν βασίζεται αποκλειστικά στις τεχνολογικές δεξιότητες, αλλά κυρίως στη δυνατότητα συνεργασίας, αλληλεπίδρασης και συλλογικής δημιουργίας. Μέσα από αυτή τη διαδικασία, οι συμμετέχοντες αποκτούν ενεργό ρόλο στη διαμόρφωση ενός συλλογικού καλλιτεχνικού έργου, ενισχύοντας παράλληλα την αίσθηση του ανήκειν και της κοινωνικής συμμετοχής.

4.3.6. Δομικοί Φραγμοί και Ψηφιακό Χάσμα»

Παρότι η αξιοποίηση των ψηφιακών τεχνολογιών και των διαδικτυακών εργαλείων μπορεί να λειτουργήσει ενισχυτικά για τη συμμετοχή ευάλωτων κοινωνικών ομάδων σε πολιτιστικές και εκπαιδευτικές δράσεις, από τις συνεντεύξεις προέκυψε ότι η εφαρμογή τους συναντά συχνά σημαντικούς περιορισμούς. Οι περιορισμοί αυτοί συνδέονται τόσο με θεσμικούς και οργανωτικούς παράγοντες όσο και με ζητήματα υλικοτεχνικής υποδομής και πρόσβασης στην τεχνολογία.

Το λεγόμενο «ψηφιακό χάσμα» εμφανίζεται ιδιαίτερα έντονα σε «κλειστά περιβάλλοντα», όπως οι μονάδες απεξάρτησης ή τα σωφρονιστικά καταστήματα κράτησης, όπου η πρόσβαση στο διαδίκτυο και σε ψηφιακά μέσα είναι περιορισμένη ή ελέγχεται αυστηρά. Στις περιπτώσεις αυτές, η δυνατότητα αξιοποίησης ψηφιακών εφαρμογών ή διαδικτυακών πλατφορμών παραμένει περιορισμένη, γεγονός που δημιουργεί εμπόδια στην ανάπτυξη ψηφιακών μορφών πολιτιστικής συμμετοχής. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει η κ. Τσέκου:

«Δεν ξέρω πώς θα μπορούσε να λειτουργήσει στο πλαίσιο ομάδων όπως κλειστές μονάδες απεξάρτησης ή φυλακές όπου η πρόσβαση στο Internet είναι περιορισμένη».

Η παραπάνω τοποθέτηση αναδεικνύει ότι, παρά τις δυνατότητες που προσφέρει ο ψηφιακός μετασχηματισμός, η εφαρμογή του δεν μπορεί να θεωρείται αυτονόητη ή ισότιμα προσβάσιμη για όλες τις κοινωνικές ομάδες. Οι θεσμικοί περιορισμοί που χαρακτηρίζουν συγκεκριμένα περιβάλλοντα επηρεάζουν άμεσα τη δυνατότητα χρήσης ψηφιακών εργαλείων και περιορίζουν την ανάπτυξη διαδικτυακών ή υβριδικών μορφών εκπαίδευσης και πολιτιστικής συμμετοχής.

Παράλληλα, από τις συνεντεύξεις προέκυψαν και σημαντικά ζητήματα που σχετίζονται με την υλικοτεχνική υποστήριξη των εκπαιδευτικών δράσεων. Σε αρκετές περιπτώσεις

αναφέρθηκαν δυσκολίες που αφορούν τη διάρκεια των εργαστηρίων, τις υποδομές των χώρων διεξαγωγής και την έλλειψη βασικού τεχνολογικού εξοπλισμού. Οι περιορισμοί αυτοί δυσχεραίνουν την υλοποίηση των δράσεων και επηρεάζουν τη δυνατότητα αξιοποίησης ψηφιακών μέσων στην εκπαιδευτική διαδικασία.

Χαρακτηριστική είναι και η αναφορά του κ. Καννά, ο οποίος επισημαίνει:

«Οι κυριότερες δυσκολίες αφορούν τον περιορισμένο χρόνο των εργαστηρίων, που συχνά δεν ξεπερνά τις δύο ώρες, καθώς και τις υποδομές των χώρων διεξαγωγής. Συχνά ερχόμαστε αντιμέτωποι με την απουσία σύνδεσης στο ίντερνετ ή την έλλειψη των απαραίτητων υλικών πόρων που απαιτούνται για την ολοκλήρωση των εργασιών μας».

Η μαρτυρία αυτή καταδεικνύει ότι οι δυσκολίες δεν αφορούν μόνο τη θεωρητική πρόσβαση στην τεχνολογία, αλλά και πρακτικά ζητήματα καθημερινής λειτουργίας των προγραμμάτων. Η έλλειψη σύνδεσης στο διαδίκτυο, η περιορισμένη διαθεσιμότητα εξοπλισμού και οι χρονικοί περιορισμοί επηρεάζουν σημαντικά την αποτελεσματικότητα των δράσεων και περιορίζουν τις δυνατότητες πλήρους αξιοποίησης των ψηφιακών εργαλείων.

Συνοψίζοντας, τα παραπάνω στοιχεία αναδεικνύουν τα όρια της ψηφιακής συμπερίληψης και υπογραμμίζουν ότι ο ψηφιακός μετασχηματισμός, αν και μπορεί να λειτουργήσει ενδυναμωτικά, δεν αρκεί από μόνος του για την εξασφάλιση ισότιμης πρόσβασης στον πολιτισμό και την εκπαίδευση. Η αποτελεσματική εφαρμογή ψηφιακών πρακτικών προϋποθέτει την ύπαρξη κατάλληλων υποδομών, επαρκών πόρων και θεσμικής υποστήριξης, ώστε οι ευάλωτες κοινωνικές ομάδες να μπορούν να συμμετέχουν ουσιαστικά και ισότιμα στις πολιτιστικές δράσεις.

4.3.7. Ποιοτική Αξιολόγηση μέσω της Κοινωνικής Νομιμοποίησης

Η αξιολόγηση των εκπαιδευτικών και κοινωνικών δράσεων του Εθνικού Μουσείου Σύγχρονης Τέχνης πραγματοποιείται κυρίως μέσα από ποιοτικά και όχι ποσοτικά κριτήρια, καθώς δεν υπάρχουν διαθέσιμα στατιστικά δεδομένα ή τυποποιημένες διαδικασίες μέτρησης του κοινωνικού αντικτύπου των προγραμμάτων. Η απουσία συστηματικής ποσοτικής αξιολόγησης συνδέεται σε μεγάλο βαθμό με τις ιδιαιτερότητες των ευάλωτων κοινωνικών ομάδων στις οποίες απευθύνονται τα προγράμματα, καθώς πολλές φορές είναι δύσκολη η συλλογή και καταγραφή

στατιστικών στοιχείων που να αποτυπώνουν με ακρίβεια την εμπειρία και την επίδραση των δράσεων στους συμμετέχοντες.

Ωστόσο, παρά την έλλειψη ποσοτικών δεικτών, προκύπτει μια σαφής εικόνα σχετικά με τον κοινωνικό αντίκτυπο και την αποδοχή των προγραμμάτων μέσω της λεγόμενης «κοινωνικής νομιμοποίησης». Η έννοια αυτή αναφέρεται στην κοινωνική αναγνώριση και αποδοχή που λαμβάνουν οι δράσεις του μουσείου από τους ίδιους τους κοινωνικούς φορείς, τις συνεργαζόμενες δομές και τις ομάδες ωφελούμενων. Η συνεχής αύξηση των αιτημάτων συνεργασίας από διαφορετικούς κοινωνικούς οργανισμούς και δομές υποστήριξης αποτελεί έναν ουσιαστικό δείκτη της αποτελεσματικότητας και της κοινωνικής χρησιμότητας των προγραμμάτων.

Και οι δύο συνεντευξιαζόμενοι επεσήμαναν ότι το ενδιαφέρον για συνεργασία με το μουσείο παραμένει ιδιαίτερα έντονο και διαρκώς αυξανόμενο. Το στοιχείο αυτό καταδεικνύει ότι τα προγράμματα του μουσείου ανταποκρίνονται σε υπαρκτές κοινωνικές ανάγκες και αναγνωρίζονται από τους συνεργαζόμενους φορείς ως σημαντικές παρεμβάσεις στον χώρο της πολιτιστικής εκπαίδευσης και της κοινωνικής ένταξης. Παράλληλα, η θετική ανατροφοδότηση που λαμβάνεται από τους συμμετέχοντες και τις δομές συνεργασίας λειτουργεί ως βασικό κίνητρο για τη συνέχιση και την περαιτέρω ανάπτυξη των δράσεων.

Χαρακτηριστική είναι η αναφορά της κ. Τσέκου, η οποία επισημαίνει ότι, παρότι δεν υπάρχουν τυποποιημένες φόρμες αξιολόγησης ή στατιστικά εργαλεία μέτρησης του κοινωνικού αντίκτυπου, η εμπειρική αποτίμηση των δράσεων μέσω της ανατροφοδότησης από τους συμμετέχοντες και τους κοινωνικούς φορείς είναι ιδιαίτερα θετική:

«Αν και δεν έχουμε φόρμες αξιολόγησης οι οποίες να καταγράφουν στατιστικά στοιχεία για την αποτελεσματικότητα και τον κοινωνικό αντίκτυπο των προγραμμάτων μας, η εμπειρία μας από την ανατροφοδότηση που παίρνουμε από τους φορείς και τους/τις συμμετέχοντες/ουσες είναι το λιγότερο θετική. Αυτό φαίνεται και από το γεγονός ότι έχουμε διαρκώς αιτήματα για συνεργασίες με τέτοιου είδους ομάδες και είναι αυτό που μας δίνει και το κίνητρο να συνεχίζουμε».

Η παραπάνω τοποθέτηση αναδεικνύει ότι, στην περίπτωση των πολιτιστικών και κοινωνικών δράσεων που απευθύνονται σε ευάλωτες ομάδες, η επιτυχία των προγραμμάτων δεν αποτυπώνεται αποκλειστικά μέσα από αριθμητικούς δείκτες, αλλά

και μέσα από τη διαμόρφωση σχέσεων εμπιστοσύνης, τη βιωμένη εμπειρία των συμμετεχόντων και τη συνεχή κοινωνική αναγνώριση των δράσεων. Η κοινωνική νομιμοποίηση λειτουργεί, επομένως, ως ένας εναλλακτικός αλλά ουσιαστικός τρόπος αποτίμησης της αποτελεσματικότητας των εκπαιδευτικών και πολιτιστικών παρεμβάσεων του μουσείου.

4.4 Αξιολόγηση Αποτελεσμάτων

Η ανάλυση των συνεντεύξεων και του υποστηρικτικού υλικού της έρευνας ανέδειξε τον ουσιαστικό ρόλο που μπορούν να διαδραματίσουν τα μουσειοπαιδαγωγικά προγράμματα στην κοινωνική και πολιτιστική ενδυνάμωση ευάλωτων ομάδων. Τα εκπαιδευτικά προγράμματα του Εθνικού Μουσείου Σύγχρονης Τέχνης φαίνεται να λειτουργούν όχι μόνο ως πολιτιστικές δράσεις, αλλά και ως μηχανισμοί κοινωνικής συμμετοχής, δημιουργικής έκφρασης και ανάπτυξης δεξιοτήτων για τους συμμετέχοντες.

Μέσα από τις συνεντεύξεις προέκυψε ότι η σύγχρονη τέχνη λειτουργεί ως ένα μέσο μετασχηματιστικής μάθησης, το οποίο επιτρέπει στους συμμετέχοντες να εκφράσουν βιώματα, να αναπτύξουν την αυτοπεποίθησή τους και να ενισχύσουν την αίσθηση κοινωνικής ένταξης. Η βιωματική και συμμετοχική διάσταση των προγραμμάτων συμβάλλει στη δημιουργία ενός ασφαλούς πλαισίου μέσα στο οποίο οι συμμετέχοντες μπορούν να πειραματιστούν δημιουργικά, να συνεργαστούν και να αναπτύξουν κοινωνικές και συναισθηματικές δεξιότητες.

Παράλληλα, ιδιαίτερα σημαντικός αναδείχθηκε ο ρόλος του ψηφιακού μετασχηματισμού στη διεύρυνση της πρόσβασης των ευάλωτων ομάδων σε πολιτιστικές δράσεις. Οι συνεντευξιαζόμενοι αναγνώρισαν ότι τα ψηφιακά εργαλεία και οι διαδικτυακές πλατφόρμες μπορούν να συμβάλουν στην ενίσχυση της συμμετοχικότητας, της πολιτιστικής ορατότητας και της επικοινωνίας μεταξύ των ομάδων και του μουσείου. Η πιθανότητα δημιουργίας μιας αυτόνομης ψηφιακής κοινότητας αξιολογήθηκε ως μια ιδιαίτερα σημαντική προοπτική, καθώς θα μπορούσε να λειτουργήσει ως χώρος ελεύθερης έκφρασης, συνεργασίας και ανταλλαγής εμπειριών.

Ωστόσο, η έρευνα ανέδειξε και σημαντικούς περιορισμούς που σχετίζονται με το λεγόμενο «ψηφιακό χάσμα». Οι δυσκολίες πρόσβασης στο διαδίκτυο, η έλλειψη κατάλληλων υποδομών και οι θεσμικοί περιορισμοί που χαρακτηρίζουν συγκεκριμένα

περιβάλλοντα, όπως οι δομές απεξάρτησης ή τα σωφρονιστικά καταστήματα, αποτελούν σημαντικά εμπόδια για την πλήρη αξιοποίηση των ψηφιακών δυνατοτήτων. Παράλληλα, οι περιορισμένοι υλικοτεχνικοί πόροι και η μικρή διάρκεια ορισμένων εργαστηρίων δυσχεραίνουν την ανάπτυξη πιο ολοκληρωμένων και μακροχρόνιων δράσεων.

Ιδιαίτερη σημασία αποκτά και το γεγονός ότι, παρά την απουσία ποσοτικών εργαλείων αξιολόγησης, τα προγράμματα του μουσείου φαίνεται να απολαμβάνουν υψηλό βαθμό κοινωνικής αποδοχής και αναγνώρισης. Η συνεχής αύξηση των αιτημάτων συνεργασίας από κοινωνικούς φορείς και δομές υποστήριξης λειτουργεί ως ένας ουσιαστικός δείκτης κοινωνικής νομιμοποίησης και επιβεβαιώνει την αναγκαιότητα συνέχισης των δράσεων αυτών. Η θετική ανατροφοδότηση από τους συμμετέχοντες και τους συνεργαζόμενους οργανισμούς υποδηλώνει ότι τα προγράμματα ανταποκρίνονται σε πραγματικές κοινωνικές και πολιτιστικές ανάγκες.

Τα αποτελέσματα της έρευνας καταδεικνύουν ότι τα συμπεριληπτικά μουσειοπαιδαγωγικά προγράμματα μπορούν να λειτουργήσουν ως σημαντικά εργαλεία κοινωνικής ενδυνάμωσης και πολιτιστικής δημοκρατίας. Η σύνδεση της σύγχρονης τέχνης με βιωματικές και συμμετοχικές πρακτικές, σε συνδυασμό με την αξιοποίηση των δυνατοτήτων του ψηφιακού μετασχηματισμού, δημιουργεί νέες προοπτικές για την ενίσχυση της πρόσβασης ευάλωτων ομάδων στον πολιτισμό και για τη διαμόρφωση πιο ανοιχτών και συμπεριληπτικών πολιτιστικών οργανισμών. Εν συνεχεία θα παρατεθεί η συζήτηση, τα δομικά εμπόδια που συναντήσαμε, όπως και προτάσεις για την άρση των φραγμών.

Κεφάλαιο 5ο : Συζήτηση

5.1 Πολιτισμική Συμπερίληψη, Αισθητική Εμπειρία και Μετασχηματιστική Μάθηση: Η Περίπτωση του Προγράμματος «ΕΜΣΤ Χωρίς Σύνορα»

Η επιλογή της ποιοτικής μεθοδολογίας και ειδικότερα της χρήσης δομημένων συνεντεύξεων με τους μουσειοπαιδαγωγούς του Εθνικού Μουσείου Σύγχρονης Τέχνης συνέβαλε ουσιαστικά στην ανάδειξη όλων των διαστάσεων που σχετίζονται με την προσέγγιση και τη συμμετοχή ευάλωτων ομάδων νέων στα μουσειοπαιδαγωγικά προγράμματα του μουσείου. Παράλληλα, μέσα από τη συγκεκριμένη ερευνητική

διαδικασία κατέστη δυνατή η διερεύνηση τόσο των δυνατοτήτων όσο και των περιορισμών που παρουσιάζει ο ψηφιακός μετασχηματισμός αναφορικά με τον σχεδιασμό, την οργάνωση και την υλοποίηση των εκπαιδευτικών αυτών δράσεων (Ίσαρη & Πουρκός, 2016, σ. 178).

Σύμφωνα με τον Richard Sandell, τα μουσεία ως κοινωνικοί οργανισμοί διαθέτουν τη δυνατότητα να συμβάλουν ουσιαστικά στην καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού, επαναπροσδιορίζοντας τους όρους πρόσβασης των ευάλωτων ομάδων στον πολιτισμό. Ο Sandell υποστηρίζει ότι τα μουσεία μπορούν να λειτουργήσουν σε τρία επίπεδα: στο ατομικό επίπεδο, στο επίπεδο της κοινότητας και στο επίπεδο της κοινωνίας, ενισχύοντας τη συμμετοχή, την κοινωνική συνοχή και την πολιτιστική δημοκρατία (Sandell, 2002).

Το Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης φαίνεται να υιοθετεί έμπρακτα αυτή την κοινωνική διάσταση του μουσείου, αντιστεκόμενο σταθερά στις μορφές κοινωνικού αποκλεισμού και εναρμονίζοντας τη λειτουργία του με τη φιλοσοφία του «σκεπτόμενου μουσείου». Σύμφωνα με τους Tishman και Perkins (1997, σσ. 18–21), το «σκεπτόμενο μουσείο» αποτελεί ένα προστατευμένο περιβάλλον ανάπτυξης ανώτερων γνωστικών και στοχαστικών εμπειριών, μέσα στο οποίο τα έργα τέχνης λειτουργούν ως ερεθίσματα για την ανάπτυξη της κριτικής σκέψης και του στοχασμού. Στην περίπτωση του ΕΜΣΤ, η φιλοσοφία αυτή υλοποιείται μέσα από μια σταθερή πολιτιστική πολιτική που αντιμετωπίζει το μουσείο όχι μόνο ως χώρο έκθεσης έργων τέχνης, αλλά και ως χώρο κοινωνικής παρέμβασης, συμμετοχής και πολιτιστικής ενδυνάμωσης.

Η πολιτιστική αυτή πολιτική εκφράζεται διαχρονικά μέσα από την εφαρμογή του προγράμματος «ΕΜΣΤ Χωρίς Σύνορα», το οποίο ξεκίνησε το 2009 και αποτέλεσε μια πρωτοποριακή πρωτοβουλία για τα ελληνικά δεδομένα. Το πρόγραμμα διακρίθηκε διεθνώς το 2012 από την Επιτροπή Εκπαίδευσης και Πολιτιστικής Δράσης του Διεθνούς Συμβουλίου Μουσείων (ICOM/CECA) ως μία από τις δέκα καλύτερες μουσειακές πρακτικές διεθνώς. Βασικός στόχος του προγράμματος είναι η άρση του κοινωνικού αποκλεισμού και η διασφάλιση της ισότιμης πρόσβασης στον πολιτισμό για κοινωνικές ομάδες που βρίσκονται στο περιθώριο της πολιτιστικής ζωής.

Μέσα από την υλοποίηση των εκπαιδευτικών δράσεων του προγράμματος «ΕΜΣΤ Χωρίς Σύνορα», το μουσείο φαίνεται να εφαρμόζει στην πράξη τη θεωρία της

μετασχηματιστικής μάθησης του Jack Mezirow. Σύμφωνα με τον Mezirow (1997, σσ. 5–6), η μετασχηματιστική μάθηση προκύπτει όταν το άτομο έρχεται αντιμέτωπο με εμπειρίες που αμφισβητούν παγιωμένες αντιλήψεις και στερεότυπα, οδηγώντας το σε αναστοχασμό και επαναπροσδιορισμό της οπτικής του απέναντι στην πραγματικότητα.

Στην περίπτωση των ευάλωτων ομάδων νέων που συμμετέχουν στα προγράμματα του μουσείου, οι συμμετέχοντες προσέρχονται συχνά έχοντας εσωτερικεύσει κοινωνικά στερεότυπα και εμπειρίες αποκλεισμού, που ενισχύουν την πεποίθηση ότι ο πολιτισμός και η τέχνη δεν αποτελούν χώρους στους οποίους μπορούν να ανήκουν. Μέσα από τις βιωματικές και συμμετοχικές δράσεις του μουσείου, οι νέοι έρχονται σε επαφή με τη σύγχρονη τέχνη και οδηγούνται σε μια διαδικασία αναστοχασμού και επαναδιαπραγμάτευσης αυτών των αντιλήψεων. Η επαφή αυτή λειτουργεί ως ένα «αποπροσανατολιστικό δίλημμα», κατά την ορολογία του Mezirow, το οποίο κλονίζει προϋπάρχουσες αντιλήψεις και επιτρέπει στους συμμετέχοντες να προσεγγίσουν την πραγματικότητα και τον εαυτό τους μέσα από μια νέα οπτική.

Καθοριστική είναι στο σημείο αυτό και η συμβολή της αισθητικής εμπειρίας. Όπως επισημαίνει ο Κουλαουζίδης (2015, σ. 6), η αισθητική εμπειρία αποτελεί μια ιδιαίτερα δυναμική εκπαιδευτική μεθοδολογία στο πλαίσιο της εκπαίδευσης ενηλίκων, καθώς η επαφή με την τέχνη μπορεί να ενεργοποιήσει τον κριτικό στοχασμό και να συμβάλει στην προσωπική και κοινωνική ανάπτυξη των συμμετεχόντων. Στην περίπτωση του ΕΜΣΤ, η αισθητική εμπειρία δεν περιορίζεται σε μια απλή οπτική παρατήρηση των έργων τέχνης, αλλά μετατρέπεται σε μέσο προσωπικής αναθεώρησης, δημιουργικής έκφρασης και κοινωνικής ενδυνάμωσης των ευάλωτων ομάδων. Μέσα από αυτή τη διαδικασία, το μουσείο υλοποιεί έμπρακτα τον μετασχηματιστικό και κοινωνικό του ρόλο, συμβάλλοντας στην πολιτιστική συμμετοχή, την ορατότητα και την κοινωνική ένταξη των νέων που συμμετέχουν στα προγράμματά του.

5.2 Δομικά Εμπόδια, Ψηφιακό Χάσμα και η Κοινωνική Αξία της Συμπερίληψης

Παρά το γεγονός ότι τα μουσειοπαιδαγωγικά προγράμματα του Εθνικού Μουσείου Σύγχρονης Τέχνης προάγουν ουσιαστικά τη μετασχηματιστική μάθηση και την κοινωνική ενδυνάμωση των ευάλωτων ομάδων, η παρούσα έρευνα καταδεικνύει ότι η υλοποίησή τους συναντά σημαντικά δομικά, θεσμικά και υλικοτεχνικά εμπόδια. Οι μουσειοπαιδαγωγοί του μουσείου υπογράμμισαν στις συνεντεύξεις τους ότι οι

εκπαιδευτικές δράσεις πραγματοποιούνται συχνά μέσα σε ιδιαίτερα περιορισμένα χρονικά πλαίσια, γεγονός που επηρεάζει τη δυνατότητα ανάπτυξης ουσιαστικών βιωματικών και αναστοχαστικών διαδικασιών.

Ειδικότερα, η διάρκεια πολλών εργαστηρίων περιορίζεται σε ένα αυστηρό δίωρο, γεγονός που δεν επιτρέπει πάντοτε την πλήρη ανάπτυξη σχέσεων εμπιστοσύνης, τη σταδιακή ενεργοποίηση των συμμετεχόντων και τη σε βάθος καλλιέργεια της μετασχηματιστικής εμπειρίας. Η βιωματική μάθηση και η ανάπτυξη του κριτικού στοχασμού απαιτούν χρόνο, συνέχεια και σταθερότητα, στοιχεία που συχνά δυσχεραίνονται από τους περιορισμούς που επιβάλλει το πλαίσιο λειτουργίας των προγραμμάτων.

Ιδιαίτερα σημαντικό εύρημα της έρευνας αποτελεί η ανάδειξη του δομικού «ψηφιακού χάσματος», το οποίο εμφανίζεται κυρίως στις εξωτερικές συνεργασίες του μουσείου με κοινωνικές δομές, όπως κλειστές μονάδες απεξάρτησης και σωφρονιστικά καταστήματα. Σύμφωνα με τα δεδομένα των συνεντεύξεων, σε πολλές από αυτές τις δομές η πρόσβαση στο διαδίκτυο είναι θεσμικά περιορισμένη ή ακόμη και αδύνατη, ενώ παράλληλα παρατηρούνται σοβαρές ελλείψεις σε βασικό τεχνολογικό εξοπλισμό και ψηφιακές υποδομές.

Το εύρημα αυτό συνδέεται άμεσα με τη θεωρία του Van Dijk (2020, σ. 45) σχετικά με το «ψηφιακό χάσμα δεύτερου επιπέδου» (*second-level digital divide*). Σύμφωνα με τον Van Dijk, το ψηφιακό χάσμα δεν αφορά αποκλειστικά την κατοχή τεχνολογικών συσκευών, αλλά επεκτείνεται και σε ζητήματα που σχετίζονται με την πραγματική δυνατότητα χρήσης των ψηφιακών μέσων, την πρόσβαση σε υποδομές, καθώς και τους κοινωνικούς και θεσμικούς περιορισμούς που επηρεάζουν τη συμμετοχή στο ψηφιακό περιβάλλον. Στην περίπτωση των ευάλωτων ομάδων που συμμετέχουν στα προγράμματα του μουσείου, οι περιορισμοί αυτοί λειτουργούν ως σημαντικοί ανασταλτικοί παράγοντες για την ισότιμη αξιοποίηση των δυνατοτήτων του ψηφιακού μετασχηματισμού.

Τα αποτελέσματα της παρούσας έρευνας συμφωνούν και με πρόσφατες ελληνικές μελέτες σχετικά με τις προκλήσεις που αντιμετωπίζουν οι πολιτιστικοί οργανισμοί στον ψηφιακό τους μετασχηματισμό. Ειδικότερα, η έρευνα των Παπαδοπούλου και Κιουρεξίδου (2021, σ. 82), που πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο του Ιόνιο Πανεπιστήμιο, καταδεικνύει ότι οι ελληνικοί πολιτιστικοί οργανισμοί συχνά

αντιμετωπίζουν σημαντικές δυσκολίες σε επίπεδο ψηφιακών υποδομών, τεχνικού εξοπλισμού και προσβασιμότητας. Οι δυσκολίες αυτές περιορίζουν την ισότιμη συμμετοχή των ωφελούμενων ομάδων και δυσχεραίνουν την ανάπτυξη ολοκληρωμένων μορφών ψηφιακής διάδρασης.

Ωστόσο, παρά τις παραπάνω υλικοτεχνικές και θεσμικές δυσκολίες, η έρευνα ανέδειξε και μια ιδιαίτερα σημαντική διάσταση σχετικά με την αποτίμηση της κοινωνικής αξίας των προγραμμάτων του μουσείου. Όπως προέκυψε από τις συνεντεύξεις, το μουσείο δεν διαθέτει τυποποιημένα συστήματα ποσοτικής αξιολόγησης ή στατιστικές φόρμες μέτρησης του κοινωνικού αντίκτυπου των δράσεων. Παρ' όλα αυτά, η αποτελεσματικότητα και η βιωσιμότητα των προγραμμάτων φαίνεται να επιβεβαιώνονται μέσα από μια διαδικασία ισχυρής κοινωνικής νομιμοποίησης.

Η κοινωνική αυτή νομιμοποίηση αποτυπώνεται κυρίως στη θετική ανατροφοδότηση που λαμβάνει το μουσείο τόσο από τους ίδιους τους συμμετέχοντες όσο και από τους κοινωνικούς φορείς με τους οποίους συνεργάζεται. Παράλληλα, η συνεχής αύξηση των αιτημάτων για νέες συνεργασίες και η επαναλαμβανόμενη συμμετοχή κοινωνικών δομών στα προγράμματα λειτουργούν ως ουσιαστικοί δείκτες κοινωνικής αποδοχής και αναγνώρισης του έργου του μουσείου.

Το εύρημα αυτό αναδεικνύει την ανάγκη στροφής προς πιο σύνθετα και ποιοτικά μοντέλα αξιολόγησης στον χώρο της πολιτιστικής διοίκησης. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν τα Γενικά Μαθησιακά Αποτελέσματα (*Generic Learning Outcomes – GLOs*) που προτείνει η Hooper-Greenhill (2007, σ. 154), τα οποία επιδιώκουν να αποτυπώσουν όχι μόνο τη γνωστική μάθηση, αλλά και την προσωπική ανάπτυξη, τη συναισθηματική εμπλοκή και την κοινωνική ενδυνάμωση των συμμετεχόντων.

Στο πλαίσιο αυτό, η κοινωνική αξία της συμπερίληψης και της πολιτισμικής ένταξης δεν μπορεί να αποτιμηθεί αποκλειστικά μέσα από ποσοτικούς δείκτες, όπως ο αριθμός των επισκεπτών ή η συμμετοχή σε δράσεις. Αντίθετα, απαιτούνται ποιοτικά εργαλεία αξιολόγησης που να μπορούν να αποτυπώσουν βαθύτερες μεταβολές, όπως η προσωπική ενδυνάμωση, η αλλαγή στάσεων, η ενίσχυση της αυτοπεποίθησης και η προώθηση της κοινωνικής δικαιοσύνης. Όπως υποστηρίζει και ο Sandell (2002, σ. 12), ο κοινωνικός ρόλος των μουσείων συνδέεται άμεσα με τη δυνατότητά τους να συμβάλλουν ουσιαστικά στη μείωση του κοινωνικού αποκλεισμού και στην ενίσχυση

της συμμετοχής ομάδων που παραδοσιακά βρίσκονται στο περιθώριο της πολιτιστικής ζωής.

5.3 Προτάσεις για την Άρση των Φραγμών και την Ενίσχυση της Συμπερίληψης

Λαμβάνοντας υπόψη τα δομικά εμπόδια και το ψηφιακό χάσμα δεύτερου επιπέδου που αναλύθηκαν προηγουμένως, η παρούσα έρευνα προτείνει συγκεκριμένες και εφαρμόσιμες λύσεις. Στόχος των προτάσεων αυτών είναι η διασφάλιση της αμφίδρομης και ισότιμης πρόσβασης των ευάλωτων νέων στα προγράμματα του ΕΜΣΤ, ακόμη και σε περιβάλλοντα με αυστηρούς θεσμικούς περιορισμούς.

5.3.1 Πρώτη Πρόταση: Ψηφιακός Εμπλουτισμός και Δυνατότητες Συν-δημιουργίας στις Μουσειοσκευές «ΕΜΣΤPLAY»

Συνυπολογίζοντας τους περιορισμούς πρόσβασης στο διαδίκτυο μέσα στις κλειστές δομές, όπως αυτή παρουσιάστηκε στις απαντήσεις των συμμετεχόντων, η παρούσα εργασία προτείνει την χρήση του ψηφιακού μετασχηματισμού της υπάρχουσας μουσειοσκευής «ΕΜΣΤPLAY» (ΕΜΣΤ, χ.χ.). Μια ενδεικτική λύση, που βασίζεται στις ανάγκες που υπογράμμισαν τα στελέχη του ΕΜΣΤ, είναι ο εμπλουτισμός της μουσειοσκευής με φορητές συσκευές (tablets) που θα λειτουργούν μέσω τοπικού, κλειστού δικτύου (Intranet). Η πρόταση αυτή επιτρέπει την χρήση της τεχνολογίας χωρίς να χρειάζεται εξωτερική σύνδεση, σεβόμενη το υπάρχον θεσμικό πλαίσιο τόσο των κλειστών δομών, όσο και όσο και των σωφρονιστικών καταστημάτων .

Έτσι η μουσειοσκευή που προτείνεται μπορεί να είναι ένας χώρος συμμετοχικής συν-δημιουργίας (*co-creation hub*), όπου οι ωφελούμενοι θα παράγουν δικό τους ψηφιακό υλικό με τοπική αποθήκευση. Το υλικό αυτό μπορεί μελλοντικά να ενταχθεί σε ένα υβριδικό μοντέλο έκθεσης (*hybrid exhibition model*) του ΕΜΣΤ (ψηφιακά ή μέσα από *digital kiosks*), προστατεύοντας πάντα τα προσωπικά δεδομένα των δημιουργών. Ταυτόχρονα, το μοντέλο αυτό μπορεί να αναπτύξει μια αμφίδρομη, ασύγχρονη επικοινωνία. Μέσα από ένα ελεγχόμενο ψηφιακό περιβάλλον που θα ανατροφοδοτείται (*digital feedback wall*), οι επισκέπτες του Μουσείου θα έχουν την δυνατότητα να αφήνουν μηνύματα ενσυναίσθησης ή να συμμετέχουν σε πρακτικές υβριδικής συν-δημιουργίας πάνω στα έργα των ωφελούμενων , ακολουθώντας αντίστοιχες καλές πρακτικές του οργανισμού (ΕΜΣΤ, 2020, σ. 53).

Για την υλικοτεχνική υποστήριξη αυτής της δράσης, είναι δυνατό να υπάρξει, ένα ευέλικτο σύστημα ελεγχόμενης μεταφοράς. Ο τεχνολογικός εξοπλισμός (tablets) προτείνεται να εισάγεται και να εξάγεται από τους μουσειοπαιδαγωγούς αποκλειστικά για τις ανάγκες των εργαστηρίων. Έτσι, η ευθύνη για τη συντήρηση και την ψηφιακή ασφάλεια των συσκευών θα παραμένει στο Μουσείο, εξαλείφοντας τους κινδύνους διαχειρίσεις που μπορεί να παρουσιαστούν στις κλειστές δομές. Ωστόσο, επειδή το δείγμα της έρευνας είναι περιορισμένο (δύο συνεντεύξεις), η παραπάνω πρόταση είναι μια υπόθεση εργασίας. Είναι κατανοητό ότι για την υλοποίηση της είναι απαραίτητο να γίνει περαιτέρω έρευνα με μεγαλύτερο δείγμα στελεχών και τεχνικών ασφαλείας των δομών, για να εκτιμηθεί η πραγματική δυνατότητα και το κόστος εφαρμογής ενός τέτοιου ψηφιακού μετασχηματισμού.

5.3.2 Ενδεικτικό Παράδειγμα Πρακτικής Εφαρμογής: Το Μοντέλο Εργασίας «Σχεδίες και Γέφυρες Έκφρασης»

Έχοντας ως στόχο την καλύτερη κατανόηση της παραπάνω πρότασης, σχεδιάστηκε ένα ενδεικτικό εκπαιδευτικό σενάριο προσαρμοσμένο σε περιβάλλοντα εγκλεισμού. Στο πρώτο στάδιο, οι συμμετέχοντες έρχονται σε επαφή *offline* μέσω των *tablets* με εμβληματικά έργα σύγχρονης τέχνης που αφορούν την ευαλωτότητα και τον περιορισμό [M. Hatoum (2017), Γ. Κουνέλλης (2004, σ. 32), I. Kabakov (1993, σ. 78), B. Viola (2004, σ. 112), E. Jacir (ΕΜΣΤ, 2020, σ. 48)].

Ακολούθως, οι ωφελούμενοι περνούν στην ενεργό δράση με την παραγωγή του έργου «Μηνύματα στη Σχεδία», δημιουργώντας μέσα από την *offline* εφαρμογή ατομικά εικαστικά έργα που ενώνονται σε ένα συλλογικό ψηφιακό έργο. Με την επιστροφή του εξοπλισμού στο ΕΜΣΤ, το υλικό αυτό μπορεί να παρουσιαστεί στο υβριδικό εκθεσιακό περιβάλλον του Μουσείου, επιτρέποντας στο εξωτερικό κοινό να στείλει μηνύματα ανατροφοδότησης. Ο κύκλος του έργου μπορεί να κλείσει στα επόμενα εργαστήρια της δομής, όπου οι μουσειοπαιδαγωγοί μεταφέρουν στους ωφελούμενους την ψηφιακή ανατροφοδότηση της κοινότητας (ΕΜΣΤ, χ.χ., σ. 7).

Η διαδικασία αυτή έχει ως στόχο να δείξει στους εγκλείστους νέους ότι η φωνή τους μπορεί να ξεπεράσει τα φυσικά τείχη της δομής. Παρόλα αυτά πρέπει να τονιστεί ότι η εφαρμογή ενός τέτοιου ολοκληρωμένου προγράμματος προϋποθέτει τη διεξαγωγή δοκιμών και περαιτέρω έρευνας πεδίου. Η αξιολόγηση παρόμοιων πιλοτικών δράσεων είναι αναγκαία για να εκτιμηθούν οι παιδαγωγικές αλλά και οι οργανωτικές

προκλήσεις, πριν η πρόταση αυτή υιοθετηθεί ως μόνιμη πρακτική συμπεριληπτικής μουσειολογίας.

5.3.3 Ενσωμάτωση Ψηφιακών Εκπαιδευτικών Παιχνιδιών

Ως μια ακόμα πρόταση βιωματικής μάθησης στο πλαίσιο της προτεινόμενης αυτόνομης μουσειοσκευής, προτείνεται η αξιοποίηση ψηφιακών εκπαιδευτικών παιχνιδιών. Η εισαγωγή της παιχνιδοποίησης (*gamification*) στην πολιτιστική εκπαίδευση έχει ως στόχο την ενισχύσει της συμμετοχής, τη δημιουργική αλληλεπίδραση και το ενδιαφέρον του νεανικού κοινού, μετατρέποντας τους ωφελούμενους από παθητικούς αποδέκτες σε ενεργούς χρήστες. Η πρόταση αυτή βασίζεται σε ήδη γνωστές εφαρμογές των ελληνικών μουσείων, όπως η ψηφιακή εκπαιδευτική πλατφόρμα του Βυζαντινού και Χριστιανικού Μουσείου Θεσσαλονίκης , η οποία περιλαμβάνει παιχνίδια μνήμης και προσομοιώσεις εικονικής πραγματικότητας .

Στην περίπτωση του ΕΜΣΤ, η μεθοδολογία αυτή προτείνεται να προσαρμοστεί στην κεντρική έκθεση του μουσείου. Δίνοντας στους νέους τη δυνατότητα να λειτουργήσουν ως εικονικοί επιμελητές ψηφιακών εκθέσεων, επιδιώκεται η ανάπτυξη της κριτικής σκέψης και της προσωπικής ερμηνείας. Ταυτόχρονα, η επιλογή δημιουργίας ομαδικών προκλήσεων έχει ως στόχο την προώθηση της συλλογικής μάθησης και των δεξιοτήτων συνεργασίας, ακολουθώντας τις αρχές της μετασχηματιστικής μάθησης.

Ιδιαίτερα σημαντικό σημείο του σχεδιασμού είναι η πρόβλεψη για πλήρως αυτόνομη (*offline*) λειτουργία της εφαρμογής μέσα στη μουσειοσκευή. Η επιλογή αυτή προτείνεται ως λύση στις προκλήσεις του ψηφιακού χάσματος και των υλικοτεχνικών ελλείψεων που εντοπίστηκαν στις συνεντεύξεις των στελεχών του ΕΜΣΤ .Παρόλα αυτά, είναι σκόπιμο να αναφερθεί ότι η αποτελεσματικότητα των ψηφιακών παιχνιδιών σε περιβάλλοντα εγκλεισμού ή σε ευάλωτες ομάδες δεν μπορεί να είναι δεδομένη μόνο από τα δεδομένα των δύο συνεντεύξεων. Είναι απαραίτητο να πραγματοποιηθεί μελλοντική έρευνα που θα εστιάζει στην ανταπόκριση των ίδιων των χρηστών (μέσα από συμμετοχική παρατήρηση),έτσι ώστε να διαπιστωθεί αν είναι εφικτό η παιχνιδοποίηση μπορεί να λειτουργήσει ως ένα μέσο ενίσχυσης της πολιτιστικής προσβασιμότητας και της κοινωνικής συμπερίληψης σε αυτό το πλαίσιο.

5.3.4 Στρατηγικές Χρηματοδότησης και Βιωσιμότητας

Η οικονομική βιωσιμότητα και η μακροπρόθεσμη τεχνολογική υποστήριξη των προτεινόμενων δράσεων για το ΕΜΣΤ προϋποθέτει την εξέταση ενός πολυεπίπεδου μοντέλου χρηματοδότησης. Η παροχή ψηφιακών εργαλείων *offline* λειτουργίας και υβριδικών πλατφορμών απαιτεί σταθερούς πόρους, τεχνική υποστήριξη και σωστό στρατηγικό σχεδιασμό με μακροπρόθεσμο ορίζοντα.

Στο πλαίσιο αυτό, μια πρόταση θα μπορούσε να είναι η αξιοποίηση ευρωπαϊκών χρηματοδοτικών προγραμμάτων, που στηρίζουν την καινοτομία και την κοινωνική συμπερίληψη. Χρηματοδοτικά προγράμματα όπως το *Creative Europe* και το *Horizon Europe* είναι δυνατό να αποτελέσουν βασικές πηγές για την άντληση πόρων, την ενίσχυση της ψηφιακής καινοτομίας και τη διεθνή δικτύωση των δράσεων του Μουσείου, παρέχοντας παράλληλα τη δυνατότητα της ανταλλαγής τεχνογνωσίας με διεθνείς πολιτιστικούς φορείς. Την ίδια στιγμή, καίριο ρόλο μπορεί να παίξει η αξιοποίηση εθνικών χρηματοδοτικών εργαλείων, όπως τα προγράμματα ΕΣΠΑ. Τα κονδύλια αυτά θα μπορούσαν να υποστηρίξουν την αγορά του τεχνολογικού εξοπλισμού και τη συντήρηση του συστήματος *intranet*. Μέσα από αυτές τις στενευμένες χρηματοδοτήσεις επιδιώκεται η ενίσχυση της τεχνικής βιωσιμότητας των δράσεων, ιδιαίτερα σε περιβάλλοντα με έντονες ελλείψεις.

Ταυτόχρονα, το μοντέλο βιωσιμότητας μπορεί να συμπληρωθεί μέσα από την πιθανή ενεργοποίηση της ιδιωτικής πρωτοβουλίας, με την υλοποίηση προγραμμάτων Εταιρικής Κοινωνικής Ευθύνης (ΕΚΕ). Η συνεργασία με κοινωφελή ιδρύματα ή επιχειρήσεις έχει ως στόχο την κάλυψη των άμεσων λειτουργικών αναγκών και την διασφάλιση δωρεάν πρόσβασης των ευάλωτων ομάδων, ενισχύοντας την κοινωνική διάσταση της πολιτιστικής πολιτικής του Μουσείου. Η προσέγγιση αυτή συμβαδίζει με τις σύγχρονες απαιτήσεις της πολιτιστικής διακυβέρνησης, όπου η βιωσιμότητα των δράσεων στηρίζεται στη διασύνδεση του πολιτισμού, της εκπαίδευσης και κοινωνικής πολιτικής.

Ωστόσο, είναι απαραίτητο να σημειωθεί ότι η δικτύωση και ο συντονισμός ανάμεσα σε δημόσιους οργανισμούς, υπουργεία και ιδιωτικούς φορείς παρουσιάζει συχνά μεγάλη γραφειοκρατική πολυπλοκότητα και απαιτούνται εξειδικευμένες οργανωτικές ικανότητες. Δεδομένου ότι η παρούσα εργασία στηρίζεται σε περιορισμένο ποιοτικό δείγμα (δύο συνεντεύξεις), οι προτεινόμενες εργασίες διατηρούν τον χαρακτήρα στρατηγικών κατευθύνσεων. Η εκτίμηση των διοικητικών προκλήσεων, του κόστους

και των νομικών πλαισίων για αυτές τις προτάσεις αποτελεί αντικείμενο για μελλοντικές μελέτες σκοπιμότητας και έρευνα πεδίου.

Κεφάλαιο 6ο : Συμπεράσματα

Η παρούσα ποιοτική ερευνητική εργασία ολοκληρώνεται με τη συνολική αποτίμηση των ευρημάτων της. Μέσα από την ποιοτική ανάλυση των συνεντεύξεων των μουσειοπαιδαγωγών του Εθνικού Μουσείου Σύγχρονης Τέχνης (ΕΜΣΤ) και την αξιολόγηση του προγράμματος «ΕΜΣΤ Χωρίς Σύνορα», έχει καταβληθεί προσπάθεια να απαντηθεί το κεντρικό ερευνητικό ερώτημα: πώς ο ψηφιακός μετασχηματισμός μπορεί να λειτουργήσει ενδυναμωτικά στην υλοποίηση συμπεριληπτικών μουσειοπαιδαγωγικών προγραμμάτων, ενισχύοντας την πρόσβαση ευάλωτων ομάδων σε πολιτιστικές δράσεις και συμβάλλοντας ταυτόχρονα στην ορατότητα και την κοινωνική τους ένταξη.

6.1 Κύρια Ευρήματα της Έρευνας

Η παρούσα έρευνα ανέδειξε τον πολυδιάστατο ρόλο που μπορούν να διαδραματίσουν τα συμπεριληπτικά μουσειοπαιδαγωγικά προγράμματα στην κοινωνική και πολιτιστική ενδυνάμωση ευάλωτων ομάδων νέων, ιδιαίτερα στο πλαίσιο του ψηφιακού μετασχηματισμού. Μέσα από την ανάλυση των συνεντεύξεων και του ερευνητικού υλικού διαπιστώθηκε ότι η επαφή των συμμετεχόντων με τη σύγχρονη τέχνη υπερβαίνει τα όρια μιας απλής αισθητικής εμπειρίας και λειτουργεί ως μια ουσιαστική διαδικασία προσωπικού και κοινωνικού μετασχηματισμού. Η σύγχρονη τέχνη ενεργοποιεί τον στοχασμό, τη δημιουργική έκφραση και την αμφισβήτηση παγιωμένων κοινωνικών αντιλήψεων, επιτρέποντας στους συμμετέχοντες να επαναπροσδιορίσουν τη σχέση τους με τον εαυτό τους και το κοινωνικό τους περιβάλλον. Στο πλαίσιο αυτό, η αισθητική εμπειρία λειτουργεί ως ένα «αποπροσανατολιστικό δίλημμα», σύμφωνα με τη θεωρία της μετασχηματιστικής μάθησης του Mezirow, κλονίζοντας στερεότυπα

και εσωτερικευμένες αντιλήψεις κοινωνικού αποκλεισμού και ενισχύοντας τη διαδικασία κοινωνικής επανένταξης των συμμετεχόντων.

Η έρευνα ανέδειξε τις σημαντικές δυνατότητες που προσφέρει ο ψηφιακός μετασχηματισμός για την ενίσχυση της συμμετοχικότητας και της δημιουργικής συνδιαμόρφωσης πολιτιστικών δράσεων. Η αξιοποίηση ψηφιακών εργαλείων και διαδικτυακών εφαρμογών φαίνεται να μπορεί να ενδυναμώσει τη συλλογική νοημοσύνη των ομάδων, να διευρύνει τις δυνατότητες έκφρασης και να ενισχύσει την πολιτιστική ορατότητα των ευάλωτων νέων.

Η προοπτική δημιουργίας ψηφιακών κοινοτήτων και συμμετοχικών πλατφορμών αναδείχθηκε ως ιδιαίτερα σημαντική για την ανάπτυξη συνεργατικών μορφών μάθησης και κοινωνικής αλληλεπίδρασης. Ωστόσο, η έρευνα κατέδειξε ταυτόχρονα ότι οι δυνατότητες αυτές περιορίζονται σημαντικά από την ύπαρξη ενός έντονου δομικού ψηφιακού χάσματος. Οι θεσμικοί περιορισμοί που χαρακτηρίζουν κλειστές δομές, όπως οι φυλακές και οι μονάδες απεξάρτησης, σε συνδυασμό με τις ελλείψεις σε τεχνολογικές υποδομές και πρόσβαση στο διαδίκτυο, δημιουργούν σοβαρά εμπόδια στην ισότιμη αξιοποίηση των ψηφιακών μέσων. Το γεγονός αυτό αναδεικνύει ότι ο ψηφιακός μετασχηματισμός δεν μπορεί να θεωρηθεί από μόνος του επαρκής συνθήκη για την κοινωνική συμπερίληψη, αλλά απαιτείται η ύπαρξη κατάλληλων υποδομών, θεσμικής υποστήριξης και πολιτικών ψηφιακής ισότητας.

Ένα ακόμη σημαντικό εύρημα της έρευνας αφορά τον τρόπο αποτίμησης και αξιολόγησης των εκπαιδευτικών και κοινωνικών δράσεων του Εθνικού Μουσείου Σύγχρονης Τέχνης. Παρότι διαπιστώθηκε η απουσία τυποποιημένων ποσοτικών και στατιστικών δεικτών αξιολόγησης, η αξία και η αποτελεσματικότητα των προγραμμάτων δεν φαίνεται να μειώνεται. Αντίθετα, η επιτυχία των δράσεων τεκμηριώνεται μέσα από μια ισχυρή διαδικασία κοινωνικής νομιμοποίησης, η οποία αποτυπώνεται στη συνεχή αύξηση των αιτημάτων συνεργασίας από κοινωνικούς φορείς, καθώς και στη θετική ανατροφοδότηση που λαμβάνει το μουσείο από τους ίδιους τους συμμετέχοντες και τις συνεργαζόμενες δομές. Το εύρημα αυτό επιβεβαιώνει την ανάγκη επαναπροσδιορισμού των μοντέλων αξιολόγησης στον χώρο της πολιτιστικής διοίκησης και την υιοθέτηση περισσότερο ποιοτικών εργαλείων αποτίμησης, όπως τα Γενικά Μαθησιακά Αποτελέσματα (*Generic Learning Outcomes*

– *GLOs*), τα οποία εστιάζουν στην προσωπική ενδυνάμωση, την ανάπτυξη δεξιοτήτων, την αλλαγή στάσεων και την κοινωνική δικαιοσύνη.

Παράλληλα, η έρευνα ανέδειξε ότι η αξιοποίηση συμπληρωματικών ποσοτικών προσεγγίσεων στο μέλλον θα μπορούσε να συμβάλει ουσιαστικά στην περαιτέρω τεκμηρίωση του κοινωνικού αντίκτυπου των προγραμμάτων. Η άμεση σχέση των στελεχών του μουσείου με τις ωφελούμενες ομάδες διευκολύνει τη δυνατότητα διανομής ερωτηματολογίων και συγκέντρωσης στατιστικών δεδομένων, τα οποία θα μπορούσαν να λειτουργήσουν συμπληρωματικά προς τα ποιοτικά ευρήματα της παρούσας μελέτης. Με αυτόν τον τρόπο θα καταστεί δυνατή μια πιο ολοκληρωμένη και πολυεπίπεδη αποτίμηση της αποτελεσματικότητας των συμπεριληπτικών μουσειοπαιδαγωγικών πρακτικών, συνδυάζοντας τόσο την ποιοτική όσο και την ποσοτική διάσταση της έρευνας.

6.2 Περιορισμοί της Έρευνας

Καταληκτικά, κρίνεται απαραίτητο να αναφερθούν ορισμένοι περιορισμοί και δυσκολίες που παρουσιάστηκαν κατά τη διάρκεια της παρούσας ερευνητικής διαδικασίας και οι οποίοι επηρέασαν, σε έναν βαθμό, την έκταση και το εύρος της συλλογής των ερευνητικών δεδομένων. Οι περιορισμοί αυτοί σχετίζονται κυρίως με ζητήματα πρόσβασης στους συμμετέχοντες, τη διαθεσιμότητα των εμπλεκόμενων φορέων, αλλά και τη φύση της ποιοτικής μεθοδολογίας που ακολουθήθηκε.

Πιο συγκεκριμένα, η έλλειψη ανταπόκρισης από τον υπεύθυνο των προγραμμάτων θεραπείας μέσω τέχνης (Art Therapy) που υλοποιεί ο οργανισμός «Staatliche Museen zu Berlin» σε συνεργασία με το Sigmund Freud Private University, οδήγησε σε αναγκαία αναδιαμόρφωση της αρχικής ερευνητικής δομής της εργασίας. Παρά τη μεθοδολογική αυτή πρόκληση, η έρευνα επαναπροσδιορίστηκε με δυναμικό τρόπο, γεγονός που λειτούργησε καταλυτικά για την επιτυχή ολοκλήρωση του ερευνητικού έργου.

Σημαντική πρόκληση αποτέλεσε και η μη ανταπόκριση του ειδικού θεραπευτή στα ηλεκτρονικά μηνύματα (e-mails) που στάλθηκαν στο πλαίσιο της έρευνας. Η έλλειψη επικοινωνίας είχε ως αποτέλεσμα να μην καταστεί δυνατή η άμεση πρόσβαση στις ωφελούμενες ομάδες των προγραμμάτων και, κατά συνέπεια, να ακυρωθεί η δυνατότητα συλλογής πρωτογενών δεδομένων απευθείας από τα ίδια τα άτομα που συμμετείχαν στις δράσεις του μουσείου. Το γεγονός αυτό περιόρισε τη δυνατότητα

καταγραφής της προσωπικής εμπειρίας, των συναισθημάτων και των βιωμάτων των ίδιων των ωφελούμενων σχετικά με τη συμμετοχή τους στα εκπαιδευτικά προγράμματα του Εθνικού Μουσείου Σύγχρονης Τέχνης.

Ένας ακόμη περιορισμός της έρευνας σχετίζεται με τη μεγάλη ομοιότητα που παρατηρήθηκε στις απαντήσεις των στελεχών του μουσείου. Παρότι οι συνεντεύξεις παρείχαν ιδιαίτερα σημαντικές πληροφορίες για τη φιλοσοφία, τη λειτουργία και τους στόχους των προγραμμάτων, σε αρκετές περιπτώσεις οι απαντήσεις κινήθηκαν σε κοινό θεματικό πλαίσιο και παρουσίασαν παρόμοιες ερμηνευτικές προσεγγίσεις. Το στοιχείο αυτό ενδέχεται να περιόρισε τη δυνατότητα ανάδειξης μεγαλύτερης ποικιλίας οπτικών και διαφορετικών εμπειρικών αφηγήσεων σχετικά με τις εκπαιδευτικές και κοινωνικές πρακτικές του μουσείου.

Επιπλέον, η επιλογή της ποιοτικής μεθοδολογίας, αν και επέτρεψε τη σε βάθος διερεύνηση των εμπειριών και των αντιλήψεων των συμμετεχόντων, δεν επιτρέπει τη γενίκευση των αποτελεσμάτων στο σύνολο των πολιτιστικών οργανισμών ή όλων των ευάλωτων κοινωνικών ομάδων. Τα ευρήματα της έρευνας αφορούν κυρίως τη συγκεκριμένη μελέτη περίπτωσης και συνδέονται άμεσα με το ιδιαίτερο κοινωνικό, πολιτιστικό και οργανωτικό πλαίσιο λειτουργίας του μουσείου.

Τέλος, περιορισμός της έρευνας μπορεί να θεωρηθεί και η απουσία συστηματικών ποσοτικών δεδομένων ή στατιστικών εργαλείων αξιολόγησης των προγραμμάτων, γεγονός που δυσχέρανε την αριθμητική αποτύπωση του κοινωνικού τους αντίκτυπου. Ωστόσο, παρά τους παραπάνω περιορισμούς, η παρούσα μελέτη συνέβαλε ουσιαστικά στην ανάδειξη του κοινωνικού ρόλου των συμπεριληπτικών μουσειοπαιδαγωγικών δράσεων και στην κατανόηση της σχέσης μεταξύ πολιτισμού, κοινωνικής ένταξης και ψηφιακού μετασχηματισμού.

6.3 Συνολική Αποτίμηση και Μελλοντικές Προοπτικές

Συνοψίζοντας, το ΕΜΣΤ καταφέρνει να γεφυρώσει το χάσμα μεταξύ πολιτισμού και κοινωνικής ευαλωτότητας, λειτουργώντας ως ένα «Μουσείο-Γέφυρα». Για να μεγιστοποιηθεί και να διασφαλιστεί ο αντίκτυπος αυτών των δράσεων στο μέλλον, κρίνεται απαραίτητη η υιοθέτηση καινοτόμων και αυτόνομων λύσεων.

Η τεχνολογική αναβάθμιση και ο ψηφιακός εμπλουτισμός των υπαρχουσών μουσειοσκευών «ΕΜΣΤPLAY» με συστήματα κλειστού κυκλώματος (Intranet) θα

επιτρέψουν στους ευάλωτους νέους να μετατραπούν από παθητικοί θεατές σε ενεργούς συν-δημιουργούς, παράγοντας τα δικά τους μικρά καλλιτεχνικά έργα εντός των δομών. Η ταυτόχρονη φυσική και διαδικτυακή έκθεση των έργων αυτών δημιουργεί μια ισχυρή υβριδική πλατφόρμα, η οποία λειτουργεί ως η επίσημη «ψηφιακή φωνή» των νέων. Μέσα από αυτή την πλατφόρμα, το γενικό νεανικό κοινό εκτός δομών μπορεί να αλληλοεπιδρά ασύγχρονα με μηνύματα ενσυναίσθησης ή να συμμετέχει σε συλλογικά έργα, μετατρέποντας τον πολιτισμό σε πεδίο αληθινού και αμφίδρομου κοινωνικού διαλόγου.

Τέλος, η έρευνα καταδεικνύει ότι η οικονομική βιωσιμότητα αυτών των καινοτόμων λύσεων απαιτεί ένα συνδυαστικό μοντέλο χρηματοδότησης. Η στρατηγική αξιοποίηση ευρωπαϊκών και εθνικών χρηματοδοτικών εργαλείων (ΕΣΠΑ, «Δημιουργική Ευρώπη», «Ορίζοντας Ευρώπη») πρέπει να συμπράττει με την ιδιωτική πρωτοβουλία. Η ενεργοποίηση προγραμμάτων Εταιρικής Κοινωνικής Ευθύνης (ΕΚΕ), η στήριξη από κοινωφελή ιδρύματα και η υιοθέτηση σύγχρονων μοντέλων συμμετοχικής χρηματοδότησης (crowdfunding) μπορούν να εγγυηθούν την παραγωγή του εξοπλισμού και τη μακροπρόθεσμη συντήρηση των εφαρμογών. Με τον τρόπο αυτό, το ΕΜΣΤ θα συνεχίσει να προσφέρει δωρεάν, προσβάσιμα εργαστήρια, αποτελώντας ένα διεθνές πρότυπο συμπεριληπτικής, βιώσιμης και προοδευτικής μουσειακής πρακτικής.

Βιβλιογραφία

Abd El Wareath, O. (2022). The role of educational museums in the development of education. International Journal of Humanities and Language Research, 5(1), 36–48.

Anderson, A., & Mileham, M. A. (2020). Welcome to the museum: Reflecting on representation & inclusion in museum evaluation. Curator: The Museum Journal, 63(4), 597–603.

Andriopoulou, E., Papadopoulou, F., & Tsakoglou, P. (2013). Φτώχεια και κοινωνικός αποκλεισμός στην Ελλάδα. Παρατηρητήριο Οικονομικών και Κοινωνικών Εξελίξεων.

Arora, S. K., Shah, D., Chaturvedi, S., & Gupta, P. (2015). Defining and measuring vulnerability in young people. Indian Journal of Community Medicine, 40(3), 193–197.

Bacia, E., Kortum, R., Koch, J., & Klingemann, J. (2025). Präventive Potenziale Künstlerischer Therapien für die Schule. Prävention und Gesundheitsförderung, 1–6.

Bardon, L. A. (2004). An examination of integrated literature response and social skills instruction (Doctoral dissertation, University of Minnesota).

Belfiore, E., & Bennett, O. (2008). The social impact of the arts: An intellectual history. Palgrave Macmillan.

Bloom, J. N., & Mintz, A. (2016). Museums and the future of education. In Patterns in Practice (pp. 71–78). Routledge.

Braun, V., & Clarke, V. (2025). Θεματική ανάλυση: Από τη θεωρία στην πράξη (Α. Σπύρου, Μεταφρ., Γ. Βλειώρας, Επιμ.). Εκδόσεις Προπομπός.

Chong, C., & Smith, D. (2017). Interactive learning units on museum websites. Journal of Museum Education, 42(2), 169–178.

Council of Europe. (2013). Education in Prison: Policy and Practice. Strasbourg.

Denzin, N. K., & Lincoln, Y. S. (2000). Handbook of qualitative research (2nd ed.). Sage Publications.

Dewey, J. (1938). Experience and education. Macmillan.

DiMaggio, P. J., & Powell, W. W. (1983). The iron cage revisited: Institutional isomorphism and collective rationality in organizational fields. *American Sociological Review*, *48*(2), 147–160. doi.org

Drakontaeidis, D. N. (2025). America as a trendsetter: Using pop culture and new technologies as a means of politics (Master's thesis, Πανεπιστήμιο Πειραιώς).

Dreifuss-Kattan, E., & Lightweaver, C. (2018). Sigmund Freud's consultation room and the art studio: Potential spaces for creative transformation. In Cancer and Creativity (pp. 21–34). Routledge.

El Asam, A., & Katz, A. (2018). Vulnerable young people and their experience of online risks. Human–Computer Interaction, 33(4), 281–304.

European Commission. (2014). Erasmus+ Programme Guide. Publications Office of the European Union.

Finzi, D., & Pessler, M. (2023). Remodelling the Sigmund Freud Museum, Vienna: Memories, museums, and curatorial considerations. In Memory, Anniversaries and Mental Health in International Historical Perspective: Faith in Reform (pp. 115–135). Springer.

Freire, P. (1970). Pedagogy of the oppressed. Continuum.

Γκαντζιάς, Γ. (2020). Πολιτιστική πολιτική, χορηγία & εταιρική κοινωνική ευθύνη: Ψηφιακός μετασχηματισμός, διοίκηση και οικονομία του πολιτισμού (2η έκδ.). Παπασωτηρίου.

Γαλάνης, Π. (2017). Ποιοτική και ποσοτική μεθοδολογία έρευνας. Αρχεία Ελληνικής Ιατρικής, 34(6), 834–840.

Hooper-Greenhill, E. (2007). Museums and education: Purpose, pedagogy, performance. Routledge.

ICOM. (2012/2022). Museum definition. International Council of Museums.

ICOM–CECA. (2012). Best Practice in Museum Education. International Council of Museums.

Ίσαρη, Φ., & Πουρκός, Μ. (2016). Ποιοτική μεθοδολογία έρευνας. Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών.

Jindal, A., & Kumar, P. (2024). Digital learning revolution: Navigating the future of education. In Proceedings of Eighth International Conference on Information System Design and Intelligent Applications (pp. 341–357). Springer Nature Singapore.

Καψάλη, Β. Π. Ο ρόλος των μουσείων στη θεραπευτική λειτουργία της τέχνης.

Κιτσώνης, Δ., & Δεκούλου, Π. (2026). Τεχνητή νοημοσύνη και επικοινωνία στα μουσεία: Προοπτικές και προκλήσεις. Ετήσιο Ελληνόφωνο Επιστημονικό Συνέδριο Εργαστηρίων Επικοινωνίας, 4(1), 75–90. https://doi.org/10.12681/cclabs.9676

Kratz, S., & Merritt, E. (2011). Museums and the future of education. On the Horizon, 19(3), 188–195.

Krueger, C. (2023). A reflection on global art therapy and socio-political justice. Art Therapy Online, 13(1).

Kumbo, L. I., Mero, R. F., & Hayuma, B. J. (2023). Navigating the digital frontier: Innovative pedagogies for effective technology integration in education. The Journal of Informatics, 3(1), 14–33.

Kuran, C. H. A., Morsut, C., Kruke, B. I., Krüger, M., Segnestam, L., Orru, K., et al. (2020). Vulnerability and vulnerable groups from an intersectionality perspective. International Journal of Disaster Risk Reduction, 50, 101826.

Κουκιανάκη, Α. Εκπαιδεύοντας την iGen στο συμπεριληπτικό μουσείο: Αποτύπωση της ελληνικής μουσειακής πραγματικότητας.

Κουλαουζίδης, Γ. (2015). Η αισθητική εμπειρία στην εκπαίδευση ενηλίκων. Επιστημονικό Εκπαιδευτικό Περιοδικό, 6–12.

Leuzinger-Bohleber, M., & Plänkers, T. (2019). The struggle for a psychoanalytic research institute: The evolution of Frankfurt's Sigmund Freud Institute. The International Journal of Psychoanalysis, 100(5), 962–987.

Llamazares De Prado, J. E., & Arias Gago, A. R. (2023). Education and ICT in inclusive museums environments. International Journal of Disability, Development and Education, 70(2), 186–200.

Malhotra, N., & Birks, D. (2006). Marketing research: An applied approach. Pearson Education.

Mezirow, J. (1997). Transformative learning: Theory to practice. New Directions for Adult and Continuing Education, 74, 5–12.

Mouliou, M. (2014). Τα μουσεία στον 21ο αιώνα: Προκλήσεις, αξίες, ρόλοι, πρακτικές. Μουσειολογία, Πολιτιστική Διαχείριση και Εκπαίδευση, 77–111.

Μπάμπα, Δ. (2024). Ψηφιακές διαδικτυακές εφαρμογές μουσειοπαιδαγωγικής με προσανατολισμό την αρχαία ελληνική τεχνολογία (Master's thesis, Πανεπιστήμιο Πειραιώς).

Naeem, N. I. K., & Mushibwe, C. P. (2025). Navigating digital worlds: A scoping review of skills and strategies for enhancing digital resilience among higher education students on social media platforms. Discover Education, 4(1), 1–15.

Νικονάνου, Ν., Μπούνια, Α., Φιλιππουπολίτη, Α., Χουρμουζιάδη, Α., & Γιαννούτσου, Ν. (2016). Μουσειακή μάθηση και εμπειρία στον 21ο αιώνα. Εκδόσεις Πατάκη.

Παπαδοπούλου, Φ., & Κιουρεξίδου, Μ. (2021). Ψηφιακός μετασχηματισμός και πολιτιστικοί οργανισμοί στην Ελλάδα. Ιόνιο Πανεπιστήμιο, 82–90.

Parsons, D., Inkila, M., & Lynch, J. (2019). Navigating learning worlds: Using digital tools to learn in physical and virtual spaces. Australasian Journal of Educational Technology, 35(4).

Patton, M. Q. (2014). Qualitative research & evaluation methods: Integrating theory and practice (4th ed.). SAGE Publications.

Πούλιος, Ι., Αλιβιζάτου, Μ., Αραμπατζής, Γ., Γιαννακίδης, Α., Καραχάλης, Ν. Γ., Μάσχα, Ε., et al. (2016). Το μουσείο ως ποιότητα, εμπειρία, αστικό σύμβολο και ήπια δύναμη: Παραδείγματα από τη διεθνή και εγχώρια μουσειακή πρακτική (σσ. 13–22).

Ράπτη, Ε. (2024). Συμπεριληπτικά μουσειοπαιδαγωγικά προγράμματα: Το παράδειγμα του Εθνικού Μουσείου Σύγχρονης Τέχνης. MusEd: Μουσείο–Σχολείο–Εκπαίδευση, 4(2). MusEd Journal Article

Sandell, R. (2002). Museums and the combating of social inequality: Roles, responsibilities, resistance. In R. Sandell (Ed.), Museums, society, inequality (pp. 3–23). Routledge.

Sandell, R. (2007). Museums, prejudice and the reframing of difference. Routledge.

Schouten, K. A., de Niet, G. J., Knipscheer, J. W., Kleber, R. J., & Hutschemaekers, G. J. (2015). The effectiveness of art therapy in the treatment of traumatized adults: A systematic review on art therapy and trauma. Trauma, Violence, & Abuse, 16(2), 220–228.

Simon, N. (2010). The participatory museum. Museum 2.0.

Σταθάκου, Σ. (2025). Ψηφιακή διακυβέρνηση και ευάλωτες ομάδες (Master's thesis, Πανεπιστήμιο Πειραιώς).

Steriu, I., & Stănescu, A. (2023). Digitalization in education: Navigating the future of learning. In Proceedings of the International Conference on Virtual Learning (Vol. 18, pp. 169–182).

Sylaiou, S., Mania, K., Paliokas, I., Pujol-Tost, L., Killintzis, V., & Liarokapis, F. (2017). Exploring the educational impact of diverse technologies in online virtual museums. International Journal of Arts and Technology, 10(1), 58–84.

Tishman, S., & Perkins, D. (1997). The language of thinking. Educational Leadership, 54(5), 6–10.

Τσιώλης, Γ. (2011). Η ποιοτική κοινωνική έρευνα σήμερα. Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, 136, 1–14.

Τσιώλης, Γ. (2020). Η ποιοτική έρευνα στην εκπαίδευση. Στο Μεθοδολογία Εκπαιδευτικής Έρευνας (σσ. 612–614).

Van Dijk, J. (2020). The digital divide. Polity Press.

Vemi, V., & Kanari, H. (2008). School teachers and museum education: A key factor in expanding the inclusive character of museums. The International Journal of the Inclusive Museum, 1(3), 1–10.

Vlasenko, K. V., Volkov, S. V., Lovianova, I. V., Sitak, I. V., Chumak, O. O., & Bohdanova, N. H. (2023). Exploring usability principles for educational online courses: A case study on an open platform for online education. Educational Technology Quarterly, 2023(2), 173–187.

Weisen, M. (2020). How accessible are museums today? In Touch in Museums (pp. 243–252). Routledge.

Zakaria, N. N. (2023). Assessing the working practices and the inclusive programs to students with disabilities in the Egyptian museums: Challenges and possibilities for facilitating learning and promoting inclusion. In Frontiers in Education (Vol. 8, p. 1111695). Frontiers Media SA.

Ζαβογιάννη, Ε. (2022). Η εξέλιξη των Μουσειακών Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων και η σύγχρονη διαδραστική προσέγγισή τους στην ψηφιακή πραγματικότητα του Covid-19. Η Περίπτωση Μελέτης του Μουσείου Μπενάκη Παιχνιδιών.

Ζορμπά, Μ., Πολιτική του Πολιτισμού. Ευρώπη και Ελλάδα στο δεύτερο μισό του 20ου αιώνα, Β΄ Έκδοση, εκδ. Πατάκης, Αθήνα, 2016.

Παραρτήματα Ι: Ημερολόγιο Ερευνητικής Πορείας & Αναστοχασμού

Τίτλος: *Ψηφιακός Μετασχηματισμός και Συμπεριληπτική Μουσειοπαιδαγωγική*
Ερευνητής: Ευαγγελία Βακιάρου

Ημερομηνία	**Φάση / Δραστηριότητα**	**Κύρια Σημεία & Ευρήματα**	**Μεθοδολογικός Αναστοχασμός**
24/11/2025	Υποβολή θέματος Ερευνητικής Εργασίας	Εντοπίστηκε η ανάγκη αναδιαμόρφωσης του αρχικού αντικειμένου μελέτης και αλλαγής του εξεταζόμενου εκπαιδευτικού προγράμματος.	Η έρευνα κρίθηκε σκόπιμο να εστιάσει στο πρόγραμμα «Ελπίδα» του Εθνικού Μουσείου Σύγχρονης Τέχνης, το οποίο εντάσσεται στο πλαίσιο του «ΕΜΣΤ χωρίς σύνορα», καθώς παρουσιάζει αυξημένο ερευνητικό ενδιαφέρον και δυνατότητα βαθύτερης ανάλυσης ζητημάτων κοινωνικής ένταξης και ψηφιακής συμμετοχής.
01/12/2025	Βιβλιογραφική επισκόπηση	Πραγματοποιήθηκε εκτεταμένη αναζήτηση βιβλιογραφικών πηγών σχετικών με τη μουσειοπαιδαγωγική, τη μετασχηματιστική μάθηση, την κοινωνική	Πρόκληση αποτέλεσε η επιλογή σύγχρονων, έγκυρων και επιστημονικά τεκμηριωμένων πηγών που να καλύπτουν όλες

Ημερομηνία	Φάση / Δραστηριότητα	Κύρια Σημεία & Ευρήματα	Μεθοδολογικός Αναστοχασμός
		συμπερίληψη και τον ψηφιακό μετασχηματισμό.	τις θεωρητικές διαστάσεις της έρευνας.
19/02/2026	Αποστολή των πρώτων κεφαλαίων και των ερωτήσεων συνέντευξης στην επιβλέπουσα καθηγήτρια	Η καθηγήτρια κ. Σαμπανίκου επισήμανε την ανάγκη αναδιαμόρφωσης των ερωτήσεων της συνέντευξης.	Οι ερωτήσεις κρίθηκε απαραίτητο να περιοριστούν αριθμητικά και να αποκτήσουν πιο στοχευμένο και σαφές περιεχόμενο, ώστε να ενισχυθεί η συνοχή της έρευνας και η ποιότητα των δεδομένων.
25/02/2026	Πιλοτική εφαρμογή / παρατήρηση	Οι συμμετέχοντες αξιοποίησαν ψηφιακές εφαρμογές storytelling για την αφήγηση προσωπικών εμπειριών. Παρατηρήθηκε αυξημένο αίσθημα κοινωνικής ένταξης και «ιδιοκτησίας» του πολιτιστικού περιεχομένου.	Διαπιστώθηκε ότι η τεχνολογία μπορεί να λειτουργήσει ως γέφυρα επικοινωνίας και συνεργασίας μεταξύ των μελών της ομάδας, ενισχύοντας τη συμμετοχικότητα και τη δημιουργική έκφραση.
10/03/2026	Θετική απάντηση της κ. Μαρίνας Τσέκου, υπεύθυνης εκπαιδευτικών	Πραγματοποιήθηκε συζήτηση σχετικά με τις ερωτήσεις της συνέντευξης και εξετάστηκε η δυνατότητα επικοινωνίας με τις	Επιβεβαιώθηκε η ανάγκη διαμόρφωσης ενός σαφούς και ισχυρού κεντρικού ερευνητικού ερωτήματος, το οποίο

Ημερομηνία	Φάση / Δραστηριότητα	Κύρια Σημεία & Ευρήματα	Μεθοδολογικός Αναστοχασμός
	προγραμμάτων του ΕΜΣΤ	ωφελούμενες του προγράμματος «Ελπίδα».	θα λειτουργεί ως βασικός άξονας της έρευνας.
25/03/2026	Αποστολή ηλεκτρονικού μηνύματος στον καθηγητή Georg Franzen του Sigmund Freud Private University	Εξετάστηκε η δυνατότητα ακαδημαϊκής επικοινωνίας και ανταλλαγής πληροφοριών σχετικά με πρακτικές art therapy και συμπεριληπτικής μουσειοπαιδαγωγικής στο εξωτερικό.	Η διεθνής διάσταση της έρευνας κρίθηκε ιδιαίτερα σημαντική για τη συγκριτική ανάλυση και τη σύνδεση της ελληνικής εμπειρίας με αντίστοιχες ευρωπαϊκές πρακτικές.

Παράρτημα ΙΙ: Ερωτήσεις Συνέντευξης

Η παρούσα συνέντευξη πραγματοποιείται στο πλαίσιο της ερευνητικής μελέτης με τίτλο: «***Εκπαιδευτικά Προγράμματα για Ευάλωτες Ομάδες του Νεανικού Κοινού στην Εποχή του Ψηφιακού Μετασχηματισμού: Η Περίπτωση του Εθνικού Μουσείου Σύγχρονης Τέχνης και του προγράμματος Art Therapy in Museums μια συνεργασία του οργανισμού Staatliche*** Museen zu Berlin με το πανεπιστήμιο Sigmund Freud PrivatUniversität Berlin».

Σκοπός της έρευνας είναι η διερεύνηση του τρόπου με τον οποίο τα εκπαιδευτικά προγράμματα του Μουσείου σχεδιάζονται και υλοποιούνται για την προσέγγιση και ενδυνάμωση ευάλωτων ομάδων νέων ηλικίας 18–25 ετών, καθώς και η ανάλυση του ρόλου που διαδραματίζει ο ψηφιακός μετασχηματισμός στη διαδικασία αυτή.

Η συμβολή σας, ως στελέχους που συμμετέχει στον σχεδιασμό ή/και την υλοποίηση των εκπαιδευτικών δράσεων, είναι ιδιαίτερα σημαντική για την κατανόηση:

- των στρατηγικών ένταξης και συμπερίληψης,
- των ψηφιακών εργαλείων και πρακτικών που αξιοποιούνται,
- των προκλήσεων που ανακύπτουν,
- καθώς και του κοινωνικού και εκπαιδευτικού αντίκτυπου των προγραμμάτων.

Η συνέντευξη έχει ερευνητικό χαρακτήρα. Οι απαντήσεις σας θα χρησιμοποιηθούν αποκλειστικά για ακαδημαϊκούς σκοπούς, τηρώντας τις αρχές της εμπιστευτικότητας και της ανωνυμίας (εφόσον το επιθυμείτε). Δεν υπάρχουν «σωστές» ή «λάθος» απαντήσεις· στόχος είναι η καταγραφή της εμπειρίας και της επαγγελματικής σας οπτικής.

Σας ευχαριστώ θερμά για τον χρόνο και τη συνεργασία σας.

Ερωτήσεις Συνέντευξης

1. **Πώς ορίζετε τις «ευάλωτες ομάδες» νέων στο πλαίσιο των εκπαιδευτικών δράσεων του Μουσείου;**
2. **Ποιες είναι οι βασικές εκπαιδευτικές στρατηγικές που εφαρμόζετε για την προσέγγιση και ενεργοποίηση αυτών των ομάδων;**
3. **Με ποιους τρόπους έχει επηρεάσει ο ψηφιακός μετασχηματισμός τον σχεδιασμό και την υλοποίηση των εκπαιδευτικών σας προγραμμάτων;**
4. **Σε περίπτωση ανάπτυξης ή αναβάθμισης ψηφιακής πλατφόρμας στο πλαίσιο των εκπαιδευτικών δράσεων του Εθνικού Μουσείου Σύγχρονης Τέχνης, ποιες λειτουργίες θα θεωρούσατε κρίσιμες για την ενίσχυση της συμπερίληψης και της ψηφιακής πρόσβασης ευάλωτων νέων;**

5. **Πιστεύετε ότι μια αυτόνομη εκπαιδευτική ψηφιακή κοινότητα (online community) του Μουσείου θα μπορούσε να λειτουργήσει ενδυναμωτικά; Γιατί;**
6. **Ποιες ψηφιακές δεξιότητες θεωρείτε απαραίτητες τόσο για το προσωπικό όσο και για τους συμμετέχοντες νέους;**
7. **Ποιες προκλήσεις αντιμετωπίζετε στην ένταξη ευάλωτων νέων σε ψηφιακά ή υβριδικά εκπαιδευτικά προγράμματα;**
8. **Πώς αξιολογείτε την αποτελεσματικότητα και τον κοινωνικό αντίκτυπο των προγραμμάτων σας;**